

**КАФЕДРА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН
ННІ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА
ТА СТАНОВЛЕННЯ
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

II-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції

Черкаси – 2019

ББК 74.580.267

А 43

Редакційна колегія:

кандидат юридичних наук, доцент **Волошкевич Г.А.**
(відповідальний редактор);
кандидат історичних наук, професор **Мойсієнко В.М.**;
кандидат юридичних наук, доцент **Кононенко Ю.С.**

Статті друкуються в авторській редакції

А 43 Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Збірник матеріалів II-ї Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., Черкаси, 23 трав. 2019 р. / Ред. кол.: Г.А. Волошкевич (відп. ред.) та ін. – Черкаси, видавець Вовчок О.Ю., 2019. – 239 с.

ISBN 978-617-7508-14-3

У збірнику подано матеріали доповідей та повідомлень, які були обговорені на II-й Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави», організованої кафедрою державно-правових дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, філософії права, адміністративного, конституційного, кримінального, трудового, цивільного, господарського та фінансового права.

ББК 74.580.267

© Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, 2019

ISBN 978-617-7508-14-3

©Автори матеріалів, 2019

ЗМІСТ

Загальні проблеми теорії, історії держави і права. Філософія права

Грозовський І.М. <i>Право власності у звичаєвому праві запорозьких козаків</i>	6
Мойсієнко В.М. <i>Проблема узгодження прав та обов'язків між державою та особою</i>	14
Рябовол Л.Т. <i>Функції права як напрями розкриття його соціальної цінності</i>	24
Рябовол Л.Т., Сиромятніков І.Д. <i>«Правова система» як категорія загальнотеоретичної юриспруденції</i>	30
Якіменко І.В. <i>Інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців Російської імперії у XVIII ст.</i>	37

Проблеми конституційного, адміністративного, фінансового та інформаційного права

Апанасенко К.І. <i>Правова природа відносин з приєднання електроустановок суб'єктів господарювання до електромереж</i>	44
Волошкевич Г.А. <i>Впровадження технології електронного голосування: світовий досвід та вітчизняні перспективи</i>	55
Капустін М.Р. <i>Концепція сервісної держави та трансформація України в сучасну, сервісну державу</i>	65
Коваль Т.В. <i>Інститут спеціалізованого омбудсмена: досвід України</i>	74
Комзюк А.В., Комзюк В.Т. <i>Адміністративний примус в діяльності Національної поліції України</i>	81
Комзюк В.Т. <i>Адміністративно-правове забезпечення військової служби у Збройних Силах України</i>	87
Кононенко Ю.С., Джолос С.В. <i>Проблема доступу до правосуддя у сучасній Україні</i>	97
Конончук В.В. <i>Місцеве самоврядування в Україні: теорії розвитку та організації</i>	108
Мкртчян А.А. <i>Відповідальність органів місцевої влади в Україні</i>	113
Могила Ю.М. <i>Актуальні питання реформування інституту припинення громадянства у сучасній Україні</i>	119
Цибенко А.В. <i>Реформування місцевого самоврядування в Україні</i>	125
Шаповал Т.Б. <i>Територіальна громада як первинна ланка місцевого самоврядування</i>	129

Шарая А.А. «Адміністративна процедура» і «адміністративний процес»: розмежування понять	133
Шуляк І.М. Формування територіальних громад в Україні через призму зарубіжного досвіду	141

Актуальні питання кримінального права та криміналістики

Гамалій А.В. Медіація у кримінальному процесі	148
Кізім Д.А. Щодо питання визначення віку кримінальної відповідальності як ознаки суб'єкта злочину	151
Корнієнко Е.Я. Ненадання допомоги хворому медичним працівником: особливості об'єктивної сторони складу злочину	155
Литвин І.Р. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння у країнах пострадянського простору	161
Мацькова І.П. Інститут співучасті за кримінальним законодавством України: міжнародно-правове дослідження	169
Мкртчян А.А. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти власності	173
Парамонова О.С. Твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, як предмет складу злочину, передбаченого статтею 300 КК України	183
Сокурєнко О.М. Щодо проблеми кримінальної відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції	191
Цибенко А.В. Щодо особливостей визначення покарання за вчинення розбою	196

Міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, право Європейського Союзу

Кононенко Л. В. До питання визначення інституту громадянства Європейського Союзу	200
Лубко І.М. Сучасні інституційні механізми забезпечення тендерної рівності в Україні в контексті євроінтеграційних процесів	203
Мишаченко В.О. Електоральні права громадян Європейського Союзу	213
Путько А.В. Проблеми визначення суверенітету держави в умовах членства в Європейському Союзі	216
Стульгінський В.С. Економічний зміст громадянства Європейського Союзу у практиці Суду ЄС	219

Актуальні проблеми розвитку приватного права

<i>Дробот Ж.А. Щодо тривалості страхового стажу</i>	222
<i>Коваленко О.О. Сутність та правова природа правових можливостей сторін трудового договору при його розірванні за ст.38 КЗпП України</i>	229

Загальні проблеми теорії, історії держави і права. Філософія права.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ У ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

Грозовський Ігор Миколайович

к.ю.н., доцент доценти кафедри теорії, історії

держави і права та міжнародного права

Інститут права імені Володимира Сташица

Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Формування громадянського суспільства неможливе без забезпечення юридичних гарантій права власності. Реформування відносин власності слід проводити з урахуванням історичного досвіду, менталітету українського народу. Яскравою сторінкою в історичній спадщині України є запорозьке козацтво.

Запорожці були не лише вправними вояками. Вони протягом століть виробили струнку, досить ефективну систему правових норм, що закріплювали воєнно-адміністративну організацію, деякі правила ведення воєнних дій, діяльність судових органів, правове становище окремих станів і груп населення, цивільні правовідносини (право власності, порядок користування землями, лісами, річками, озерами на території Запорозьких Вольностей, зобов'язальне право), встановлювали покарання тощо.

Одним із основних правових інститутів у звичаєвому праві запорозьких козаків було **право власності**. Козацьке право відрізняло право власності від права володіння, оскільки визначався порядок відбирання власником виявленого ним майна, що знаходилося у володінні іншої особи. Наприклад, коли власники впізнавали в худобі, що продавалася на ярмарку, своїх волів, коней тощо, які були у них викрадені, і наводили незаперечні докази, худоба поверталася законному власникові. З часом згадується і неправомірне володіння, оскільки норми звичаєвого права вимагають від порушника не тільки повернення речей законному власникові, але й виплати компенсації за користування ними.

Основними підставами для отримання права власності на речі були: виготовлення речей своєю працею; отримання приплоду від худоби або

урожаю від “родючих” (плодових) дерев чи злаків, частки при розподілі здобичі (військової, мисливської, рибальської) або прибутків від торгівлі; отримання майна або грошей за угодою, у спадщину; знахідка; закінчення строку давності володіння.

У запорозьких козаків були дві форми власності: колективна та приватна (індивідуальна), у залежності від того, хто був суб’єктом права власності. Вони не протиставлялися одна одній, а мирно співіснували. Виникнення цих двох форм власності було тісно пов’язане з історичними умовами розвитку козацького суспільства.

Поява та існування колективної власності були зумовлені наявністю колективної праці членів козацького товариства в організації мисливської чи рибальської ватаги, чумацької валки, торговельної компанії або військового походу.

До колективної власності належали: 1) загальновійськова, тобто та, яка належала всьому Війську Запорозькому і якою розпоряджався Кіш Запорозької Січі за ухвалою загальновійськової ради або розпорядженням кошового отамана; 2) курінна, що була в кожному із 38 куренів і якою розпоряджався курінний отаман; 3) власність різноманітних промислових товариств (мисливських, рибальських, чумацьких та ін.), а також торговельних компаній.

У загальновійськовій власності перебували: земля, мисливські та рибальські угіддя, ліси, сіножаті, корисні копалини, різноманітне нерухоме майно (фортифікаційні, адміністративні, господарські споруди на території Січі та Запорозьких Вольностей, які мали загальновійськове значення), церкви, монастирі та ін., а також скарб Війська Запорозького, в якому зберігалось рухоме майно Запорозької Січі: клейноди, казани, гармати, порох, кулі, амуніція, припаси для життя тощо.

Власність куренів складала казарми на території Січі, в яких постійно проживали козаки, що несли гарнізонну службу, курінні крамниці й шинки, зброя, боєприпаси (кулі, порох тощо), платня, яку отримували козаки куренів, а також обмундирування та провіант.

Промислові товариства, які об’єднували мисливців, рибалок, чумаків та ін. мали у спільній власності зброю, боєприпаси, рибальські сіті, човни, вози та інше майно. Колективна власність членів торговельних компаній складалася з грошей, товарів, крамниць, шинків та ін..

Основою для виникнення приватної власності була та частка здобичі (військової, мисливської, рибальської), яку отримував козак після закінчення походу чи сезонних робіт на промислах. За звичаєм козаки

розподіляли здобич, щоб вона була “спільна всім, навіть тим, котрі під той час провадили (хліборобську) працю і таборову роботу” [5, 290].

Своєю часткою здобичі козак міг розпоряджатися на власний розсуд. Норми звичаєвого права запорожців не забороняли існування приватної власності. Навпаки, вони встановлювали дуже суворі покарання за порушення права власності, як колективної, так і приватної.

Об'єктом приватної власності козаків було різноманітне нерухоме і рухоме майно: житлові будинки, заїжджі двори, крамниці, шинки, льодовні, млини, кузні та ін., а також худоба, реманент, зброя, одяг, гроші, коштовності, предмети промислового та домашнього вжитку тощо.

У період Нової Січі (1734-1775 рр), особливо в останні роки її існування, спостерігався процес швидкої майнової диференціації в козацькому суспільстві. З одного боку, формується стан заможних козаків, переважно з числа козацької старшини, які були власниками великих зимівників, значних капіталів, використовували у своїх господарствах працю найманих робітників.

З іншого боку, рядове козацтво мало досить низькі прибутки, основну частину яких складала платня за службу. Але навіть із жалування, яке щороку видавалося російським урядом війську, старшина забирала собі значну частку. Наприклад, у 1763 р. військова старшина розподілила одержані гроші таким чином: кошовий отаман одержав 70 карбованців, військовий суддя - 60, військовий писар - 50, осавул - 40. На частку ж кожного куреня припало лише по 140 карбованців [2, 498]. Це змушувало збідніле козацтво (“сіромах”) найматися на роботу до заможних козаків, відбувати замість них військову службу, переходити в розряд посполитих або поповнювати загони гайдамаків.

Серед цивільно-правових норм козацького права важливе місце займали норми, які регулювали **право власності на землю**. Звичаєве право запорожців встановлювало порядок володіння і користування землею, лісами, річками, озерами, сіножатями тощо.

Як відомо, запорозькі козаки до 1775 р. володіли значною територією на лівому і правому берегах Дніпра. Власниками цієї землі вони вважалися на підставі права першого займу.

Займанщина (заїмка) земель була поширена на території Гетьманщини і Слобожанщини, особливо в другій половині XVII - протягом XVIII ст. Займанщина - це норми звичаєвого права, які дозволяли на підставі першого займу володіти, користуватися і навіть

розпоряджатися землею [3, 20, 78-79]. Займати дозволялося тільки вільні землі, які нікому не належали. Землю займали конкретні особи (чи особа). Тому відразу ж утворювалася і певна форма землеволодіння: общинна (колективна) чи особиста (індивідуальна).

На території Запорозьких Вольностей існувала виключно колективна власність на землю. Земля й усі угіддя запорозьких козаків вважалися спільною власністю Війська Запорозького і знаходилися в повному розпорядженні Коша Запорозької Січі. Наприклад, канцелярист Денис Зараховський в офіційній відповіді київському митрополиту Гавриїлу у зв'язку з відводом землі під церкву в слободі Мичковій зауважив, що “земля військова запорозька не в розподілі, а вся громадською вважається” [2, 499].

Існування колективної (общинної) власності на землю зумовлювалося такими причинами: по-перше, суб'єктом першого займу землі був колектив, громада, запорозьке товариство; по-друге, колективна власність на землю підтримувалася промислами (передусім рибальством і мисливством), які базувалися на колективній праці. Для промислового рибальства і мисливства потрібен був реманент і значна кількість робочих рук, тому виникали об'єднання промисловиків - рибальські тафи, мисливські артілі (наприклад, лисичників) та ін.

За звичаєм, козаки - члени січового товариства, а також посполиті - піддані Війська Запорозького, які проживали на території Запорозьких Вольностей, могли отримати землю на правах користування. Фактично цією можливістю користувалися старшини та заможні козаки, які мали змогу її обробляти.

Земельні ділянки відводилися Кошем (інколи паланковим правлінням) козакам і посполитим за їх проханням. Землі було багато, що дозволяло козакам самим вибирати собі ділянки, після чого вони отримували від Коша “паспорт” чи “білет” на право користування цією землею і заводили на ній своє господарство - зимівник. За звичаєм, зимівник і землю розглядали як неподільні частини господарства. Власник землі та зимівника, за згодою кошової старшини, мав право навіть розпоряджатися своїм господарством: продати, закласти, подарувати його. Заможні козаки і військові старшини нерідко володіли кількома зимівниками. Наприклад, кошовому отаману Петру Калнишевському у 1774 р. належали три зимівники. Двома зимівниками володів полковник Орільської паланки Гараджа. У військового писаря Глоби було три зимівники [1, 163].

Земельні угіддя запорожців були різні за своєю якістю: одні - надзвичайно багаті на звіра і рибу, інші - бідніші. Крім того, кращими вважалися ті угіддя, які були розташовані якомога далі від південних кордонів Запорозьких Вольностей, оскільки вони зазнавали найменших втрат від набігів татар. Щоб уникнути непорозумінь, пов'язаних з експлуатацією різних за якістю земельних ділянок, у Запорозькій Січі щороку проводили перерозподіл угідь "по лясам", шляхом жеребкування.

Жеребкування землі проводилося таким чином: спочатку землю отримували курені, потім - старшина, далі - духовенство і нарешті - жонаті козаки та всі інші [6, 165]. Оскільки просте жеребкування відразу всієї землі не виключало того, що курені і старшина могли одержати найгірші ділянки, то, на думку М.Слабченка, жеребкували кілька розрядів (класів) земель [5, 295-296]. Кращі земельні угіддя (можливо розташовані ближче до Січі) жеребкували між куренями; трохи гірші, за тими чи іншими ознаками, - між старшиною та духовенством, а ті, що залишилися, розподіляли, знову ж таки жеребкуванням, між іншими суб'єктами землекористування. Річне користування не повертало угіддя в одноманітну масу, чотири розряди землі залишалися і жеребкувалися окремо кожного року.

На підставі зазначеного постає питання: якщо всі землі запорозького козацтва підлягали щорічному перерозподілу шляхом жеребкування, то як же могли існувати великі зимівники? Адже неможливо навіть уявити, щоб власник зимівника щороку переносив його на нове місце (зимівник нерідко складався з двох-трьох житлових та господарчих споруд досить значних розмірів).

Цілком ймовірно, що у запорозьких козаків існувало дві категорії земель, які мали різний правовий статус. Перша категорія земель - це мисливські та рибальські угіддя, сіножаті, пасовища тощо. Саме вони підлягали щорічному перерозподілу між різними суб'єктами землекористування, зазначеними вище. Курінь, військовий старшина або рядовий козак, які отримали цю землю, мали право користуватися нею впродовж одного року.

До другої категорії можна віднести вільні землі, якими, за дозволом Коша, міг володіти і користуватися до самої смерті кожен бажуючий (козак чи посполитий). Він міг побудувати на цій землі зимівник, посадити сад тощо. В окремих випадках, знову ж таки з дозволу Коша, власник цих земель міг навіть розпоряджатися ними: міняти, продавати, закладати, залишати в спадщину. За користування цією землею власник

платив податок і виконував інші повинності на користь Коша. Ця категорія земель була основою для формування приватної власності на землю.

В період Нової Січі, у зв'язку з інтенсивним розвитком промислового скотарства і землеробства (особливо з 50-х рр. XVIII ст.), почала формуватися приватна власність на землю, але до ліквідації запорозького козацтва цей процес не був завершений.

У звичаєвому праві запорожців існувало поняття давності володіння. Так, у 1774 р. вдова Ганка Силиха скаржилася в Кіш, що старшина Самарської паланки відібрала у неї ділянку землі в с.Панчовому. У скарзі зазначалося, що цією землею її покійний чоловік користувався протягом останніх 13 років, обробляв її своєю працею, вирощував “чорні” і “родючі” (плодові) дерева. Кіш задовольнив прохання Силихи про повернення їй землі, посилаючись на давність володіння. В ордері, виданому Кошем 10 грудня 1774 р. військовому старшині Андрію Порохні, зазначалося, щоб для паланкових потреб знайшли іншу ділянку “там, де слід і згідно з порядком” [4, 129].

До середини XVIII ст. адміністрація Січі не забороняла поселення сторонніх осіб на території Запорозьких Вольностей. Згадаємо хоча б заселення “Задніпровських місць” (територія, пізніше зайнята під Нову Сербію) вихідцями з Полтавського і Миргородського полків. Це пояснюється тим, що у XVI-XVII ст. земля, особливо орна, не мала для запорожців вагомого значення. Основну частину доходу запорозьких козаків становила військова здобич, а у вільний від військових дій час запорожці займалися рибальством, мисливством та іншими промыслами. Тому практичне значення мали тільки землі, на яких були розташовані угіддя: річки, озера, ставки, ліси, сіножаті. Орна земля в цей час практично не використовувалася. Населення Запорожжя було невеликим (у XVII ст., наприклад, тут проживало лише декілька тисяч козаків) [6, 154], тому землі вистачало всім. В основі господарства лежали екстенсивні методи експлуатації природних багатств. Кордони земельних володінь запорозьких козаків не були чітко визначені. Суперечки з сусідами щодо землі в цей час були рідкістю і стосувалися тільки тих земель, на яких були розташовані угіддя. Так, наприклад, у 1688 р. Січ сперечалася з гетьманом І.Мазепою в справі будівництва Новобогородицької фортеці (на правому березі р.Самари, за 5-7 км від впадіння її в Дніпро), оскільки на цих землях у запорожців були свої гаї, пасіки та рибна ловля [5, 41-44].

Ставлення до землі змінилося після повернення запорозьких козаків з-під турецького протекторату в 1734 р. У період Нової Січі військова здобич втрачає своє вирішальне значення, а основою життя запорожців стає господарська діяльність. Погіршення економічного й політичного становища селянства у Гетьманщині і на Правобережжі, а також незліченні природні багатства запорозького краю викликали посилену міграцію населення на територію Запорозьких Вольностей. У 60-х роках XVIII ст. населення Запорожжя, за підрахунками А.Скальковського та інших дослідників, досягало 100 тис. козаків. Це зумовило перехід до інтенсивних методів господарювання. Широкого поширення набуло промислове скотарство (коні, воли, вівці), а також землеробство. Крім того, як відомо, до середини XVIII ст. Запорозька Січ була залежною від привозного хліба. З кінця 50-х років XVIII ст. запорожці не тільки повністю забезпечують себе хлібом, а й починають його експортувати [1, 501-502].

Земля в цей період набуває великої цінності. Запорозькі козаки вже не задовольняються спільним землекористуванням зі своїми сусідами (татарами, донськими козаками та іншими), а намагаються чітко визначити кордони своєї території і не допускати на неї сторонніх осіб. Дуже часто справа доходила до збройних сутичок із сусідами. Особливо ситуація загострилася в останні роки існування Нової Січі (з кінця 60-х рр. до 1775 р.).

У цей час особам, які не мали відношення до Війська Запорозького, отримати дозвіл від Коша на користування запорозькими землями було дуже важко. Наприклад, у 1774 р. поміщик Михайлів уклінно просив Кіш, щоб йому відвели землю для пасовища, сінокосу та будівництва хутора. Він пропонував значну суму грошей, незважаючи на щорічне жеребкування землі. Прохання його відхилили, посилаючись на те, що “без ухвали всієї громади дозвіл не можна дати” [5, 296].

Отже, саме в період Нової Січі відбувався швидкий розвиток норм цивільно-правового характеру, що було зумовлено збільшенням питомої ваги приватної власності в козацькому суспільстві, виробництвом продуктів скотарства і землеробства для продажу, розвитком внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Важливе місце в цивільно-правових відносинах займало право власності на землю. Всі землі запорозьких козаків вважалися спільною власністю Війська Запорозького. Процес формування приватної власності на землю за часів існування Нової Січі не був завершений.

Список використаних джерел

1. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні роки свого існування. 1734-1775. – К., 1961. - 461 с.
2. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. - 539 с.
3. Пашук А.І. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782). - Львів, 1967. - 177 с.
4. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. - Дніпропетровськ: Січ, 1994. - 678 с.
5. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької // Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. - Вип.3. - К., 1927. - С. 202-340.
6. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3-х т. - К.: Наук. думка, 1990-1993. - Т.1-3.

ПРОБЛЕМА УЗГОДЖЕННЯ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА ОСОБОЮ

Мойсієнко Василь Миколайович,

кандидат історичних наук, професор,

перший проректор,

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Проблема узгодження прав і обов'язків між державою та особою на сьогодні – одна з центральних у юридичній та політичній науці. Очевидно, що її актуальність спричинена складними і досить суперечливими трансформаціями відносин у перехідних суспільствах, до яких належить і Україна.

Дослідженню окресленої наукової проблеми присвячено роботи Дж. Андерсона, М. Байтіна, Р. Даля, А. Дегтярьова, П. Дюрана, О. Ільницького, Ю. Красина, Л. Ніковської, Дж. Марча, П. Мюлера, Т. Парсона, Г. Овчіннікова, С. Римаренка, Дж. Річардсона, Г. Саймона, Л. Сморгунова, О. Сунгурова, Н. Шматко та ін.

Метою наукової розвідки є комплексне вивчення конституційних засад та правового регулювання відносин, що формуються в процесі взаємодії держави та особи, з'ясування проблем, які виникають у процесі зазначеної взаємодії та вироблення рекомендацій щодо їх вирішення.

Становлення України як суверенної, незалежної, демократичної соціальної, правової держави передбачає необхідність активізації розбудови громадянського суспільства, що є гарантом рівності, стабільності та захищеності особи. Взаємодія держави і суспільства базується на засадах гармонійного розвитку державно-правових інституцій та засобів гарантування і захисту прав і інтересів особи. На думку М. Байтіна, „сене публічної влади – у служінні людині, забезпеченні її прав і свобод” [1, 300].

Слід зазначити, що важливою особливістю прав людини є їх дуалістичний характер. Досить слушно цей дуалізм інтерпретує С.Ю. Римаренко, який вказує, що „з одного боку, права відображають важливу атрибутивну якість, життєву потребу людини бути самобутньою особою, самим собою. З іншого ж, права людини визнаються у якості складової частини правової системи суспільства, що надає їм юридичну силу та забезпечує їх визнання та захист державою” [2, 37].

Головний критерій у визначенні держави демократичною полягає в реальній реалізації проголошених прав і свобод людини і громадянина. Реалізація, охорона та захист прав і свобод людини і громадянина є визначальною ознакою гуманістичного та цивілізованого рівня будь-якого суспільства [3, 53].

В умовах проведення комплексу реформ, що спрямовані на модернізацію соціальних інститутів, проблема взаємостосунків і особливо взаємодовіри держави і особи набуває особливої актуальності для України. Конституція України у ч. 2 ст. 3 визначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності [4], а отже і державної політики, за яку вона відповідає перед людиною. Викривлене розуміння взаємних обов'язків людини і держави (розуміння свободи як уседозволеності без відповідальності та розгляд індивіда як „гвинтика” із забезпечення через державний механізм існування його апарату тощо) призводить до стагнації, застою, взаємної недовіри й обману.

Державна політика має спрямовуватися на утвердження і забезпечення автономії індивіда, прав і свобод людини. Але ні в якому разі не потрібно намагатися вирішувати за людину всі її життєві проблеми (патерналізм), а лише створювати їй умови (засоби і можливості) щоб людина особисто творила своє життя і несла за це свою частку соціальної відповідальності.

Всю велику кількість теорій і поглядів, що існували в історії політико-правової думки і стосуються співвідношення „державна – особа”, можна звести до двох підходів:

1) **індивідуалістичний, особистий, гуманістичний (природно-правовий підхід)**. Цей підхід впливає із розуміння особи як цілі, держави – як засобу для досягнення мети. Його зміст – права належать людині від природи. Вона має їх незалежно від держави. Ці права є невід'ємними. Завдання держави і суспільства полягає в тому, щоб додержуватися цих прав, не допускати їх порушення; створювати умови для їхньої реалізації. Конкретні зміст і обсяг прав змінюються і розширюються в міру розвитку суспільства, самі ж фундаментальні права залишаються незмінними;

2) **державний, статичний (юридико-позитивістський)**. Цей підхід впливає із розуміння держави як мети, а особи – як засобу для досягнення мети. Його зміст – свої права людина одержує від суспільства і держави, природа цих прав патерналістська; держава – джерело і гарант прав людини завдяки закріпленню їх у законі; право і

закон не мають істотних відмінностей; права особи змінюються залежно від державної доцільності і можливості [5, 3-4].

Якщо перший підхід є характерним для демократичних держав, то другий – для антидемократичних, тоталітарних. У СРСР (до середини 80-х років ХХ ст.) переважав статичний підхід до прав людини; для „демократичного камуфляжу” до конституції було введено розділи про права, свободи та обов’язки особи. Лише в наші дні відбувається набуття справді демократичного уявлення про права людини.

Вживаючи в логічній зв’язці такі терміни, як „права людини” та „права держави”, фактично вказують на ту специфічну кореляцію, що утворюється між людиною і державою, коли, обмежуючи свою власну свободу і делегуючи частину свого суверенітету державі, людина отримує можливість вимагати від держави виконання певних дій та забезпечення певних прав. Механізми цього делегування були докладно описані ще Г. Гроцієм [6, 138] та Ж. Боденом [7, 170]. Пізніше вони були розвинені в теорії народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо, який писав: „Суверенітет, який є нічим іншим, як реалізацією загальної волі, не може ніколи відчужуватись, і суверен, який є лише колективною істотою, може бути представленим тільки самим собою” [8, 216].

У цьому сенсі, коли право однієї сторони та обов’язок іншої окреслюється як своєрідне дзеркальне відображення, можемо твердити, що правомочними стають обидві сторони правовідносин: тобто, як людина, так і держава, мають певні права й обов’язки у власних взаємовідносинах (скажімо, праву держави збирати податки кореспондує обов’язок людини їх сплачувати, тоді як праву людини звертатись до суду за захистом своїх прав кореспондує обов’язок держави забезпечити справедливе правосуддя для всіх громадян). Як правило, це демонструється завдяки схемі: „право громадянина – обов’язок держави” або, навпаки, – „право держави – обов’язок громадянина”.

У відносинах „людина – держава” пріоритет належить людині, а держава та її структури (гільки державної влади – законодавство, управління та правосуддя) покликані підкорити свою діяльність охороні й захисту прав людини. У ст. 3 Конституції України записано: „Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави” [4].

Одну з основних ознак правової держави – зв’язаність держави правом – слід розуміти так, що права громадян не є дарованими державою, а мають власне обґрунтування. Вони об’єктивно існують від

народження людини і є невідчужуваними від неї. Тому відносини особи та держави мають будуватися на основі їх зв'язаності взаємними правами, обов'язками і відповідальністю. Як громадянин є відповідальним перед державою, так і держава відповідальна перед громадянином.

У цьому контексті Б.С. Ебзеев цілком доречно зазначав, що „основні права і свободи покладають на державу не тільки пасивний обов'язок утримуватись від втручання в межі свободи особи, але й активні (позитивні) обов'язки, які відображаються в законодавчій, управлінській і судовій діяльності, спрямованій на сприяння в практичному здійсненню особою її прав і свобод” [9, 11].

Зокрема, держава:

1. Гарантує кожному громадянину інформацію про його конституційні права і свободи.

2. Бере на себе обов'язок забезпечити права своїх громадян і забезпечує їх реальне здійснення.

3. Надає громадянину свободу виявити себе в усіх галузях соціально-політичного життя, за винятком сфер, прямо застережених у законі.

4. Не повинна обмежувати права і свободи громадянина, крім випадків, прямо передбачених законом.

5. Не правомочна притягати до відповідальності громадян за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

6. Не має права двічі притягати громадянина до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

7. Гарантує захист судом прав і свобод людини і громадянина.

8. Діє виключно в рамках закону, має встановлені конституцією чіткі межі своїх повноважень.

9. Відповідальна за неправомірні дії посадових осіб: перевищення влади, зловживання службовим становищем.

Питання про відповідальність держави перед особою слід розглядати, враховуючи їхні взаємозв'язки, взаємодію, оскільки це є двосторонні, а не односторонні відносини, отже, завжди має бути взаємовплив сторін.

Крім того, об'єктивно між державою і громадянином можуть і навіть повинні існувати суперечності. Проте завдання держави – запобігати зростанню, посиленню цих суперечностей, щоб вони не призводили до гострого конфлікту.

Завдання держави передбачати, попереджати наростання, посилення цих суперечностей, не доводити їх до гострого конфлікту, протистояння [10, 28]. Тут має йтися про відповідальність держави за бездіяльність її органів і посадовців, за грубі порушення конституційних прав громадян. На жаль, на практиці якщо це й відбувається, то надто рідко. Таке положення породжує відчуття безкарності, всюдозволеності в окремих державних урядовців й у держави загалом.

Правовий інститут відповідальності держави дозволяє створити додаткові стримування та противаги владі, пом'якшити її авторитарні прояви, обмежити можливі зловживання за допомогою підкорення її закону. Створювані цим інститутом умови перетворюють владарювання на суспільне служіння, а не на привілей. Дотримання інституту відповідальності держави, її органів і посадових осіб перед людиною і громадянином є одним з основних показників правової спрямованості діяльності держави. Він виражає морально-правові засади у відносинах між державою як носієм влади і громадянином як учасником її здійснення.

10. Зобов'язана відшкодувати за свій рахунок чи за рахунок органів місцевого самоврядування матеріальну і моральну шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Зокрема, відповідно до ст. 55 Конституції України суду надане повноваження переглянути рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб у разі їх оскарження [4]. Тим самим створено механізм відповідальності держави перед людиною за свою діяльність.

11. Гарантує право громадянина звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом яких є Україна.

Слід констатувати, що в українських реаліях сьогодення досить часто виявляється, що національна система органів, що повинні забезпечувати захист прав і свобод українських громадян виявляється неефективною. Низька якість судових рішень, бездіяльність органів влади, ігнорування представниками держави конституційних прав і свобод в решті-решт зумовила стрімке зростання звернень громадян та недержавних інституцій до Європейського суду з прав людини. Україна за кількістю справ, що знаходяться у провадженні Суду на 1 січня 2018 р. займає четверте місце після Румунії, Росії і Туреччини [11]. Це –

серйозний сигнал для органів державної влади про те, що механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення.

Судова практика Європейського суду з прав людини є об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави-учасниці Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас вона є унікальним інструментарієм імплементації в національне законодавство, судову й адміністративну практику міжнародних стандартів захисту прав людини.

Виходячи з тих рішень, які прийняв Європейський суд з прав людини останнім часом, можна вказати на такі соціальні цінності, які мають дотримуватись державою:

- 1) захист прав і свобод людини;
- 2) функціонування держави та її органів, зв'язаних вимогами права, заборона державного свавілля;
- 3) дотримання принципу рівності суб'єктів права перед законом;
- 4) забезпечення законності та порядку в суспільстві;
- 5) наявність ефективного і передбачуваного правосуддя (право доступу до суду, право на справедливий судовий розгляд та ін.) [12, 61].

Видатний ліберальний юрист Б.О. Кістяківський, свого часу зазначав, що головний і самий суттєвий зміст права складає свобода, і право є тільки там, де є свобода особистості. Зокрема, він вказував „якщо ми сконцентруємо увагу на організації правової держави, то для розуміння її природи найбільш важливим є як раз ця властивість права. Тому правовий порядок – це конституційна система відносин, за якої особи даного суспільства володіють найбільшою свободою діяльності і самоуправління” [13, 46].

Аналогічної позиції дотримувався М. О. Бердяєв, коли стверджував, що держава у суспільстві є об'єктивно необхідною, але в такому вигляді вона існує до певних меж. „Держава на його думку, – це об'єктивна, природна та історична реальність, яка не може бути ні створена, ні зламана через людське свавілля” [14, 77]. Якщо держава повністю узурпує суспільство, то це означатиме, що вона знищує людину як вільну особистість.

Таким чином, у правовій державі на основі прав людини створюються умови для самоуправління, самореалізації особи, забезпечення її автономії та незалежності від будь-якого незаконного втручання, тобто для реалізації приватних інтересів.

Права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою (сферу публічних інтересів), в якій він розраховує не тільки на захист

свої прав від незаконного втручання, але й на активне сприяння держави в їх реалізації.

Взаємовідносини між інтересами особи і інтересами держави та суспільства мають характер пропорційності, який є виразом неспрощеної переваги суспільних і державних інтересів над інтересами особи чи навпаки, а складним діалектичним переплетінням цих інтересів. Конституція через цілий ряд положень – через покладення в основу взаємозв'язків держави і особи принципу відповідальності держави за свою діяльність, визнання недоторканності особи, безпеки її життя і здоров'я найвищою соціальною цінністю, проголошення права кожної людини на вільний розвиток – підпорядковує мету існування держави інтересам особи. І лише в міру необхідності забезпечення фундаментальних умов функціонування суспільства і держави Конституція допускає пріоритет державних інтересів. (однак встановлюючи і тут кінцевою метою вільний і всебічний розвиток особи).

Таким чином, в умовах правової держави принцип зв'язування держави правами і свободами людини та громадянина має пронизувати усю філософсько-правову надбудову держави, бути критерієм для утворення меж втручання держави в суспільне життя, домінантою у визнанні права народу визначати конституційний лад, при визначенні обсягу завдань держави в сфері захисту прав національних меншин, обов'язків держави щодо захисту права приватної власності, свободи політичної діяльності, гарантованості усіх інших прав і свобод людини та громадянина.

Дійсно, як стверджує Є. Лукашева, „принцип пріоритету прав людини стосовно держави, обмеження всевладдя держави правами людини є найвеличнішою загальнолюдською цінністю, характерною для всіх цивілізованих держав” [15, 236].

Цей важливий принцип свідчить про характер відносин особи і держави, де остання повинна спрямовувати свою діяльність на втілення в життя конституційних прав і свобод громадян. Ця діяльність реалізується через виконання обов'язків державними службовцями, які мають глибоко усвідомлювати, що владні повноваження надані їм для того, щоб у найкращий спосіб демонструвати своє підпорядкування волі законодавця, який установлює систему прав і свобод людини та громадянина. А це підпорядкування виявляється у визнанні означених прав і свобод, бажанні їх реалізувати і захистити.

На сьогодні є актуальною розробка правових механізмів, які реально забезпечують верховенство права, прав і обов'язків громадян у державі оскільки утвердження демократичного правового порядку тісно пов'язане з проблемою авторитету держави та її керівництва, довіри до них. Передусім:

- державна політика має ґрунтуватися виключно на Конституції, законах, а не на особистих поглядах з того чи іншого управлінця;

- необхідно запровадити демократичну процедуру розробки, прийняття і впровадження державно-політичних рішень (однієї бази з правових норм недостатньо);

- постійно проводити аналіз громадської думки, послідовно враховувати всі нюанси змін, кризових явищ тощо та прогнозувати суспільну поведінку людей;

- акцентування завдань уряду на досягненні порозуміння між громадянами і урядом (розуміння управлінських функцій як надання послуг та готовність інформувати громадян з наданням їм можливості вибору);

- діяльність уряду повинна бути прозорою для громадян [16, 173].

На основі проведеного аналізу рекомендуються нові підходи щодо гармонізації відносин між особою та державою, зокрема:

- 1) створити механізм відповідальності держави перед суспільством; взаємну відповідальність особи й держави слід розглядати як самостійний вид відповідальності, що являє собою демократичний інститут соціальної, правової держави, який має не тільки юридичний, а й політичний характер;

- 2) правове регулювання юридичної відповідальності держави необхідно здійснювати загалом на рівні єдиного законодавчого акту шляхом ухвалення спеціального конституційного закону, в якому будуть передбачені певні процедури й механізм залучення держави до відповідальності за порушення норм конституційного законодавства;

- 3) удосконалити громадський контроль за діяльністю апарату держави, державних службовців, посадових осіб, працівників правоохоронних органів;

- 4) забезпечити реформу судової влади, без якої не може йтися про ефективність демократичного інституту взаємної відповідальності особи й держави. Сильна і незалежна судова влада – необхідна умова реалізації взаємної відповідальності особи й держави, оновлення всієї країни;

5) поглибити теоретичний базис демократичної, соціальної, правової держави й розробити цілісну та ефективну наукову концепцію взаємної відповідальності особи й держави в умовах розбудови державно-правових інституцій.

Очевидно, що саме цей шлях нині проходить Україна, коли в ході фундаментальної трансформації її правової та політичної системи, ми стаємо свідками практичної реалізації цінностей верховенства права, пріоритету прав і свобод людини й громадянина, законності тощо. Більше того, до цього процесу виявляється долученою не лише держава (тут можна говорити про реформування системи державної влади, про судову, адміністративну, парламентську реформу і т. д.), а й кожен окремий громадянин як член громадянського суспільства, як носій невід'ємних і гарантованих Конституцією України прав і свобод.

У цьому сенсі роль кожної особи є не менш вагомою і значущою, ніж роль держави загалом, оскільки, як наголошують окремі сучасні автори В. Селіванов, М. Панов, О. Петришин, формування правової та демократичної держави можливе лише тоді, коли поряд з нею виростає таке ж правове і демократичне суспільство.

На нашу думку, демократизація суспільства, поглиблення політичної реформи створюють умови для нового, демократичного формату відносин між особою і державою: не патерналістських, а партнерських, що відповідає принципам рівності, справедливості, взаємної поваги один до одного. Саме партнерство як баланс інтересів, що досягається сторонами соціальної взаємодії на основі компромісу, взаємної відповідальності учасників взаємодії, є умовою досягнення стабільності й процвітання суспільства, відповідає стандартам європейської демократії.

Список використаних джерел:

1. Байтин М. Суцність права. – Саратов: Изд-во СГАП, 2001. – 413 с.
2. Римаренко С.Ю. Індивідуальні та колективні права: компаративний аналіз /С. Ю. Римаренко // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. – 2007. – №2(22). – С.35-46.
3. Конституційне право України. Академічний курс: підручник :у 2 т. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ „Вид-во „Юридична книга”, 2008. – Т. 2 – 800 с.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР в ред. від 21.02.2019 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

5. Оніщенко Н.М. Проблеми ефективності законодавства та сучасний розвиток /Н. М. Оніщенко // Віче. – 2007. – № 12. – С.3-7. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/607/>
6. Скрипнюк В. М. Проблема визначення поняття державної влади та її ознак в політико-правовій концепції Г. Гроція / В. М. Скрипнюк // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – Вип. 8. – С. 131-138.
7. Боден Ж. Метод легкого познання історії. – М.: Наука, 2000. – 412 с.
8. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты. – М.: „КАНОН-пресс”, „Кучково поле”, 1998. – 416 с.
9. Эбзеев Б.С. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства: Комментарий к постановлениям Конституционного Суда Российской Федерации / Отв. ред. Б.С. Эбзеев: В 2 т. – М., 2000. – Т.2. – 972 с.
10. Тимченко С., Каложний Р., Пархоменко Н., Лёгуша С. Теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. – К.: Видавець Паливода А., 2006. – 176с.
11. Україна вже не лідер за кількістю скарг проти неї у ЄСПЛ. Актуальна статистика від Євросуду та Мін'юсту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_vzhe_ne_lider_za_kilkistju_skarg_proti_neji_u_jespl_aktualna_statistika_vid_jevrosudu_ta_minjustu
12. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського суду з прав людини судами України / В. Буткевич // Право України. – 2011. – № 7. – С.48-63.
13. Кистяковский Б.О. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) /Б.О. Кистяковский // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1990. – № 3. –С.38-47.
14. Бердяев Н.А. Философия неравенства. – М., ИМА-Пресс, 1990. – 288 с.
15. Права человека / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 537 с.
16. Полянський Р., Рачинський А. Захист прав і свобод громадянина у сферах діяльності державної влади та управління / Р. Полянський, А.Рачинський //Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентіві України / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 1999. – Вип.1. – 336 с.

ФУНКЦІЇ ПРАВА ЯК НАПРЯМИ РОЗКРИТТЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ

Рябовол Лілія Тарасівна,

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

Право – найбільш ефективний соціальний регулятор, соціальна цінність, роль і призначення якого розкриваються в його функціях. Оскільки право покликане забезпечувати інтереси всіх членів суспільства й кожного з них, саме його функції, вважає Н. Оніщенко, відображають легітимність діючої влади, загально-соціальну спрямованість діяльності держави [4, с. 7].

Поняття «функції права» вчені визначають як основні напрями впливу права на суспільні відносини й поведінку людей, що дозволяють дати узагальнювальну характеристику «роботи» юридичних норм (В. Сухонос) [5, с. 337]; найбільш істотні напрями і сторони впливу права на суспільні відносини, в яких розкривається загальнолюдська й класова природа та соціальне призначення права (Г. Волинка) [1, с. 101] тощо. У найбільш загальному вигляді, функції права – це основні напрями впливу на суспільне життя.

Дослідження потенціалу права для регулювання суспільних відносин дозволило вченим виокремити ознаки / якісні характеристики функцій права. Не можна не погодитися з думкою Г. Волинки [1, с. 101], Л. Заморської [2, с. 4-5] та ін., що конкретні функції права детермінуються його призначенням у суспільстві, впливають з його сутності й виражають істотні риси права та спрямовані на здійснення основних завдань правового регулювання. Згадані вчені акцентують, що функції права – це не просто напрями його впливу, а напрями його необхідного впливу на суспільні відносини (регулювання, охорона, закріплення певного виду суспільних відносин), без якого суспільство на певному етапі розвитку не може існувати. Крім того, функції права, переважно, є напрями його активної дії, отже, є динамічними. Водночас вони є сталими / постійними, тобто, їх вплив є стабільним, тривалим, безперервним. Це не означає, однак, що механізми й форми їх здійснення залишаються незмінними. Вони змінюються й розвиваються у відповідь на потреби суспільної практики.

За усталеним у теорії права підходом, розрізняють дві групи функцій права: загально-соціальні / загальні; спеціально-юридичні / юридичні.

Особливістю загально-соціальних функцій є те, що через них право впливає на суспільну свідомість, формуючи ціннісні орієнтири, створюючи певний вимір соціальної взаємодії, в якому можливе, належне й заборонене в людських вчинках знаходять своє чітке окреслення. До цієї групи фахівці (М. Кельман, О. Мурашин[3, с. 290-291]; Л. Стрельбицька[6, с. 102]; В. Сухонос[5, с. 338] та ін.) відносять такі функції, як:

- гуманістична, сутність якої у тому, що право охороняє і захищає права людства, народу, людини; створює в суспільному середовищі атмосферу поваги до життя й гідності людини, підґрунтя для розвитку особистості, постає як провідник моральних засад суспільства;

- організаційна / організаторсько-управлінська – право забезпечує співіснування окремих людей, їхніх об'єднань, народів і держав, сприяє знаходженню суспільного компромісу та рівності всіх у своїх соціальних можливостях, створює організаційні умови для забезпечення індивідуальних потреб кожного й суспільства в цілому; право забезпечує можливості окремих соціальних суб'єктів щодо розв'язання певних соціальних проблем, допомагає організувати загальні зусилля для досягнення загальнолюдського ідеалу;

- гносеологічна / пізнавальна – право є джерелом пізнання закономірностей розвитку суспільства, основних культурних надбань, програмних цілей тощо, зафіксованих у ньому; пізнання права, правових вимог і процедур, принципів та ідеалів дає можливість отримати знання про найвищі загальнолюдські цінності – справедливість, свободу, рівність, а також про відповідну організацію суспільного життя, яка дозволяє їх втілювати;

- інформаційна / комунікативна – право інформує людей про волю законодавця, моделі соціально значущої поведінки, реакцію суспільства на таку поведінку, соціально припустимі шляхи задоволення власних потреб та інтересів, загалом, про напрями регулювання державою суспільних відносин, права, обов'язки й відповідальність суб'єктів права і, таким чином, відіграє роль засобу встановлення між людьми специфічних, урегульованих, передбачуваних, контрольованих, охоронюваних, формалізованих зв'язків, що ґрунтуються на правових нормах;

- виховна – право, впливаючи на свідомість людини, формує мотиви й стимули активної правомірної поведінки, прагнення вирішувати суспільні проблеми у правовому полі, що одночасно є умовою і основою розвитку поваги до права, утвердження принципу

верховенства права як фундаментальної засади існування сучасного суспільства;

- орієнтуюча – право спрямовує суб'єктів права, формує позитивні правові орієнтири, установки, які передбачають схвальну оцінку права й готовність діяти відповідно до його норм;

- оціночна (оцінна) – право виступає критерієм дозволеного, забороненого, обов'язкового в суспільних відносинах, правомірності або протиправності певних діянь, чітко визначає їх юридичні наслідки;

- безпекова – право є механізмом і, водночас, певним середовищем, природні властивості якого забезпечують подолання різноманітних соціальних конфліктів, суперечностей, протистоянь, сприяють загально-соціальному зростанню й розвитку кожної людини.

Крім перелічених вище, до загально-соціальних функцій права ще відносить економічну, політичну, культурну, екологічну тощо.

Спеціально-юридичні функції права розкривають специфічні / унікальні регулятивні властивості права, не притаманні іншим соціальним регуляторам. До цієї групи у теорії права відносять регулятивну й охоронну функції.

Сутність регулятивної функції вчені, наприклад – [6, с. 103], вбачають в упорядкуванні суспільних відносин шляхом встановлення конкретних правил соціально корисної / припустимої / правомірної поведінки.

Враховуючи те, що властивостями права одночасно є як статичність, так і динамізм, регулятивний вплив права конкретизується через: регулятивно-статичну та регулятивно-динамічну функції.

Регулятивно-статична функція права полягає у легалізації сформованих у суспільстві відносин, зокрема, шляхом визначення у законодавстві правового статусу різних суб'єктів права, наприклад, закріплення в Основному Законі України основних прав та свобод людини і громадянина, компетенцій і повноважень вищих органів державної влади тощо.

Регулятивно-динамічну функцію право реалізує у контексті суспільного розвитку, фактично здійснює його прогнозування й програмування, визначає орієнтири, закріплюючи у законодавстві більш ефективні моделі відносин у різних сферах суспільного життя. Крім того, майбутня поведінка суб'єктів права визначається / програмується за допомогою зобов'язальних правових норм, наприклад, згідно з Конституцією України, громадяни України зобов'язані сплачувати податки, захищати Батьківщину тощо.

Загалом основними шляхами реалізації регулятивної функції права, як встановила Л. Заморська, є визначення нормами права правосуб'єктності громадян, компетенцій державних органів та посадових осіб, правового статусу юридичних осіб, підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин, конкретного правового зв'язку між суб'єктами права [2, с. 7].

Охоронна функція права – напрям його впливу на суспільні відносини, завданнями якого є заборона соціально шкідливої/ небезпечної/ протиправної поведінки й забезпечення непорушності суспільних відносин, врегульованих правом, посередництвом застосування державного примусу до правопорушників, притягнення їх до відповідного виду юридичної відповідальності. Реалізацію даної функції забезпечують спеціальні охоронні норми, наприклад, конституційний лад України, права та свободи людини і громадянина, інші правовідносини охороняють норми кримінального права.

Вчені виокремлюють різні способи впливу права на суспільні відносини з метою їх охорони, а саме: відновлювальні та примусові правові засоби, а також безпосередньо покарання.

Посередництвом відновлювальних правових засобів порушені суспільні відносини повертаються до попереднього стану й порушені або оспорювані права відновлюються, наприклад: повернення майна у власність, позбавлення неналежного права тощо. У разі неможливості їхнього повного відновлення, здійснюється компенсація або відшкодування втрат.

Сутність примусових правових засобів полягає у психологічному або фізичному впливі на суб'єкти вправа, поведінка яких є протиправною, з метою приведення її у відповідність до вимог права.

Безпосередньо покарання розглядається як справедлива реакція на порушення вимог права у формі негативних для порушника наслідків особистого та/ або майнового характеру, як: позбавлення або обмеження волі, конфіскація майна, накладання штрафу, громадські роботи тощо.

У результаті дослідження сутності охоронної функції права Л. Заморська встановила її відповідні ознаки. Вчена вважає, що виконання правом охоронної функції підтверджує те, що воно є особливим регулятором суспільних відносин, поведінки суб'єктів права. Так, право впливає на свідомість людей, інформуючи їх про те, які соціальні матеріальні та/ або духовні цінності перебувають під

охороною й посягання на які є забороненими й тягнуть за собою юридичну відповідальність. Самі засоби реалізації охоронної функції права наразі є показником рівня політичного й культурного розвитку суспільства, ступеня гуманності самого права[2, с. 8].

Опосередкованим свідченням багатоаспектності охоронної функції права є твердження Л. Заморської, що дану функцію не слід сприймати тільки у зв'язку зі скоєним правопорушенням. Вчена вважає, що призначення цієї функції полягає передусім у запобіганні порушенню норм права [2, с. 8]. Саме превентивна, попереджувальна місія права є особливо важливою, вважає Н. Оніщенко [4, с. 7].

Підвищення ефективності права наразі прямо пов'язується із збільшенням кількості суб'єктів права, котрі свідомо виконують приписи правових норм. У даному контексті можна простежити взаємозв'язок спеціально-юридичної охоронної та загально-соціальних виховної, орієнтувальної та оцінної функцій права, оскільки, саме нормативне закріплення заборони чи санкції за певні діяння суттєво впливає на суб'єктів права, спонукаючи утримуватися від вчинення таких діянь, що у комплексі й забезпечує охорону суспільних відносин.

Деякі вчені, як встановив Г. Волинка, відштовхуються від структури самого права й виокремлюють функції права відповідних структурних компонентів, як: загально-правові функції, які виконуються усіма галузями права; міжгалузеві функції права, які виконуються двома і більше галузями права;галузеві функції права, які виконуються однією галуззю права;функції правових інститутів; функції норм права[1, с. 102].

Отже, функції права – це напрями його впливу на суспільні відносини з метою їх регулювання. Основними функціями права є загально-соціальні та спеціально-юридичні. Вони реалізуються у єдності, сукупності й відображають соціальну цінність права як найбільш ефективного соціального регулятора.

Список використаних джерел:

1. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.
2. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблемивітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 3-9.
3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. К.: Кондор, 2005. 609 с.
4. Оніщенко Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 4-9.

5. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.

6. Теорія держави і права : навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю. А. Іванов та ін. ; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.

«ПРАВОВА СИСТЕМА» ЯК КАТЕГОРІЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

**Рябовол Лілія Тарасівна,
Сиромятніков Іван Дмитрович,**
*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

У вітчизняну юридичну науку термін «правова система» уведено на початку 80-х років ХХ століття за аналогією з категоріями «політична система» у політології та «економічна система» в економічній теорії, зазначає О. Скакун [8, с. 237]. Цей науковий термін позначає складне й багатоаспектне явище правового змісту / характеру, що складається із сукупності компонентів та здійснює нормативно-організаційний вплив на суспільство. Дослідження даного явища як системи, тобто, на основі системного підходу, дозволяє повною мірою розкрити відповідні взаємозв'язки тощо.

Як вказує І. Русенко, посилаючись на наукові результати С. Бобровника, М. Цвіка, М. Петришина та ін., цінність даної категорії для юриспруденції у тому, що її використання уможливує проведення комплексного аналізу всієї правової сфери життя суспільства й виявлення найсуттєвіших закономірностей, що складаються між її частинами та з іншими суспільними явищами. Саме тому, вчена розглядає правову систему як феномен, складне й функціональне явище, що надає додаткові аналітичні можливості для комплексного аналізу правової сфери життя суспільства [7, с. 68].

Поняття правової системи близьке до понять правова реальність, правова дійсність, правова сфера. На думку О. Тихомирова, за сукупністю властивостей і відносин, які виділяються в правовій реальності, воно позначається тим, що орієнтоване не тільки на структурування фрагментів правової реальності, але й на виявлення чинників, які обумовлюють цілісність правової системи як явища. Вчений виходить з того, що дане поняття охоплює значне коло правових феноменів, різноманітні регулятивні, комунікаційні, процедурно-процесуальні й інші сторони правової реальності, всі правові явища у взаємозв'язках із соціальним середовищем їх існування. На цій підставі він стверджує, що за своїм обсягом поняття «правова система» є одним з найширших у правознавстві [11, с. 159].

Враховуючи викладене, «правова система» – не просто широке поняття, а категорія загальнотеоретичної юриспруденції.

У вітчизняній юридичній науці сформульовано різні її визначення, однак, всі вони, як правило, описують структуру відповідного явища. До прикладу, правову / юридичну систему розглядають як:

- комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, що призначені для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, які виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та його деформація, правопорядок тощо) (О. Скакун) [8, с. 237];

- систему всіх юридичних явищ, які існують у певній державі / групі однотипних держав, до складу якої входять різноманітні правові акти і діяльність відповідних суб'єктів по створенню таких актів, різні види і прояви правосвідомості, стан законності та його деформації (П. Рабінович) [6, с. 147].

Т. Подорожна також розглядає правову систему як внутрішньо узгоджену сукупність права, юридичної практики та панівної правосвідомості, за допомогою яких держава здійснює нормативний вплив на суспільні відносини. Вчена акцентує, що перелічені елементи взаємопов'язані та взаємозалежні, адже внаслідок ослаблення одного з них знижується ефективність усієї правової системи держави [5, с. 19].

М. Кельман та О. Мурашин суголосні з попередньо викладеними науковими позиціями, що правова система – це сукупність взаємозв'язаних, узгоджених і взаємодіючих юридичних засобів, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин [3, с. 524].

Розглядаючи правову систему як цілісну систему юридичних явищ, О. Скакун, крім того, вказує, що відповідна система обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, а юридичні явища, сукупність яких утворюють її структуру, постійно відтворюються і використовуються людьми та організаціями (перш за все державою) для досягнення своїх цілей [8, с. 237]. Акцентують на це і М. Кельман та О. Мурашин, вказуючи, що правова система – цілісний комплекс правових явищ, зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений та постійно відтворюваний людьми і їх організаціями (державою), використовуваний ними для досягнення своїх цілей [3, с. 523].

Крім того, що правова система – упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих правових явищ та юридичних процесів, яка має внутрішню цілісність, відносну самостійність і циклічність функціонування, вчені, наприклад О. Тюріна [10, с. 278], акцентують на її об'єктивну обумовленість закономірностями й особливостями розвитку певного об'єднання людей (громади, суспільства, держави, етносу).

Виходячи з того, що правова система у будь-якій державі детермінована історичними, географічними, ментальними, релігійними, національними, економічними тощо чинниками, вчені виокремили відповідне явище, для позначення якого увели термін «національна правова система».

У визначеннях даного поняття вчені практично суголосні, так:

- національна правова система відображає правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, особливості правового менталітету, правової культури, що сформувалися у процесі історичного розвитку, вона є невід'ємним елементом правової культури, частиною соціальної системи держави, обумовленої історичними й географічними чинниками (О. Скакун) [8, с. 237];

- національна правова система – правова система конкретного суспільства, що відбиває його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність (В. Сухонос) [9, с. 417];

- національна правова система – своєрідна «внутрішня правова карта» конкретної країни, що відображає її соціально-економічні, політичні, культурні, правові та інші особливості, як явище унікальне, неповторне, висловлюючись категоріями діалектики, – одиничне (М. Козюбра) [2, с. 317].

Науковий інтерес у даному контексті викликає позиція Н. Оніщенко, згідно з якою, національна правова система – це своєрідний показник сталого (або наближеного до нього) економічного, політичного, соціального, морального, правового розвитку кожної держави, а головне – досягнутого рівня захисту прав, свобод та законних інтересів Людини [4, с. 8]. На увагу заслуговує й думка І. Русенко, що правова система – основний чинник встановлення рівня правового порядку, який позначається гуманістичними правовими цінностями, де центральне місце належить праву та інтересам людини [7, с. 62].

Враховуючи те, що у правовій системі злилися природні потреби людей з їх думками, волею та почуттями, правовими традиціями й арсеналом техніко-юридичних засобів, вчинками, діяльністю їх

об'єднань, М. Кельман та О. Мурашин [3, с. 523-524], В. Сухонос [9, с. 414] та інші виділяють 5 рівнів правової системи:

1) суб'єктивний / суб'єктивно-сутнісний – рівень, який підкреслює значення суб'єктів права для виникнення правової системи, адже, саме людина (громадянин, іноземець, особа без громадянства) та її об'єднання (суспільні організації, акціонерні товариства, інші комерційні та некомерційні організації і держава в цілому), які мають права та юридичні обов'язки і є реальними елементами правової системи;

2) інтелектуально-психологічний – рівень, на якому формується праворозуміння конкретної людини та правосвідомість (індивідуальна та суспільна), адже, саме сукупність знань, емоцій, почуттів, ідеологічних та релігійних поглядів і догм, моральних постулатів дозволяють людині сприймати, оцінювати правову реальність, виробляти ставлення до неї та мотиви правової поведінки;

3) нормативно-регулятивний – рівень, який відображає роль норм права для виникнення й функціонування правової системи, так, норми права об'єктивують ідеальні уявлення людей про справедливе / несправдливе, отже, і про важливість стимулювання розвитку тих чи інших суспільних відносин; вони є елементом, з яким пов'язані всі інші складники цієї системи і, який примушує їх працювати;

4) організаційний / організаційно-діяльнісний – рівень, який охоплює всі юридично оформлені зв'язки та відносини, форми реалізації права, різні види правової поведінки людей, правотворчу і правозастосовну діяльність держави;

5) соціальний / соціально-результативний – рівень, який, з одного боку відображає, наскільки людина як суб'єкт права освоїла правову дійсність, як вона «живе» в ній, з іншого, як сформувались і наскільки ідентичні інтересам індивіда та суспільства різного роду режими та стани, що дозволяють уявити певні результати діяльності юридичних норм (правова культура, правопорядок, законність).

У результаті аналізу викладених вище наукових позицій, а також напрацювань Д. Лук'янова [1, с. 651-652] й О. Тюріної [10, с. 279], можна визначити такі основні риси правової системи:

- правова система є підсистемою соціальної системи, тобто зовнішнім середовищем функціонування правової системи є суспільство, в якому вона співіснує з економічною, політичною, духовною підсистемами суспільства;

- правова система є одним з різновидів соціальної системи, поряд та у взаємозв'язках з якою існують інші види соціальних систем – політична, економічна, релігійна тощо;

- правова система формується, як правило, у межах певної держави, разом з тим, у деяких випадках правова система може виходити за межі держави і охоплювати соціальні системи різних країн (саме так виникли релігійні правові системи – мусульманська, канонічна, індуська, іудейська, та міжнародно-правові системи, наприклад, європейське право);

- правові системи мають різний ступінь розвитку, який можна встановити за кількісними (наявність розвинутої системи норм права та відповідних джерел, системи правозастосовних інститутів, системи правової освіти тощо) та якісними (ступінь соціальної затребуваності права, його реальна здатність врегулювати суспільні відносини) критеріями;

- становлення й функціонування правової системи відбувається у контексті соціального розвитку, в нерозривному зв'язку з життєдіяльністю певного соціуму, отже, правова система обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, водночас, відображає природні потреби людей, їх думки, волю, почуття, правові традиції і техніко-юридичні засоби, вчинки, діяльність їх об'єднань;

- правова система формується й розвивається під впливом як об'єктивних історичних чинників (національних, географічних, релігійних, ментальних, економічних тощо), які є унікальними для кожного суспільства та зумовлюють різноманітність правових систем, так і суб'єктивних чинників, насамперед, правової політики держави, що реалізується відповідно до суб'єктивних уявлень правлячих кіл; у зв'язку з цим, використовують терміно-поняття «національна правова система»);

- у контексті генезису відповідного суспільства правова система позначається циклічністю, послідовністю розвитку й функціонування правових явищ та юридичних процесів, які її складають;

- правова система складається з різнорідних елементів, як статичних (елементи, які функціонують постійно і є своєрідною основою правової системи – суб'єкти права, система права, система законодавства, правові принципи, правова культура, правова свідомість, юридичні установи, юридична техніка, юридичні терміни, правова політика), так і динамічних (змінні компоненти, своєрідні юридичні процеси – правотворчість, правореалізація, правозастосування, правоохоронна

діяльність, правовідносини, юридична практика), при цьому, головним елементом будь-якої правової системи є право, навколо якого формуються всі інші елементи відповідної системи;

- правова система ґрунтується на праві та формується у зв'язку з правом;

- правова система має цілісний характер, який проявляється в єдності елементів, що складають цю систему та зв'язків між ними; правова система – не проста сукупність певних елементів та їх рис, а нове цілісне явище з новими рисами, яких немає у його складових елементів;

- риси, яких набуває правова система в перебігу історичного процесу, формуються протягом тривалого часу, мають стійкий характер і не можуть бути змінені у стислий строк;

- у разі зміни державних форм організації суспільства (розпад держави, втрата незалежності, об'єднання/ роз'єднання) правові системи зберігають свою сутність та основні риси (правонаступництво);

- правова система постійно відтворюється людьми та їх організаціями (передусім державою) й використовується для досягнення відповідних цілей;

- правова система як цілісне комплексне утворення, склад/ структуру якого утворюють взаємопов'язані та взаємоузгоджені елементи, забезпечує регулювання суспільних відносин;

- метою функціонування правової системи є досягнення правопорядку в суспільстві; засобами досягнення мети є діяльність суб'єктів права як спосіб виразу їх зв'язків через правовідносини.

Правова система як явище й відповідне поняття відображає всю сукупність правових явищ, охоплює не лише право як нормативну систему, його джерела, а й праворозуміння, правоутворення, правозастосування, юридичну науку, юридичну практику, процеси формування, систематизації, реалізації та ідеологічного обґрунтування, а також дає змогу охопити всі правові явища в їх сукупності, взаємозв'язку та взаємодії. Саме тому, «правова система» – не просто широке поняття, а категорія теоретичної юриспруденції.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

2. Загальна теорія права : Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.

3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. К. : Кондор, 2005. 609 с.
4. Оніщенко Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 4-9.
5. Подорожна Т. Правова реформа як форма проведення модернізації правової системи України. *Віче*. 2014. № 14. С. 17-20.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права : навч. посіб. К., 2007. 192 с.
7. Русенко І. Я. Реформування національної правової системи України : філософсько-правовий підхід. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 67-72.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. / 4-те вид. допов. і перероб. К.: Алерта, 2014. 524 с.
9. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.
10. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
11. Тихомиров О. Д. Поняття правової системи: компаративістський підхід. *Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції 28-29 квітня 2004 р.* У 2 ч. К. : Національна академія управління, 2004. Ч. 1. С. 159-163.

ІНСТИТУТ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХVІІІ СТ.

Якіменко І.В.

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Прийняття у 2015 році нового закону «Про державну службу» суттєво змінило інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців. У новому законі знайшли своє відображення характеристика основних видів дисциплінарних проступків та дисциплінарних стягнень, які застосовуються до державних службовців, порядок накладення стягнень, їх виконання та оскарження тощо. Водночас, з прийняттям процес реформування інститут дисциплінарної відповідальності не завершився, а лише набув нової сили, оскільки продовжують існувати дискусійні питання щодо закріплених у законодавстві норм та можливості їх практичної реалізації. Оскільки однією з обов'язкових умов будь якої реформи є врахування теоретичного та практичного досвіду попередників, актуальним є звернення до дореволюційного періоду Російської імперії де зародилися початки інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Зважаючи на обсяги статті предметом нашого дослідження буде визначено проблему формування інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців в Російській імперії у ХVІІІ ст.

До проблематики становлення та розвитку дисциплінарної відповідальності у дореволюційний період сьогодні активно звертаються як українські, так і російські науковці, зокрема: А. Бріліантов, Н.Гущева, В.Очаковський, М.Бармак, В.Зубов, М.Юдін, А.Архіреєва та інші, що свідчить про актуальність піднятої проблематики.

Протягом тривалого часу, як ми відзначали у попередніх своїх дослідженнях, дисциплінарна відповідальність державних службовців не мала чіткого визначення й відмежування від кримінальної та інших видів відповідальності через відсутність загальновизнаного визначення поняття дисциплінарного чи службового проступку. Цілком слушно, на наш погляд, з цього приводу, професор Ю.Галай зазначав, що: «точне визначення понять «злочину» та «проступку» в законодавстві дореволюційної Росії було відсутнє і доволі часто ці терміни в законі використовувалися як синонімічні» [1, с. 98].

Як наслідок, проблема визначення дисциплінарного проступку та загальних підстав притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності на тривалий час стала об'єктом теоретичних дискусій та досліджень. На практиці ж, держава пішла іншим шляхом – безпосередньо визначаючи які види діянь державних службовців вона буде вважати неправомірними і накладатиме на них стягнення. Перші спроби окреслити види та склади дисциплінарних проступків державних службовців відносяться до початку XVIII ст., в період проведення петровських реформ.

В ряді досліджень, зокрема в роботі О.Луценка, першим документом, який закріплював основні види дисциплінарних проступків визнається Петровський табель про ранги від 24 січня 1722 року [2 с. 350]. На наш погляд, подібний підхід є помилковим. По-перше, аналіз змісту Табеля про ранги не виявляє жодних положень у яких би закріплювалася відповідальність чиновника за невиконання обов'язків по службі чи неналежну поведінку. Єдиним виключенням можна назвати п.3 Табеля де заборонялося вимагати для себе більше почестей аніж передбачено його рангом [3]. Однак ця норма стосувалася не стільки впорядкування відносин між чиновниками, скільки регламентувала порядок взаємодії між старою (дворянською) та новою (бюрократичною) аристократією. По-друге, Табель про ранги який був прийнятий у 1722 році не може вважатися першим документом, оскільки ще у 1720 році в Росії був прийнятий Генеральний регламент в якому був викладений більш повний перелік дисциплінарних проступків чиновників та визначено основні покарання за їх вчинення. Так, згідно цього нормативно-правового акту, порушеннями, які тягли за собою накладення санкцій зі сторони держави визнавалися: несвоєчасне з'явлення та полишення робочого місця, несвоєчасне виконання розпоряджень вищестоящих органів, викрадення службових документів, внесення в документи неправдивих відомостей, здійснення виправлень в протоколах в інтересах тих чи інших осіб, несанкціоноване розповсюдження інформації про прийняті адміністративними органами рішення, отримання незаконної винагороди (хабарництво), непристойна поведінка на службі чи вдома (пияцтво, азартні ігри, безбожжя тощо) та багато інших дій [4]. Побіжний аналіз цього документу, показує тісний взаємозв'язок не лише між службовими злочинами та дисциплінарними проступками, але і між релігійними, моральними нормами з однієї сторони, та службовою дисципліною з іншої. Фактично, був реалізований принцип відповідно до якого, дисциплінарна відповідальність поширювалася на чиновників не лише за

порушення своїх службових обов'язків, але і за вчинення діянь, які тягли за собою падіння авторитету влади. Подібний підхід загалом відповідав теоретичним наробкам дореволюційних вчених-правників, які досліджували правову природу дисциплінарної відповідальності державних чиновників. У їх роботах неодноразово підкреслювалось, що діяння державних службовців необхідно оцінювати не лише у контексті відповідності їх чинному законодавству, а й з огляду на забезпечення авторитету держави, яку вони представляли. Так, у своїх працях М.Коркунов зазначав: «Діяння не передбачені кримінальним законом чи діяння, які у відповідності до загальних засад кримінального права не можуть бути визнанні винними, досить часто зовсім не співвідносяться з вимогами службової дисципліни. Самі по собі не злочинні, вони все ж можуть підривати відповідний авторитет органів влади та робити їх об'єктом насмішок чи презирства зі сторони суспільства. У таких випадках і виправданий кримінальним судом, як нетерпимий на службі, повинен бути підданий дисциплінарному стягненню» [5, с. 718].

В подальшому, законодавство Російської імперії про дисциплінарну відповідальність державних службовців продовжувало поповнюватися новими нормативно-правовими актами, які встановлювали окремі склади дисциплінарних правопорушень чиновників або їх певної категорії.

За період правління російської імператриці Катерини II були видано: «Статут благочинності» (1782), «Про суттєві обов'язки всіх чиновників, особливо прокурорів, при виконанні посад своїх у присутствених місцях» (1765), «Про штрафування присутствених місць за невчасне виконання надісланих указів» (1766), «Про опублікування у всій державі про вчинені покарання за хабарі і хабарництво» (1766) та інші. Вищезазначеними актами передбачалося притягнення до відповідальності чиновників за зловживання посадою, упущення посади, невиконання посади, хабарництво, приховування потрібних паперів чи печаті тощо [6]. Продовжувалася боротьба і з проявами неналежної поведінки державних чиновників як на робочому місці, так і в побуті. Особливу увагу було звернено увагу на зловживання алкогольними чиновниками напоями – зважаючи на поширення цього явища серед чиновників держава запроваджувала жорсткі санкції по відношенню до винних осіб: штрафи, звільнення, віддача у солдати тощо. Так, 14 жовтня 1798 року було видано наказ, яким канцелярські службовці, які проявляли «нерадивість до служби», повинні передаватися у солдати [7].

Паралельно з формуванням системи дисциплінарних проступків державних службовців, відбувалося і формування системи

дисциплінарних стягнень та механізму притягнення винних осіб до відповідальності. В цілому дослідники сходяться на думці, що значний рівень некомпетентності, інертності, корумпованості чиновників усіх рангів змушував владу вдаватися до карально-репресивних заходів, з метою наведення ладу у системі управління. За таких обставин, не випадковим є той факт, що у період XVIII ст. за дії, які можуть бути кваліфіковані, як дисциплінарні поступки, на винних осіб накладалися кримінальні покарання. Так, глава 50 Генерального регламенту передбачала, що: «таємне винесення з колегії листів та документів, недбайливе ставлення до підготовки інформації про стан справ або навмисне утаювання інформації» є підставою для накладення на особу покарання у вигляді «смертної кари чи довічним засланням на галери з вирізанням ніздрів та конфіскацією усього майна» [4, с. 132]. Не менш суворе покарання передбачав указ Петра I «Про захист прав громадянських» від 17 квітня 1722 року, який зобов'язував чиновників чітко дотримуватися норм законодавчих актів встановлених для державної служби – «никто не дерзал иным образом всякие дела вершить и располагать не против регламентов, и не точию решить, ниже в доклад вписывать, то что напечатано», а порушники цього указу оголошувалися «противником влади» та підлягали страті [8].

Аналіз практики застосування покарань до державних чиновників у зазначений період, дозволяє також стверджувати, що застосування кримінальних покарань за дисциплінарні проступки була типовим явищем для XVIII ст. Зокрема, за такі дисциплінарні проступки, як: запізнення чи неявку на службу, неякісне виконання обов'язків, пияцтво, втечі з місця служби, винні піддавалися болісним та ганебним покаранням: побиття різками, палями чи батогами, арештом на хлібі й воді; посадженням у колодки чи на ланцюг, у особливих випадках відправляли у солдати. Як зазначає з цього приводу Л.Шепелев: «До кінця XVIII ст. у окремих установах до канцеляристів-порушників застосовувалося такий вид покарання, як «стілець з ланцюгом. Ще довше протрималося побиття палями, тягання за волосся та ляпаси» [9, с. 23]. При цьому, тяжкість, а інколи жорстокість покарання часто були не співрозмірні проступку, який вчиняла сооба. Так, у 1809 році двадцятирічний канцелярист Я.Страшинін був підданий семиденному арешту за «нічне ходіння по вулицям», а його колега М.Калінін утримувався місяць під караулом при казначействі за «взяття додому просрочених селянських паспортів» [10].

Постає питання, чому держава пішла на застосування кримінальних покарань у сфері підтримання трудової дисципліни у середовищі чиновництва. На наш погляд, з однієї сторони, це може бути пояснено загальною проблемою того періоду про яку ми вже вели мову вище – не розмежованістю дисциплінарної та кримінальної відповідальності, що призводило до отожднення кримінального злочину та дисциплінарного проступку, а отже і відсутності сприйняття окремого виду дисциплінарних стягнень. Водночас, необхідно також враховувати і другий фактор – прагнучі насадити в середовищі чиновників сувору трудову дисципліну, держава вдавалася, до найбільш ефективних, з її точки зору, методів стимулювання належної діяльності чиновників. Головною метою покарання державних службовців було не стільки перевиховання, скільки залякування. Використовуючи страх чиновника перед жорстоким покаранням держава долала опір бюрократичної машини своїм нововведенням та спонукала чиновництво до більш відповідального ставлення до їх обов'язків. « Меч кримінального правосуддя, – відзначає А.Філіпов, – був у руках держави не лише мечем покарання, але й мечем яким вона розчищала, хоча й не завжди вдало, шлях до сприйняття суспільством її вимог» [11, с.5].

Не варто, на наш погляд, однак і абсолютизувати значення кримінального права у формуванні дисциплінарних стягнень в зазначений період. Як показує аналіз законодавства і практики його застосування, в цей період починає вироблятися окрема система покарань за дисциплінарні правопорушення, яка поступово починає носити самостійний характер.

Одним з найбільш розповсюджених видів покарання за дисциплінарні проступки в зазначений період стають стягнення фінансового характеру, що накладалися на чиновників. Зважаючи на складне фінансове становище чиновників середнього та нижчого рангів, держава сподівалася, що цей захід буде найбільш стимулювати державних службовців до належної поведінки та виконання своїх обов'язків. Зокрема, у XVIII ст. штраф використовувався, як вид дисциплінарного стягнення, що накладався за самі різноманітні види проступків. Регламент 1720 року передбачав накладення штрафу у розмірі 30 крб. за кожен день затримки у розгляді чи вирішенні справ. У випадку, якщо внаслідок недбайливості чиновника потерпілому завдавалися збитки, такий штраф подвоювався. Глава 21 регламенту передбачала накладення штрафу у 50 крб. за «розмови на службі, які служби не стосуються» [4, с. 120]. Стягнення штрафів передбачалися і іншими нормативно-правовими

актами, зокрема указами від 5 лютого 1722 року та 14 травня 1723 року за несвоєчасне надсилання відомостей та звітів [12; 13].

Крім штрафів широко були поширені і інші санкції фінансового характеру, зокрема затримка у виплаті жалування або відрахування з жалування чиновника. Так, указом від 27 лютого 1723 року за відсутність на робочому місці чиновник ніс відповідальність у вигляді «відрахування з жалування», а укази від 13 травня 1720 року та 11 квітня 1728 року зобов'язували не виплачувати жалування чиновникам доки вони не виконають поставлених перед ними завдань [14; 15; 16]. Аналогічні норми ми зустрічаємо і в Регламенті 1720 року, де, наприклад, у гл. 10 вказувалось, що чиновник, який несвоєчасно повернувся на робоче місце з відпустки, карається «відрахуванням з жалування, за кожен день – по тижню, а за тиждень – по місяцю» [4, с. 115].

Запроваджена Петром I система рангів державної служби відкривала для чиновників шлях поступового кар'єрного зростання, і навіть дозволяла отримати особисте або спадкове дворянство. У зв'язку з цим, загроза втратити ранг або статусу державного службовця, могла виступити жупелом для тих чиновників, які неналежним чином відносилися до своїх обов'язків. Напевно тому, у законодавстві XVIII ст. починають з'являтися такі види нових для державних службовців дисциплінарних покарань, як пониження в чині та звільнення з посади (відставка). Так, главою 25 Регламенту 1720 року 25 Регламенту 1720 року встановлювалося, що чиновник за порушення трудової дисципліни та неналежної поведінки у побуті (пияцтво, гра, безбожжя), повинен бути покараний пониженням в чині або відправленням у відставку [4, с. 121]. Указ від 22 січня 1724 року передбачав, що чиновник, який неналежним чином знає закони, тимчасово позбавляється права на відповідний чин та річне жалування [17].

Таким чином, протягом XVIII ст. відбувається становлення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців. Дисциплінарні проступки ще повністю не розмежовані з посадовими злочинами, водночас намічається тенденція до їх виокремлення в окрему групу. Система дисциплінарних покарань також лише починала зароджуватися. Для неї було характерним поєднання дисциплінарних та кримінальних покарань, домінування у системі дисциплінарних стягнень заходів фінансового характеру, насамперед штрафів. Відсутність єдиного акту, що закріплював би поняття та види дисциплінарних стягнень, негативно впливало на розвиток інституту дисциплінарної відповідальності

державних службовців в цей період, внаслідок хаотичності, запутаності та суперечностей у існуючих нормах.

Список використаних джерел:

1. Галай Ю.Г. Ответственность судий дореволюционной России за должностные преступления и проступки // Сб. Новое отраслевое законодательство: проблемы теории и практики. Нижний Новгород. 2004. 4.1. С.96-108.
2. Луценко О. Є. Історико-правовий аналіз розвитку правового регулювання припинення трудових правовідносин із державними службовцями внаслідок вчинення дисциплінарного проступку // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 28. С. 350-360
3. Полное собрание законов Российской империи (Далі – ПСЗРИ) Собр. 1-е. Т. VI. СПб. 1830. №3890.
4. Генеральный регламент 1720 г. // Реформы Петра I. Сборник документов. Сост. В.И.Лебедев. М., Гос.соц.-экизд-во, 1937 С. 108-135
5. Коркунов Н.М.Русское государственное право. Т. 1.Введение и общая часть, С-Петербург, 1909.
6. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. XXI. СПб. 1830. №15.379
7. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. XXV. СПб. 1830. №18.705
8. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VI. СПб. 1830. № 3970
9. Шепелёв Л. Е. Чиновный мир России: XVIII – начало XX вв. СПб.: Искусство. 1999. 479 с.
10. Павлова Д.С. К вопросу о злоупотреблениях чиновников местных финансовых учреждений в последней четверти XVIII - первой половине XIX века (на материалах верхневолжских губерний) // Ярославский педагогический вестник. 2009. №3. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-zloupotrebleniyah-chinovnikov-mestnyh-finansovyh-uchrezhdeniy-v-208-posledney-chetverti-xviii-pervoy-polovine-xix-veka-na>
11. Филиппов А. Н. О целях наказаний по узаконениям Петра I // Юридический вестник. 1890. Том V. Кн. I-II. С. 3-41.
12. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VI. СПб. 1830. №3948.
13. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VII. СПб. 1830. №4224.
14. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VI. СПб. 1830. № 3581.
15. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VII. СПб. 1830. № 4174.
16. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VIII. СПб. 1830. №5263.
17. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. VII. СПб. 1830 4436.

Проблеми конституційного, адміністративного, фінансового та інформаційного права

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОСИН З ПРИЄДНАННЯ ЕЛЕКТРОУСТАНОВОК СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДО ЕЛЕКТРОМЕРЕЖ

Апанасенко Катерина Іванівна,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри
цивільного, господарського права та процесу ЧНТУ*

Один із найважливіших рейтингів, за яким визначається економічна ефективність держави у сучасному світі, - це рейтинг Doing business. За підсумками 2018 року Україна посіла в ньому 76 місце. Важливим показником, завдяки якому державі вдалося піднятися на значну кількість позицій у рейтингу в останні роки, стало спрощення дозвільних процедур у будівництві; Україна зайняла тут 35 місце, про що окремо відзначено у відповідному звіті [1, 147]. Загальноновизнаною серед спеціалістів в Україні є думка, що подальші прориви у рейтингу Doing business можливі, зокрема, зі змінами процедур доступу бізнесу до електромереж, що є одним із десяти факторів, які оцінюються при складанні рейтингу. Зараз за показником “доступ (приєднання) до електромереж” Україна посідає 128 місце. У квітні 2017 р. прийнято Закон України “Про ринок електричної енергії”, який започатковує реформування у цьому секторі економіки. З огляду на викладене, важливим і актуальним вважаємо дослідження правового регулювання відносин з приєднання до електромереж як різновиду господарських відносин. Основним завданням нашого аналізу є визначення правової природи вказаних відносин та дослідження тих груп відносин, які пов'язані з отриманням дозвільних документів у цій сфері.

Закон України “Про ринок електричної енергії” (п. 1 ст. 10) закріплює в числі інших повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у відносинах із суб'єктами електроенергетики таке повноваження, як: **погодження** питань розміщення на підпорядкованій їм території об'єктів електроенергетики виходячи з інтересів територіальної громади. Порядок реалізації та сутність такого

повноваження у Законі не розкриті. Тому його слід розглядати у зв'язку з нормами Законів “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про місцеві державні адміністрації”, в яких детальніше врегульовані повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування.

Дозвільний характер мають і окремі повноваження регулятора ринку електроенергетики (Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) у галузі будівництва електромереж. Так, згідно з ч. 2 ст. 25 Закону “Про ринок електричної енергії” будівництво та експлуатація прямої лінії відбуваються за **погодженням** з регулятором відповідно до кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу. У **погодженні** будівництва прямої лінії може бути відмовлено, якщо будівництво та експлуатація прямої лінії перешкоджатимуть виконанню спеціальних обов’язків для забезпечення загальносуспільних інтересів та/або положень про захист прав споживачів відповідно до цього Закону.

Аналіз норм законодавства, яке регламентує відносини на ринку електроенергії, свідчить про наявність дозвільної компетенції не тільки й не стільки у регулятора ринку, скільки в операторів, які функціонують на ринку. Однією з цих норм є правило у ч. 5 ст. 14 Закону “Про ринок електричної енергії”: усі види господарської діяльності в санітарно-захисних зонах, дозволені режимом їх використання, можуть провадитися виключно за **погодженням** з власником об’єкта електроенергетики або уповноваженим ним органом відповідно до **Закону України** “Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об’єктів”.

Згідно із Законом “Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об’єктів” (ч. 1 ст. 33, ч. 2 ст. 34) будівельні, ремонтні, земляні, геологорозвідувальні, бурові, вибухові, гірничі, землечерпальні та днопоглиблювальні роботи на земельних ділянках, розташованих у спеціальних зонах об’єктів енергетики, проводяться за погодженням із підприємствами, що експлуатують ці об’єкти. Можливість використання земель і водойм, розташованих у санітарно-захисних зонах атомних електростанцій, з народногосподарською метою визначається тільки за погодженням з адміністрацією електростанції і центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, за умови обов’язкового радіологічного контролю продукції, що виробляється.

Як бачимо, підприємства електроенергетики наділені законодавцем спеціальною компетенцією щодо регулювання господарської діяльності

інших господарюючих суб'єктів. Найбільш яскраво така компетенція проявляється у відносинах з приєднання споживачів до мереж електропостачання, до участі в яких потенційно залучається широке коло суб'єктів господарювання.

Розмежування компетенції з погодження приєднання споживачів електроенергії до електромереж між регулятором та операторами ринку електроенергії закріплено у Кодексі систем розподілу, затвердженому постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 14.03.2018 № 310. Для кращого розуміння сутності відносин варто навести визначення операторів ринку:

оператор системи передачі (ОСП) — це юридична особа, відповідальна за експлуатацію, диспетчеризацію, забезпечення технічного обслуговування, розвиток системи передачі та міждержавних ліній електропередачі, а також за забезпечення довгострокової спроможності системи передачі щодо задоволення обґрунтованого попиту на передачу електричної енергії;

оператор системи розподілу (ОСР) - юридична особа, відповідальна за безпечну, надійну та ефективну експлуатацію, технічне обслуговування та розвиток системи розподілу і забезпечення довгострокової спроможності системи розподілу щодо задоволення обґрунтованого попиту на розподіл електричної енергії з урахуванням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення енергоефективності (пп. 55, 56 ст. 1 Закону “Про ринок електричної енергії” (далі - Закон)).

До основних завдань регулятора на ринку електричної енергії належить, зокрема, забезпечення простих і необтяжливих умов приєднання та доступу до електричних мереж для нових користувачів системи, зокрема усунення бар'єрів, що можуть перешкоджати доступу нових покупців та виробників електричної енергії, у тому числі тих, що здійснюють виробництво електричної енергії з альтернативних джерел енергії, шляхом встановлення порядку формування плати за приєднання до системи передачі та систем розподілу (п. 6 ч. 2 ст. 6 Закону).

Згідно з Кодексом систем розподілу (п. 4.1.36, 4.3.7, 4.6.8 — 4.6.10) повноваження розподілені у такий спосіб:

1) для отримання можливості живлення електричною енергією по прямій лінії від виробника споживач/виробник має отримати погодження Регулятора щодо будівництва та експлуатації прямої лінії. У такому

випадку обов'язковим залишається і попереднє погодження іншої сторони приєднання по прямій лінії (тобто оператора ринку);

2) якщо для забезпечення приєднання генеруючих одиниць необхідно побудувати або реконструювати лінію, що приєднується до мереж ОСП або існуючої електростанції (якщо ТЕО визначає переваги такого приєднання), технічні умови на таке приєднання видаються ОСР та погоджуються ОСП.

Важливою є норма про право вибору оператора ринку, до мереж якого може приєднатись споживач. Якщо в межах території, на якій розташовані електроустановки або передбачається будівництво нових електроустановок замовника, здійснюють свою діяльність декілька ОСР, замовник може обрати будь-якого ОСР для отримання послуги з приєднання (п. 4.1.10 Кодексу).

Також у Кодексі систем розподілу (п. 4.1.11) визначені умови, за яких окремий суб'єкт господарювання (тобто не тільки оператори ринку) має право за зверненням замовника погодити приєднання електроустановок замовника до власних електричних мереж.

Основні правила приєднання споживачів до електромереж та реалізації господарської компетенції операторами ринку у відповідних відносинах закріплені у статтях 21, 22 Закону "Про ринок електричної енергії".

Так, оператор системи передачі та оператори систем розподілу не мають права відмовити в приєднанні електроустановок замовника до системи передачі або системи розподілу за умови дотримання замовником кодексу системи передачі та кодексу систем розподілу.

Приєднання електроустановок до електричних мереж не має призводити до порушення нормативних вимог щодо надійності електропостачання та якості електричної енергії для користувачів електричної системи.

Послуга з приєднання електроустановок замовника до системи передачі та системи розподілу є платною послугою та надається оператором системи передачі або оператором системи розподілу відповідно до договору про приєднання.

Порядок приєднання до електричних мереж оператора системи передачі та операторів систем розподілу визначається кодексом системи передачі та кодексом систем розподілу і має бути прозорим, забезпечувати ефективне та недискримінаційне приєднання до системи передачі та систем розподілу.

Оператор системи розподілу надає послугу із стандартного приєднання відповідно до умов договору про приєднання, а саме готує технічне завдання на проектування, забезпечує розроблення та узгодження з іншими заінтересованими сторонами проектної документації на будівництво, реконструкцію та/або технічне переоснащення електричних мереж зовнішнього електрозабезпечення електроустановок замовника (до точки приєднання електроустановок замовника), здійснює заходи щодо відведення земельних ділянок для розміщення об'єктів електроенергетики, забезпечує виконання будівельно-монтажних та пусконаладжувальних робіт, а також здійснює первинне підключення об'єкта замовника у строки, визначені кодексом системи розподілу.

Оператор системи розподілу надає послугу з нестандартного приєднання "під ключ" відповідно до умов договору про приєднання, а саме готує технічне завдання на проектування, забезпечує розроблення та узгодження з іншими заінтересованими сторонами проектної документації на будівництво, реконструкцію та/або технічне переоснащення електричних мереж зовнішнього електрозабезпечення електроустановок замовника (до точки приєднання електроустановок замовника), здійснює заходи щодо відведення земельних ділянок для розміщення об'єктів електроенергетики, забезпечує виконання будівельно-монтажних та пусконаладжувальних робіт, а також здійснює первинне підключення об'єкта замовника.

За зверненням замовника оператор системи розподілу або оператор системи передачі забезпечує безоплатну видачу технічних умов на приєднання.

Оператор системи передачі та оператори систем розподілу мають надавати доступ до своїх електричних мереж на недискримінаційній та прозорій основі всім користувачам системи передачі/розподілу. Доступ до електричних мереж надається за тарифами на передачу та розподіл електричної енергії, що затверджуються Регулятором та оприлюднюються оператором системи передачі та операторами систем розподілу у встановленому порядку.

Оператор системи передачі та оператори систем розподілу можуть відмовити в доступі до електричних мереж у разі недостатньої пропускної спроможності електричних мереж з наданням обґрунтування причини такої відмови, яка має базуватися на об'єктивних і технічно та економічно обґрунтованих критеріях, а також інформації про обґрунтований строк, необхідний для створення резерву пропускної

спроможності мереж відповідно до затвердженого Регулятором плану розвитку системи передачі або системи розподілу.

Окремими нормативно-правовими актами регулюється приєднання до електричних мереж вітроелектростанцій та установок з комбінованого виробництва теплової та електричної енергії. Мова йде про Правила приєднання вітроелектростанцій до електричних мереж, затверджені наказом Мінпалива та енергетики України від 28.10.2009 № 570, та Закон України “Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу” від 05.04.2015.

Закріплені у вказаних документах норми про приєднання електроустановок до електромереж не відрізняються особливою оригінальністю порівняно із загальними правилами. Так, згідно з Правилами приєднання вітроелектростанцій до електричних мереж (п. 1.7, 2.1, 2.2) приєднання вітроелектростанції замовника до електричної мережі передбачає, у числі інших, і такі етапи, як: погодження замовником та власником мереж, які будуть надавати послугу з приєднання, варіанта схеми електрозабезпечення та точки приєднання; підготовка власником електричних мереж технічних умов на приєднання; укладання сторонами договору про приєднання до електричних мереж.

Технічні умови приєднання видаються власником електричних мереж у разі приєднання нової вітроелектростанції, збільшення електричної потужності вітроелектростанції внаслідок реконструкції чи модернізації, зміни вимог замовника до надійності передачі електричної енергії та потужності від вітроелектростанції в електричну мережу.

Для отримання технічних умов та погодження проектно-кошторисної документації замовник звертається до власника електричних мереж за місцем розташування його електроустановок із листом (клопотанням) щодо наміру приєднати електроустановки певної потужності.

Якщо ж відбувається приєднання вітроелектростанцій до мереж споживача, то згідно з п. 2.3 Правил технічні умови приєднання видаються цим споживачем за узгодженням із власником електричних мереж.

Статтею 12 Закону України “Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу” закріплено, що технічні умови на приєднання когенераційних установок до електричної і/або теплової мережі надаються її власником у порядку, встановленому нормативними актами, не пізніше 15 днів з дня отримання відповідного запиту. Приєднання

здійснюється згідно з договором про приєднання, невід'ємним додатком до якого є технічні умови.

Правилами приєднання когенераційних установок до електричних мереж, затвердженими постановою НКРЕ від 21.01.2006 № 47, визначені такі норми.

Приєднання когенераційної установки замовника здійснюється власником електричних мереж на підставі договору про приєднання, що укладається між власником електричних мереж та замовником.

Технічні умови є невід'ємним додатком до договору про приєднання і містять вихідні дані для проектування.

Обов'язковими етапами приєднання когенераційної установки замовника до електричної мережі, зокрема, є: погодження замовником та власником (ами) мереж, електроустановки якого (их) задіяні у схемі електрозабезпечення об'єкта замовника під час приєднання, варіанта схеми інженерного забезпечення електричною енергією та точки приєднання; підготовка власником мереж та видача замовнику підписаних технічних умов; узгодження замовником з власником мереж проектно-кошторисної документації, відповідно до якої визначена вартість виконання робіт з приєднання когенераційної установки замовника до мереж власника; укладення договору про приєднання.

Аналогічно цитованим вище загальним нормам у сфері електроенергетики, розділами 2, 3 Правил приєднання когенераційних установок до електричних мереж закріплено порядок видачі технічних умов на приєднання до мереж, укладання договору про приєднання.

Схожі умови визначені також у Правилах приєднання когенераційних установок до теплових мереж, затверджених наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 24.07.2009 № 223.

Як бачимо, нормами енергетичного законодавства України операторам ринку електричної енергії надані спеціальні господарські повноваження з приєднання нових споживачів електричної енергії та окремі повноваження з управління їх господарською діяльністю після приєднання до електромереж (мають на увазі господарські операції у спеціальних зонах навколо об'єктів електроенергетики). Важливо підкреслити, що без отримання технічних умов, погодження будівельно-кошторисної документації та укладання договору про приєднання суб'єкти господарювання та інші споживачі електроенергії не можуть отримати доступ до електроживлення.

На нашу думку, можна говорити про те, що відносини з приєднання споживачів до електромереж є відносинами, що мають дозвільний компонент. На теоретичному рівні маємо проблему з кваліфікацією відповідних відносин як організаційно-господарських, а операторів ринку електроенергії — як суб'єктів з організаційно-господарськими повноваженнями. У практичному плані можуть виявитись проблеми неналежного правового регулювання вказаних відносин з огляду на недостатню правову визначеність прав і обов'язків сторін в окремих відносинах. Розглянемо ці проблеми, розпочавши з останньої.

Дозвільні відносини у сфері господарювання регулюються в Україні спеціальним Законом “Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності”. Однак він не врегульовує аналізовані відносини. Цей Закон регламентує дозвільні відносини, які складаються між дозвільними органами - суб'єктами адміністративних послуг (органами державної влади і місцевого самоврядування) та зацікавленими суб'єктами господарювання. Приєднання об'єктів до електричних мереж не є адміністративною послугою у значенні законів “Про адміністративні послуги”, “Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності”, хоча вага таких послуг для суб'єктів господарювання є дуже великою. Необхідно акцентувати у цьому зв'язку, що Закон “Про ринок електричної енергії” послуговується термінами, не характерними для господарських договірних чи управлінських відносин. Цей Закон та прийняті на його виконання підзаконні нормативно-правові акти розглядають приєднання до мереж електропостачання як платну послугу. Найчастіше це поняття застосовується у законодавстві, яке регулює надання платних послуг бюджетними установами, тобто негосподарюючими суб'єктами.

Вважаємо, що оператори систем, які здійснюють погодження приєднання суб'єктів господарювання до електромереж, все ж таки володіють організаційно-господарськими повноваженнями, а відповідні правовідносини є організаційно-господарськими, оскільки стосуються управління господарською діяльністю.

Для порівняння вкажемо, що дослідник організаційно-господарських правовідносин Віхров О.П. відносить до числа договорів, на підставі яких виникають організаційно-господарські зобов'язання, концесійні договори, договори про розподіл продукції, угоди про умови користування нафтогазоносними надрами [2, 575-576]. Від договорів про приєднання до електромереж перелічені договори відрізняє суб'єктний склад: однією зі сторін цих договорів є орган державної влади чи орган місцевого

самоврядування. Однак це не означає, що договірна форма організаційно-господарських зобов'язань застосовна лише до відносин з указаним суб'єктним складом.

Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати не тільки з підстав, прямо перелічених у ч. 2 ст. 176 Господарського кодексу України, а й у інших випадках, передбачених цим Кодексом, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання. Укладання договорів про приєднання до електромереж та видача відповідних технічних умов мають характер управління господарською діяльністю і здійснюються за правилами спеціальних законодавчих актів. Тому відповідні правовідносини можна трактувати як організаційно-господарські.

Автори науково-практичного коментаря до ГК України вказують на те, що майново-господарські зобов'язання виникають при безпосередньому здійсненні господарського обміну (тобто “по горизонталі”) і виражають у чистому вигляді динаміку “руху майна”, тобто перехід майнових прав від одного суб'єкта господарських правовідносин до іншого [2, 569]. Однак суть взаємовідносин між замовниками та споживачами послуг з приєднання до електромереж полягає не просто у горизонтальному обміні майновими благами. Змістом цих відносин є права й обов'язки сторін договору щодо забезпечення доступу зацікавлених суб'єктів господарювання до енергетичних ресурсів.

Висновок про організаційно-господарський характер аналізованих відносин (зобов'язань) є важливим не тільки з теоретичної точки зору. За умови такої юридичної кваліфікації правовідносин на них поширюються норми глави 22 ГК України про виконання зобов'язань. У сфері енергетики й іншого ресурсозабезпечення важливими є, наприклад, правила частини 2 статті 193 ГК: “Кожна сторона повинна вжити усіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу”. Очевидно, що оператор ринку електроенергетики має не просто належним чином виконувати договір із замовником послуг з приєднання до мереж, а й турбуватися про дотримання загальногосподарського інтересу у збалансованій, безперебійній та безаварійній діяльності енергоринку в цілому.

Аналізовані нами правовідносини й зобов'язання мають дозвільний компонент. Однак вони не є дозвільними правовідносинами у значенні Закону України “Про дозвільну систему у сфері господарської

діяльності”, на них не поширюється дія цього Закону. Проте зацікавлені суб’єкти господарювання повинні звертатися й отримувати відповідні дозволи, щоби працювати в легальному полі.

Об’єкт аналізованих відносин аналогічний об’єкту дозвільних відносин у сфері господарювання — це право на здійснення таких господарських операцій, як операції з приєднання об’єктів до електромереж. Суб’єктний склад цих відносин проаналізований вище.

Необхідно вказати й на відмінності між порівнюваними відносинами, що обумовлені специфікою суб’єктного складу кожної з груп відносин.

По-перше, приєднання до електромереж розглядається законодавцем як платна послуга оператора систем розподілу (ч. 3 ст. 21 Закону “Про ринок електричної енергії”), а видача дозвільних документів є адміністративною послугою.

Вважаємо таку відмінність несуттєвою. Вона обумовлена, скоріше, законодавчою технікою і нинішнім рівнем розробки теорії адміністративних послуг. Подальша робота над цією теорією, на нашу думку, здатна привести до визнання послуг з приєднання до електромереж адміністративними послугами.

По-друге, оператор ринку виконує для майбутнього споживача електроенергії комплекс робіт, необхідних для забезпечення технічного приєднання до електромереж та документального оформлення відповідного процесу (ч. 5, 6 ст. 21 Закону “Про ринок електричної енергії”), що не є можливим для суб’єктів надання адміністративних послуг, - зокрема, для дозвільних органів.

По-третє, у замовника послуг з приєднання до електромереж є можливість вибору між операторами ринку, якщо така альтернатива існує на ринку (ч. 7 ст. 21 Закону). У дозвільних відносинах заявник не має вибору між дозвільними органами, центрами надання адміністративних послуг.

Незважаючи на відмінності, дозвільні відносини з приєднання до електромереж мають управлінський характер, як і дозвільні відносини у сфері господарювання. Тому доцільно розглянути питання про поширення в майбутньому на такі відносини базових положень Закону “Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності”, що дозволить додатково їх упорядкувати як у загальногосподарському інтересі, так і в інтересах учасників цих відносин.

Список використаних джерел:

1. Doing Business 2018 // <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>
2. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А.Г. Бобковой. - Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. - 1296 с.

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Волошкевич Геннадій Андрійович

*к.ю.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького*

Президентські вибори, що відбулися в Україні у березні-квітні 2019 року вчергове засвідчили необхідність модернізації національної технології виборчого голосування. По-перше, незважаючи на загалом демократичну та прозору процедуру голосування, були відзначені неодноразові помилки, що допускалися виборчими комісіями при підрахунку голосів та встановленні результатів голосування. Зокрема, на Інтернет ресурсах набув популярності відеоролік знятий під час другого туру виборів, на якому дільнична комісія, всупереч вимогам п.26 ст.78 Закону України «Про вибори Президента України», прийняла рішення про зарахування близько двох десятків бюлетенів у яких містилася більш ніж одна позначка [1]. По-друге, традиційно залишається низькою явка окремих груп виборців, насамперед молоді. Хоча у ЗМІ та розмовах багато відзначалося про активізацію молоді на виборах 2019 року, проте перші статистичні данні дозволяють говорити, що явка молоді в цілому навіть була нижчою за попередні роки. Так, згідно даних центру Разумкова: явка молоді на президентських виборах 2019-му році була на 4% менше ніж у 2014-му році [2].

Зважаючи на вищезазначене, актуальним буде розглянути світовий досвід використання електронного голосування, який поступово набирає дедалі більшої популярності витісняючи старі, традиційні способи голосування. Так, у США на президентських виборах 2012 року за допомогою звичайних бюлетенів (Hand-counted Paper Ballot) проголосувало всього лише 4% виборців [3].

Електронне голосування (англ. e-voting) – є терміном, що позначає особливий процес голосування на виборах чи референдумах, при якому подання голосів або їх обрахунок здійснюється з використанням комп'ютерних засобів [4].

На сьогодні найбільш поширеними формами електронного голосування виступають різноманітні автоматизовані пристрої, за допомогою яких здійснюється збір та обробка інформації про результати виборів. Оскільки, у своїх попередніх статтях ми вже

розглянули їх основні моделі [5], зараз слід зупинитися на перспективах їх запровадження в Україні.

В чому виявляються переваги автоматизованих систем голосування та підрахунку над традиційним голосуванням, яке здійснюється за допомогою паперових бюлетенями у сучасній Україні. В першу чергу, воно дозволяє набагато швидше здійснити обробку та підрахунок голосів виборців, що є надзвичайно актуальним в у вітчизняних умовах коли опрацювання та підрахунок голосів виборців на дільничних та окружних виборчих комісіях затягується на декілька годин, а то й днів. Натомість, застосування автоматизованих пристроїв для голосування та обрахунку голосів дозволяє на порядок зменшити затрати часу, оскільки у більшості випадків результати виборів автоматично роздруковуються пристроєм по закінченню часу відведеного для голосування. Так, у Бразилії верховна виборча комісія (аналог ЦВК) обробила 70%, а до кінця ночі 90% загальної кількості голосів виборців [7, с.53].

Ще одним важливим аргументом на користь впровадження подібних технологій є зменшення впливу людського фактору на виборах. Автоматизовані системи не дозволяють одночасно завантажити одразу декілька бюлетенів, а система підрахунку голосів та збереження результатів голосування зменшує можливість підміни результатів виборів при складанні протоколів, а також дозволяє здійснити подальшу перевірку результатів голосування.

Водночас, впровадження подібної технології голосування може зіткнутися в Україні з значними фінансовими та організаційними труднощами. Насамперед, це достатньо високі витрати на впровадження та обслуговування автоматизованих пристроїв для голосування. Вартість найбільш дешевого пристрою який застосовується у Бразилії (UE2008) у 2010 році становила 600 доларів, а середня вартість одного пристрою для голосування, що використовується в країнах Європи та США коливається в межах 2 – 5 тисяч доларів [6]. За висновком національної конференції законодавчих органів штатів ((NCSL)) при встановленні подібних машин оптимальною є норма – 1 пристрій на 250 – 450 виборців [8]. В Україні станом на жовтень 2017 року, згідно даних Державного реєстру виборців була зареєстровано близько 35,5 мільйонів виборців [9]. Таким чином, не складно підрахувати, що вартість витрат лише на закупівлю подібних пристроїв становитиме приблизно 0,5 мільярдів доларів (для порівняння загальний розмір дохідної частини бюджету на 2019 р. становить близько 30 мільярдів доларів).

Прихильники впровадження автоматизованих систем стверджують, що в остаточному підсумку відбудеться зменшення витрат, оскільки суттєво скоротяться видатки на друк бюлетенів та оплату членів комісії. Для прикладу, наводяться данні по країнам, які витрачають величезні суми на проведення голосування, зокрема: Великобританія витратила на проведення референдуму 2016 року 120 мільйонів фунтів, з них 50 млн. – на оплату працівників комісії; Австралія витратила у 2016 році 227 млн., і планує витратити у 2021 – 300 млн. доларів [10]. Однак, на наш погляд подібний висновок не є беззаперечним, оскільки витрати на заробітні плати працівникам виборчих комісій в Україні є традиційно низьким. Натомість, необхідність встановлення та обслуговування автоматизованих систем зумовить прийняття на роботу кваліфікований технічний персонал, рівень оплати праці якого буде набагато вищим ніж у середньостатистичного працівника виборчої комісії. За таких умов, значного зменшення витрат на проведення виборів очікувати не слід.

Альтернативою електронним виборчим машинам є проекти електронного голосування через мережу Інтернет, яке може відбуватися за допомогою комп'ютера або мобільного телефону (планшету). Зокрема, подібні системи використовуються на виборах у Великобританії, Естонії, Швейцарії, муніципальних виборах у Канаді, партійних виборах у США та Франції. Лідером використанні технології Інтернет-голосування є Естонія, де у 2011 році онлайн проголосувало 25%, а у 2015 році – 31%, а у 2019 році показник сягнув майже половини виборців, що взяли участь у голосуванні – 43,8% [11].

Механізм голосування через мережу Інтернет може бути різноманітний. Наприклад, пропонується застосовувати спеціальну картку виборця, яка будучі приєднана до портативного пристрою для зчитування інформації, дозволяє пройти ідентифікацію та увійти на сайт для голосування. Роль такої карти може відігравати ID-паспорти, які зараз отримують українці. Подібна практика, зокрема, діє в Естонії, де голосування відбувається за допомогою національної ID-картки (посвідчення) [12, с.5].

Іншим варіантом є встановлення на комп'ютері чи мобільному пристрої виборця спеціального програмного забезпечення за допомогою якого здійснюється його реєстрація для голосування в електронній формі. Ідентифікація виборця на сайті для голосування проводиться через використання згенерованого паролю (PIN-коду). Подібна система практикується у Канаді, де виборець отримує індивідуальний ідентифікаційний номер та пароль згенерований комп'ютером [13].

Обидва варіанти мають свої переваги і недоліки, проте в цілому вони є незначними, тож варто зупинитися на загальній оцінці подібної технології голосування.

Насамперед відзначимо, що інтернет-голосування дає можливість досягнути тих результатів, про яких ми казали вище – суттєво пришвидшити процес остаточного підрахунку голосів та зменшити ризики впливу на результати голосування членами виборчих комісій. Крім того, у інтернет-голосування є ряд додаткових переваг над технологіями, що передбачають використання спеціальних автоматизованих пристроїв на дільницях.

По-перше, голосування відбувається за допомогою персональних комп'ютерів та мобільних пристроїв користувачів Інтернету і не потребує встановлення додаткового обладнання на кожній виборчій дільниці. Таким чином, рівень затрат держави на провадження цієї технології буде набагато меншим.

По-друге, за рахунок віддаленого доступу з'являється можливість охопити виборців, які перебувають з-за кордоном або з інших причин не можуть прийти на виборчі дільниці. Особливо це актуально для України, де величезна кількість громадян перебуває на заробітках в сусідніх державах і навіть за наявності бажання не завжди може взяти участь у голосуванні. Показовим в цьому відношенні є приклад Естонії, в якій на парламентських виборах 2015 року голоси надійшли зі 116 країн світу [12, с.7].

По-третє, поява інтернет-голосування зменшить навантаження на виборчі дільниці, дозволить уникнути звичного для українського виборчого процесу скупчення людей, а також сприятиме залученню нових соціальних груп, насамперед молоді, до участі у політичному житті країни. Про це, зокрема, дозволяє говорити той факт, що у країнах, які впровадили подібні технології спостерігалось доволі суттєве зростання кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Так, після запровадження дистанційного голосування в окрузі Онтаріо (Канада), явка виборців зросла майже вдвічі – з 25 до 55% [13]. Водночас, як показує досвід Естонії інтернет-голосування сприятиме і людям похилого віку, які внаслідок браку фізичних можливостей не завжди можуть потрапити на дільниці для голосування. Так, якщо на парламентських виборах 2005 року в Естонії проголосувало через мережу Інтернет лише близько 500 осіб старше 65 років, то вже на парламентських виборах 2019 року – більше 32 000 осіб [11].

Однак, поряд з сильними сторонами технології дистанційного голосування існують і слабкі, які логічно з ними взаємопов'язані. Їх можна поділити на суттєві, та другорядні. До останніх слід віднести поширену думку про неготовність населення, насамперед людей старшого віку, до використання подібних складних пристроїв, що призведе до помилок при голосуванні. На наш погляд, подібне застереження не є об'єктивним, оскільки практика сучасного життя свідчить, що людство досить швидко пристосовується до використання новітніх технологій. Відповідно, за умови простоти і зрозумілості функціоналу апарату для голосування користування ними не створить серйозної проблеми навіть для літніх людей. Крім того, відповідно до рекомендацій ОБСЄ, при застосуванні новітніх технологій у виборчому процесі, громадянам повинні бути надані традиційні можливості для голосування за допомогою паперових бюлетенів.

Більш серйозною є проблема ускладнення механізму контролю з боку спостерігачів за реалізацією принципу вільного волевиявлення виборця. Як справедливо застерігає ОБСЄ з цього приводу: «Як і інші форми дистанційного голосування, цей вид участі у виборах пов'язаний з ризиком примусу чи підкупу виборця» [14]. Для українських виборчих реалій примус та підкуп є звичайним явищем, тож можливість безпосереднього контролю зі сторони зацікавленої особи за виборцем в момент голосування не сприятиме усуненню подібних явищ в майбутньому. Так, наприклад, при впровадженні голосування через мережу Інтернет постане питання про виборців, які проживають на тимчасовоокупованій території. Надання громадянам України, які проживають у Криму, в окупованих зонах Донецької та Луганської областей права здійснити своє волевиявлення шляхом інтернет-голосування може стати згубним рішенням, оскільки держава не зможе проконтролювати ступінь свободи волевиявлення громадян, а ризики впливу на їх рішення зі сторони окупаційної влади є значними.

Голосування через мережу Інтернет ставить питання про дотримання принципу таємниці голосування. Стаття 7.4 Документу наради Конференції ОБСЄ встановлює: усі держави–сторони зобов'язуються, що: «голосування проводитиметься таємно або буде застосована інша форма вільного волевиявлення» [15]. На практиці це означає, що держави повинні забезпечити недопущення отримання третіми особами інформації про зміст голосування виборця. Натомість, в умовах голосування через Інтернет досягнути поставленої мети виявляється надзвичайно складно. Існуючі технології фактично не

забезпечують анонімність голосування, оскільки зберігають інформацію про динамічні адреси пристроїв з якого відбувалося голосування та про зміст переданих пакетів даних.

Також, існує вірогідність порушення принципу рівності виборчого права шляхом отримання можливості проголосувати однією особою декілька разів – шляхом голосування і через Інтернет, і у традиційний спосіб. Водночас, у багатьох системах, зокрема в Естонії, діє принцип останнього голосу – враховується лише останній результат введений виборцем, а всі інші виключаються з підрахунку голосів [12, с. 12].

Однак найбільш серйозною є проблема незаконного втручання в роботу комп'ютерних систем (віруси, хакерські атаки тощо) зі сторони зацікавлених учасників виборчих перегонів. Відповідно виникає загроза порушення принципу справедливого обрахунку голосів виборців зафіксованого у п.7.4 Копенгагенського документу [15]. Відповідно до вимог чинного законодавства та рекомендацій міжнародних організацій, держави повинні забезпечувати та гарантувати достовірність і реальність результатів голосування [14]. Натомість, як показує практика, більшість систем є вразливими перед діями досвідчених програмістів і не можуть гарантувати стовідсоткового збереження реальних результатів голосування. Здійснити ж перевірку та перерахунок голосів у такій ситуації неможливо через відсутність матеріальних об'єктів (бюлетенів) на яких міститься потрібна інформація. Так, після скандальних президентських виборів в США професором Мічіганського університету Алексом Халдерманом було проаналізовано ступінь захищеності від зовнішнього втручання електронних пристроїв та системи голосування США, Індії та Естонії. Результати опубліковані групою Халдермана є невтішними – жодна з перевірених країн нездатна надійно захистити результати голосування, а добре підготовлена група може вплинути на підсумки виборів [16]. Особливе занепокоєння у Халдермана викликає той факт, що існують держави, які мають і здатність, і бажання здійснити подібний вплив. Зокрема, описуючи ситуацію в Естонії він неодноразово попереджає, що слабкий захист електронних систем та наявність конфлікту з Росією, дає можливість останній використати свої ресурси для втручання у естонські вибори та вплинути на результати голосування [17]. Для України подібна загроза, зважаючи на наявність в українському політичному просторі великої кількості проросійських політичних сил, є суттєвою і повинна бути одним із ключових питань при обговоренні ідеї впровадженні онлайн-голосування.

Водночас, зовсім відмовлятися від новітніх технологій у виборчому процесі не варто. Наприклад, серед дослідників побутує думка про необхідність впровадження дуального методу – збереження сканованої копії бюлетеня або його друк після завершення процедури голосування за допомогою пристрою прямого запису. Таким чином, при необхідності можна буде здійснити перерахунок голосів за допомогою збережених паперових бюлетенів. Натомість, їх відсутність, як показує американська практика, може створити складнощі при доведенні фактів фальсифікації виборів. Показовим у цьому відношенні є випадок з голосуванням у штаті Техас, де в трьох округах була зафіксована перемога республіканців з однаковою кількістю голосів – 18181. Однак оскаржити в суді результати виборів їх опонентам не вдалося, оскільки були відсутні докази впливу на пристрої для голосування, а також через неможливість встановити реальні результати виборів на цих округах [18].

Щодо проблеми забезпечення інформаційної безпеки і захисту даних в мережі Інтернет, то вона є актуальною не лише для системи виборів, а й для військової, фінансової, урядової сфери. На сучасному етапі ведуться пошуки більш захищених та безпечних способів збирання та передачі інформації. Найбільш популярними на сьогодні є технологія блокчейну (blockchain), яка передбачає існування взаємопов'язаних блоків з інформацією, які зберігаються та обробляються незалежно один від одного. Втрутитися в цю систему, зламати її та внести корективи у інформаційні блоки дуже складно, оскільки інформація зберігається автономно, а система регулярно звіряє достовірність інформації у різних блоках [19]. На сьогодні технологія блокчейну зарекомендувало себе не лише на фінансовому ринку, де забезпечила функціонування цифрової валюти – біткоїна, але й активно почала використовуватися в інших сферах, в тому числі і у виборчому процесі.

Прихильники блокчейну стверджують, що впроваджена на її основі система дистанційного голосування та підрахунку голосів, матиме значно менші загрози стороннього втручання. Так, наприклад вважає Філіп Буше, який підготував для Європейського парламенту спеціальний документ в якому відстоюється теза, щодо революційного характеру технології блокчейна, який здатний забезпечити прозорість на справжню чесність виборчого процесу [20].

Про перспективи новітньої технології свідчить факт використання її на останніх партійних виборах в Данії, Австралії та США. Зокрема у березні 2016 року республіканська партія штату Юта використала

блокчейн в ході голосування на етапі праймеріз, під час якого було зареєстровано 59 тисяч виборців [21]. Існують перспективи впровадження цієї технології і в Україні. В лютому 2017 року в офісі IDF Reforms Lab провідні IT-спеціалісти, представники компаній та експерти в галузі blockchain підписали меморандум про розробку блокчейн-сервісу для голосування E-vox [22]. У жовтні 2017 року блокчейн-компанія Bitfury заявила, що готова надати Україні технічне рішення для проведення виборів за допомогою технології Blockchain, зокрема, пілотних проектів в деяких регіонів [18]. Станом на 2019 рік роботи продовжуються, зокрема обговорюється можливість впровадження автоматичного підрахунку голосів та автоматизованої передачі результатів виборів від дільничних виборчих комісій до ЦВК [24].

Звісно, що технологія блокчейну не є панацеєю, і її впровадження потребує серйозного організаційного забезпечення, в тому числі і розробки відповідної законодавчої бази. Водночас, не можливо заперечити, що сьогодні небезпечно стояти осторонь технологічного прогресу. Відповідно, завданням держави, політичних партій та громадських організацій є розробка та реалізація комплексної програми впровадження новітніх технологій (електронних машин для голосування, технології інтернет-голосування) у виборчий процес. На наш погляд, цілком доцільним би було здійснити пілотний проект під час виборів органів місцевого самоврядування в одній з областей України. Це дозволило б на практиці виявити та усунути недоліки, що виникнуть у процесі впровадження новітніх технологій, а також оцінити перспективи та доцільність впровадження подібних технологій на загальнодержавному рівні.

Список використаних джерел:

1. Див. відео: <https://www.youtube.com/watch?v=j99rStNB2MQ>
2. Юзіч Ю. Як проголосували міленіали. *Українська правда 24 квітня 2019* URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/04/24/7213450/> (дата звернення: 28.04.2019)
3. Звиглянич С. Выборы в США: Как американцы будут голосовать за Трампа или Клинтон URL: <https://112.ua/statji/vybory-v-ssha-kak-amerikancy-budut-golosovat-za-trampa-ili-klinton-348655.html> (дата звернення: 28.04.2019)
4. Council of Europe. Recommendation on legal, operational and technical standards for e%voting explanatory memorandum. Rec(2004)11. ↖ September 2004. URL: <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189> (дата звернення: 28.04.2019)

5. Волошкевич Г.А. Автоматизовані системи електронного голосування: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Збірник матеріалів науково-практичної інтернет-конференції*. Черкаси, 2017. С.7-14

6. Recap of 2016 electoral events URL: <https://digitalvote.wordpress.com/tag/brazil/> (дата звернення: 28.04.2019)

7. Готун А. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка .Філософія-Політологія* 89/90 2008. С.51-55

8. Aging Voting Machines Cost Local, State Governments URL: <http://www.pewtrusts.org/en/research-and-analysis/blogs/stateline/2016/03/02/aging-voting-machines-cost-local-state-governments> (дата звернення: 28.04.2019)

9. Відомості про кількість виборців в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, закордонного виборчого округу. URL: https://www.drj.gov.ua/portal/lcm_core.cm_index?option=ext_num_voters&pdt=1&pnn_id=127

10. Jeffrey Stern The Cost of Voting URL: <https://medium.com/votem/would-you-pay-15-00-to-vote-for-president-3260c4a6573> (дата звернення: 28.04.2019)

11. Statistics about Internet voting in Estonia URL: <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia> (дата звернення: 28.04.2019)

12. Mihkel Solvak and Kristjan Vassil, E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Developments Over Ten Years (2005 - 2015). University of Tartu, 2016, 244 p.

13. ACE. Сеть сведений о выборах. Электронное голосование. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/focus/e-voting/countrie> (дата звернення: 28.04.2019)

14. Руководство по наблюдению за использованием новых технологий, БДИПЧ ОБСЕ, 2013 URL: <http://www.osce.org/ru/odihhr/elections/107771?download=true> (дата звернення: 28.04.2019)

15. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ. Копенгаген, 29 июня 1990 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_082 (дата звернення: 28.04.2019)

16. J. Alex Halderman Security Analysis of the Estonian Internet Voting System. URL: <https://jhalderm.com/pub/papers/ivoting-ccs14.pdf>; J. Alex Halderman Security Analysis of India's Electronic Voting Machines URL: <https://jhalderm.com/pub/papers/evm-ccs10.pdf>; J. Alex Halderman I Hacked an Election. So Can the Russians. URL: <https://www.nytimes.com/2018/04/05/opinion/election-voting-machine-hacking-russians.html> (дата звернення: 28.04.2019)

17. J. Alex Halderman Security Analysis of the Estonian Internet Voting System. URL: <https://jhalderm.com/pub/papers/ivoting-ccs14.pdf> (дата звернення: 28.04.2019)

18. Bev Harris Black Box Voting. Ballot Tampering in the 21st Century URL: www.chemtrails911.com/books/black_box_voting_-_by_bev_harris.pdf (дата звернення: 28.04.2019)

19. Что такое блокчейн-технология? Пошаговое руководство для новичков. Часть 1. URL: <https://bitnovosti.com/2017/03/02/chto-takoe-tehnologija-blokchein-posagovoe-rukovodstvo-dlja-novichkov-1/> (дата звернення: 28.04.2019)

20. Philip Bucher What if blockchain technology revolutionised voting? URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/581918/EPRS_ATA\(2016\)581918_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/581918/EPRS_ATA(2016)581918_EN.pdf) (дата звернення: 28.04.2019)

21. Как голосование на блокчейне находит свое применение в политике и бизнесе URL: <https://geektimes.ru/company/wirex/blog/281122/> (дата звернення: 28.04.2019)

22. Меморандум. URL: <http://e-vox.org/BLOCKCHAINED-VOXMEMORANDUM.pdf> (дата звернення: 28.04.2019)

23. Україні запропонували проводити вибори на Blockchain. *Економічна правда* 30.10.2017. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/10/30/630621/> (дата звернення: 28.04.2019)

24. Полякова А. Вибори-2019 на блокчейні: як це працює і чому нам це потрібно. *Економічна правда* 19.07.2018 URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/07/19/638824/> (дата звернення: 28.04.2019)

КОНЦЕПЦІЯ СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНУ, СЕРВІСНУ ДЕРЖАВНУ

Капустін Максим Романович,

Студент магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Загальна тенденція розвитку на сьогодні, якій слідують більшість сучасних держав світу, являється їхня трансформація у так звану «сервісну державну». Що власне являє собою «сервісна держава»? Сама ідея сервісної держави почала свій розвиток ще з XVI століття, коли в європейській політико-правовій доктрині починає затверджуватись теза про те, що сутність держави перш за все пов'язана із служінням народу. Концепція сервісної держави полягає в тому, що основним призначенням держави та основною вимогою до ефективної держави повинна бути зручність користування тими послугами, які держава може надати своїм громадянам. М.В. Дзевелюк зазначає, що аж до кінця XX століття держави здебільшого були монополістами у реалізації більшості публічних функцій, якщо не брати до уваги функції місцевого самоврядування [1, 1]. Тільки у наш час, ця функціональна модель надання послуг починає трансформуватись у сервісну.

Як зазначає Т.С. Коршун, неефективність державних послуг майже в усьому світі є наслідком неефективності держави як форми організації суспільного життя. Переважна більшість функцій держави можуть здійснюватися і сторонніми, незалежними компаніями, в тому числі сертифікація, оцінка якості, видача документів тощо [2, 55]. Це створює можливість для громадянина обирати «сервіс», за допомогою якого він бажає отримати ту чи іншу послугу – це або державний суб'єкт надання послуги, або інший, незалежний, відокремлений від держави суб'єкт, який також наділений повноваженнями на здійснення такого роду послуги.

К.В. Євтушенко наголошує, що розбудова моделі «сервісної держави», яка повинна займатися наданням послуг, пов'язана зі зміною орієнтирів у державі: розуміння того, що держава існує для людини, а не навпаки. Окрім цього, розбудова такої моделі сприяють сучасні технології й відкриті стандарти, які дозволяють забезпечити

перетворення держави в сервісну організацію з надання послуг населенню (громадянам) й компаніям [3, 36]. В свою чергу Т.С. Коршун звертає увагу на те, що для України таке зміщення акцентів діяльності держави потребуватиме суттєвого переосмислення принципів діяльності, як і необхідності існування багатьох органів державної влади; переогляду ставлення державних службовців до громадян; залучення приватної ініціативи замість збереження державної монополії для виконання частини функцій держави [2, 55-56]. Часткова зміна акцентів в Україні уже відбувається, в тому числі залучення приватної ініціативи замість збереження державної монополії. Яскравим прикладом цього може слугувати інститут приватних виконавців, так як питання виконання судового рішення завжди було проблемним питанням для українських реалій, адже попри існування реальних інструментів уникнення відшкодування боржником заборгованості чи вчинення ним певних дій, існує безліч питань до самої Державної виконавчої служби як державного органу, який може ефективно здійснювати свою діяльність. Ще одним прикладом можна привести надання права громадянину використовувати у створених державною онлайн-сервісах, наприклад Онлайн будинок юстиції, особистих електронних ключів, що використовуються для електронного цифрового підпису, із різних центрів сертифікації ключів. При цьому це ще не вичерпний перелік того, що вже було здійснено для того, щоб Україна трансформувалась у сервісну державу.

Ідея сервісної переорієнтації держави уже давно обговорюється у зарубіжними науковцями у зв'язку з кількома проблемами, які виникають у зв'язку із нею. По перше – конкурентоспроможність держави щодо надання послуг громадянам, адже створення незалежних органів та установ надання послуг громадянам не повинно призвести до повного виключення держави зі складу суб'єктів надання послуг, а натомість повинно створити конкурентні умови для держави, в яких вона повинна пропонувати кращі умови та якість, ніж у конкурента, задля задоволення вимог споживача, тобто громадянина такої держави. У зв'язку із цим система державного управління повинна орієнтуватися на новітні технології менеджменту. По-друге – держава має зупинити монополізацію тих функцій, які набагато ефективніше здійснюються приватними структурами. Адже попри явну неможливість держави швидко та якісно надати ту чи іншу послугу, яку можуть надати сторонні

структури, цим підвищується негативне ставлення та недовіра до держави в контексті надання послуг. По-третє – надання послуг має бути пріоритетною формою реалізації більшості державних функцій.

Як зазначає М.В. Дзевелюк, схожа позиція висловлюється і у вітчизняній юридичній літературі. Так, зазначається, що традиційна бюрократична система управління починає поступово замінюватися новою, в якій є присутніми елементи ринкових механізмів. Людина все більшою мірою починає розглядатися як клієнт і споживач послуги, які надаються агентами – державними установами, і у зв'язку з цим вся діяльність державних установ розглядається через призму задоволення потреб і конкретних запитів споживача [1, 2].

Питання щодо трансформації України в сервісну державу неможливо розглядати без врахування досвіду провідних країн Європи, до яких в тому числі входять Велика Британія, Франція, Німеччина тощо, адже на даний час держава політика у більшості сфер життєдіяльності суспільства спрямована на її перевтілення під європейські стандарти. Як зазначає В.О. Плющ, в адміністративному праві таких передових європейських країн як Франція, Англія тощо, правовий інститут управлінських послуг є досить роздробленим та діє протягом багатьох століть. Управлінські послуги точно відображають місце, яке займає демократична держава у відносинах між державою та громадянином цієї держави. Успішність установ, підприємств та організацій держави, що надають послуги громадянам, все більше залежить від додаткових функцій і розвитку нетрадиційних видів обслуговування, які підвищують ефективність та прискорюють отримання результату. У демократичних суспільствах послуги – це функції, які добровільно передані владі громадянським суспільством, які останнє фінансує (через податки) і контролює їх виконання шляхом використання різних механізмів здійснення прямої і опосередкованої демократії, на різних рівнях суспільного життя – від загальнодержавного до місцевого. Загальна європейська система оцінювання діяльності держави щодо надання послуг є досить простою: клієнт задоволений – значить система працює справно та ефективно.

Розкриваючи концепцію сервісної держави, слід зупинитися на принципах сервісної держави. Значний прогрес в дослідженні цього питання досягнув А.В. Соколов, який при дослідженні основних напрямів сучасних адміністративних реформ у зарубіжних країнах, виділив такі основні принципи сервісної моделі державності:

1. сервісна держава повинна прагнути максимально розвантажити уряд від сервісної роботи, передаючи її на нижчі рівні, які максимально наближені до кінцевого споживача, тобто громадянина;
2. споживачі повинні мати можливість самостійно обирати послуги, які вони потребують та суб'єкта, від якого вони можуть отримати таку послугу;
3. закласти основи конкуренції в державному секторі, яка надасть можливість приватному сектору боротися за споживача послуги за умов, що послуга фінансується державою;
4. фінансування повинно спрямовуватися на отримання результату, а не обіцянки та наміри;
5. основою діяльності державних органів повинні складати потреби і побажання громадян як споживачів публічних послуг, тобто держава повинна орієнтуватися на громадянина, як на клієнта;
6. впровадження ринково-орієнтованих механізмів і бюджетування, орієнтовані на результат;
7. децентралізація влади, зі зниженням центру ухвалення рішень до низового рівня, запровадження мережевих елементів в управлінні.

Одним із найважливіших аспектів сервісної трансформації України слід вважати прийняття Закону України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI від 06.09.2012 року. Цим законом визначаються правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг. Він надав визначення понять «адміністративна послуга», «суб'єкт звернення», «суб'єкт надання адміністративної послуги», регламентував основні вимоги до регулювання надання адміністративної послуги, вимоги щодо якості адміністративних послуг, порядок та строк їх надання, плата за адміністративні послуги, запровадив центри надання адміністративних послуг та Єдиний державний портал адміністративних послуг. Мабуть найважливішим в контексті сервісної держави являється перш за все запровадження центрів надання адміністративних послуг, які являють собою ланку, яка з'єднує між собою громадянина та суб'єкта надання адміністративних послуг. Інколи громадяни не зовсім розуміють саму суть центру надання адміністративних послуг, адже сам по собі він не являється суб'єктом надання адміністративної послуги. Функціонально діяльність центрів можна описати таким чином: громадянин-центр надання адміністративних послуг-суб'єкт надання

адміністративної послуги-центр надання адміністративних послуг-громадянин. Таким чином навантаження на суб'єктів надання адміністративних послуг зменшується, адже відсутня необхідність приймати та опрацьовувати документи, що надходять від громадян.

Попри наявність суттєві досягнення України щодо сервісного перетворення, в тому числі заснування центрів надання адміністративних послуг, питання боротьби з бюрократією у сфері надання адміністративних послуг, ще не закінчене і досі триває. Далеко не всі з утворених центрів надання адміністративних послуг повністю відповідають європейським стандартам для таких центрів, окрім цього далеко не всі адміністративні послуги надаються через центри надання адміністративних послуг. Міністерство внутрішніх справ та Державна міграційна служба використовують власні сервісні центри, за допомогою яких вони надають послуги у належних їм сферах (реєстрація транспортних засобів, видача посвідчень водія та паспортів). Реєстрація актів цивільного стану (реєстрація народження, шлюбів, смерті), досі належить Міністерству юстиції, а не органам місцевого самоврядування, яким повинні були бути передані такі послуги. Виникає логічне питання – чому? Чому вищевказані органи не передали повноваження щодо адміністрування надання адміністративних послуг безпосередньо центрам надання адміністративних послуг? Складається враження, що метою перш за все являється власна вигода цих міністерств та відомств. Адже за ці послуги стягується додаткова плата, стягнення якої не є законною.

Ще однією проблемою, наявною на даний момент – відсутність чіткого нормативного регулювання розміру адміністративного збору, що у свою чергу призводить до того, що розмір адміністративного збору визначається численними підзаконними нормативно-правовими актами, які не дають змогу споживачу – громадянину, чітко визначити грошову суму, яку йому потрібно сплатити, а в деяких випадках – попри наявність нормативного регулювання адміністративного збору, який підлягає сплаті, виникають питання щодо його наявності та її справедливості. Прикладом цього можна привести таку адміністративну послугу як державна реєстрація змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. В чому ж проблема? Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-

підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2013 р. № 755-IV, а саме частиною 4 статті 25, передбачено, що у день проведення державної реєстрації змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов'язаних із зміною складу учасників товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю або зміною розмірів їхніх часток, суб'єкт державної реєстрації повинен видати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення) виписку з Єдиного державного реєстру заявнику, товариству, особам, які були зазначені у цьому реєстрі як учасники товариства до проведення реєстраційної дії, та особам, які зазначені у цьому реєстрі як учасники товариства після проведення реєстраційної дії. Тобто окрім адміністративного збору, який відповідно до Єдиного державного порталу адміністративних послуг, адміністративний збір складає 0,3 прожиткового мінімуму для працездатних осіб, заявник повинен оплатити також видачу виписок всім учасникам товариства, які були до проведення реєстраційної дії та тим, стали учасниками після неї, безпосередньо заявнику та товариству. Як передбачає абзац 8 частини 1 статті 36 вищевказаного Закону – якщо відповідно до частини четвертої статті 25 цього Закону певним особам має надсилатися виписка з Єдиного державного реєстру, розмір адміністративного збору збільшується на добуток 0,01 прожиткового мінімуму для працездатних осіб та кількості таких осіб, тобто додатково майже 20 гривень сплачує заявник за видачу виписки. Слід зауважити, що у самій виписці відсутні відомості про учасників юридичної особи та розміру їх часток. При цьому слід мати на увазі той факт, що відповідно до нового Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06 лютого 2018 року №2275-VIII, кількість учасників товариства не обмежена. Тобто учасник хоче вийти з товариства з обмеженою відповідальністю, подав заяву разом із іншими документами, необхідними відповідно до закону, заплатив 580 гривень адміністративного збору, а якщо в товаристві, наприклад, 11 учасників, то він додатково повинен ще й сплатити по 20 гривень за кожен виписку, яка видається взагалі усім учасникам, заявнику та ще й товариству, і при цьому у ній навіть відсутні відомості щодо того, що такий учасник виходить. Суть всієї проблеми, наведеної вище, навіть не в недостатності нормативного регулювання адміністративного збору як такого, а в деяких випадках – абсурдністю правових норм, що явно не співвідносяться з «сервісною» політикою держави.

Центри надання адміністративних послуг являються одним із елементів електронного урядування, яке поступово запроваджується в Україні. Електронне урядування являє собою модель управління, за якої всю сукупність внутрішніх і зовнішніх процесів та зв'язків підтримуються і забезпечуються відповідними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Така модель вже давно використовується у деяких країнах Європи та США. Саме Сполучені Штати Америки являлись однією з першопрохідців у цій сфері. В 2000 році стартував проєкт FirstGov, суть якого була в поєднанні близько 20000 сайтів державних органів різних рівнів. Проєкт реалізувався поступово, у декілька етапів: до 2002 року проводились нескладні операції, в тому числі оформлення водійських ліцензій, заповнення деяких електронних документів, а з 2002 по 2005 роки – створювався єдиний сайт електронного уряду, який надав змогу американцям спілкуватися за допомогою мережі Інтернет з представниками федерального уряду, з органами врядування штатів та міст. Власне електронне урядування складається з чотирьох компонентів, які тісно взаємодіють між собою та у своєму поєднанні являють собою одне ціле. До них відноситься такі моделі: уряд-громадянину, уряд-службовцям, уряд-бізнесу, уряд-уряду. Модель «уряд-громадянину» забезпечує економію часу та грошових коштів для громадян, а для держави – ресурсів, надаючи можливість отримати типову інформацію, довідки та форми за допомогою мережі Інтернет. «Уряд-службовцям» полягає в автоматизації взаємодії урядової системи з службовцями, чиновниками, консультантами на місцях. «Уряд-бізнес» – являє собою автоматизацію податкових виплат, здійснення електронних тендерів на постачання продукції тощо. «Уряд-уряду» – елемент об'єднаної інформаційної системи, що забезпечує керування роботою державного апарату, координація діяльності регіональних управлінь, територіальних підрозділів, ведення внутрішнього діловодства. Прикладом сервісів, які слугують частиною електронного урядування України, являються такі як: Онлайн будинок юстиції; Електронний суд; Єдиний державний портал адміністративних послуг; Кабінет електронних сервісів (як певний центр, де перелічені всі послуги Кабінету) та інші.

Формування сервісних держав у Європі розпочалось з кінця ХІХ століття і триває до сьогодні. Чи зможе Україна трансформуватись з функціональної моделі надання послуг до сервісної за короткий

строк? Це являється чи не найскладнішим питанням, на яке потрібно дати відповідь державі. Адже на сьогодні, в кризисний для країни період, коли економіка країни нестабільна, війна на сході, масова еміграція українців за кордон в пошуках кращого життя, громадяни України не мають значного кредиту довіри до влади. Європейська сервісна держава представляється як приклад для наслідування, коли пересічному громадянину не потрібно чекати годинами в чергах задля отримання результату послуги, а все здійснюється автоматично, без черг, швидко та безпомилково. Україна має всі шанси стати однією із провідних держав Європи в цьому плані. Ми маємо багаторічний досвід європейських країн, з їхніми успіхами та поразками в питаннях сервісної трансформації, який слід запозичити, уникаючи помилок, які спіткали інших. Україна володіє одними з найкращих ІТ-спеціалістів, які здатні сформувавши ефективну та що найголовніше – працюючу систему надання послуг онлайн. На даний час вже поступово вводиться в дію Онлайн будинок юстиції, що потенційно може замінити центри надання адміністративних послуг, які теж певною мірою були змінили нашу державу в сторону сучасної сервісної держави. Запровадження електронного судочинства являється не менш важливим кроком для формування сервісної України, адже це спрощує взаємодію громадянина та суду в разі. Подання заяв, клопотань тощо, можна буде здійснити вдома, на роботі, в будь-якому місці, де наявний доступ до мережі Інтернет, так само і отримання судових рішень, адже для цього не потрібно буде йти в суд, писати заяву про видачу судового рішення та очікувати його декілька днів. Ми маємо достатню кількість ресурсів та знань для того, щоб стати сервісною державою, але як підкреслював В.О. Плющ, ситуація залежить від традицій, загальної культури населення, досвіду державотворення у тій чи іншій країні [6, 85]. Попри наявність можливості, перешкодою для її реалізації може стати звичайна проблема, яка постійно тероризує нашу державу – відсутність бажання влади зменшувати свій вплив на сферу надання послуг, яка завжди являлась схильною до корупційних правопорушень.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що Україна має безліч можливостей стати однією із провідних «сервісних» держав світу, адже у нас є всі інструменти для цього: провідні ІТ-спеціалісти; наявність програмних інструментів для створення ефективних онлайн-систем надання послуг громадянам та

вдосконалення вже наявних систем, в тому числі центри надання адміністративних послуг, сервісних центрів МВС тощо; наявність зарубіжного досвіду становлення «сервісних держав» і так далі. Наведені вище тези вказують на те, що наша держава прямує цим шляхом до своєї трансформації, хоча і не зовсім впевнено у деяких сферах, але будь-який розвиток завжди краще за стагнацію, тому нашим завданням є направлення держави у правильне русло, вказувати на явні недоліки та можливі шляхи їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзевелюк М.В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. URL: <http://www.apdp.in.ua/v78/11.pdf> (дата звернення: 26 квітня 2019 р.)

2. Коршун Т. С. Переосмислення функцій держави в умовах сучасної європейської цивілізації. Філософія. Культура. Життя. 2015. Вип. 42. С. 47-59

3. Євтушенко О. Н. Роль державної влади і місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. 2010. Т. 122, Вип. № 109. С. 32-37

4. Про адміністративні послуги: Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 26 квітня 2019 р.)

5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2013 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#n662> (дата звернення: 26 квітня 2019 р.)

6. Плющ В. О. Міжнародний досвід формування та функціонування інституту державних послуг. Економіка та держава. 2008. № 10. С. 84-86

7. Якість надання адміністративних послуг: оцінка населення. Оцінки діяльності центрів надання послуг у 10 містах України. URL: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jakist-nadaistah-ukraini.htm> (дата звернення: 26 квітня 2019 р.)

8. Сервісна держава: динаміка позитивна. URL: <https://dif.org.ua/article/servisna-derzhava-dinamika-pozitivna> (дата звернення: 26 квітня 2019 р.)

Науковий керівник: *к.і.н. доц. кафедри державно-правових дисциплін
Шаповал Таїсія Борисівна*

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ОМБУДСМЕНА: ДОСВІД УКРАЇНИ

Коваль Тетяна Владиславівна,

*к.і.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Запровадження інституту освітнього омбудсмена як додаткового засобу контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина в Україні актуалізувало полеміку щодо діяльності т.зв. спеціалізованих омбудсменів та їх місця у правозахисному механізмі держави. Успішний досвід їх функціонування у більшості європейських країн є свідченням не лише факту постійного розвитку та вдосконалення інституту уповноваженого з прав людини, а й підтвердженням їх ефективності у процесі відновлення порушених прав різних верств населення (дітей, учнів і студентів, осіб похилого віку, жінок, військових, осіб з обмеженими можливостями тощо).

Спеціалізовані омбудсмени працюють і в Україні (наприклад, Уповноважений Президента України з прав людини, бізнес-омбудсмен, Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу, студентські омбудсмени та ін.), проте термін їх роботи обчислюється не десятиріччями (як в Європі), а лише кількома роками. З огляду на це, наукові дослідження у вказаній сфері почали з'являтися зовсім нещодавно. Це, зокрема, роботи Л. Голяк, Н. Назарука, Ю. Рижук, І. Полякової, Ю. Палесвої та ін. Мета нашої статті полягає в тому, щоб охарактеризувати досвід України у запровадженні інституту спеціалізованого омбудсмена. Принагідно зауважимо, що у статті не йтиметься про представників парламентського уповноваженого з прав людини, оскільки вони є особами, яким з метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина делегуються визначені повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [1].

Спеціалізований омбудсмен – це незалежний, самостійний, публічно-правовий, державний або громадський інститут, запроваджений з метою забезпечення державного захисту прав і законних інтересів осіб, які належать до вразливих верств населення та соціальних груп, їх дотримання та поваги органами державної влади і місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, а

також організаціями, установами або іншими інституціями, що спеціалізуються на наданні публічних послуг [2, 173].

Вважається, що інститут спеціалізованого омбудсмена в Україні було запроваджено 11 серпня 2011 р. із прийняттям Указу Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» та затвердження відповідного положення [3]. Згідно з ним, Уповноважений з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. До основних завдань Уповноваженого належать: постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини; внесення Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини; здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати тощо. Для виконання цих завдань омбудсмен з прав дитини має право вносити центральним та місцевим органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів дитини; відвідувати в установленому порядку спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші заклади, в яких перебувають діти, звертатися до державних органів, у тому числі правоохоронних, з питань відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини, а також щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб, винних у таких порушеннях та ін. [3].

Революційні події 2014 р., окупація Автономної Республіки Крим, початок військових дій на сході країни стимулювали подальший розвиток інституту спеціалізованого омбудсмена. 3 листопада 2014 р. Президент України підписав Указ «Про Положення про Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу», а 1 грудня того ж року – «Про Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю». Так, Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу забезпечує здійснення

Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав кримськотатарського народу як корінного народу України. Його основними завданнями є: моніторинг додержання в Україні конституційних прав кримськотатарського народу та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення порушень таких прав, запобігання спробам їх обмеження; участь у підготовці проектів законів, актів Президента України з питань захисту прав кримськотатарського народу, збереження і розвитку його етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності; участь у розробленні пропозицій з питань захисту суверенітету і територіальної цілісності України тощо [4].

Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання прав і законних інтересів людей з інвалідністю, в тому числі тих, які отримали інвалідність у зоні проведення антитерористичної операції, інвалідів війни. Як і вище згадані уповноважені, він здійснює моніторинг додержання в Україні прав і законних інтересів людей з інвалідністю, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері; заходи щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і законних інтересів людей з інвалідністю; вносить Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань захисту громадянських, соціальних, економічних, культурних прав і законних інтересів людей з інвалідністю, створення умов для реалізації ними таких прав та інтересів [5].

22 листопада 2018 р. в Україні з'явився ще один спеціалізований омбудсмен – Уповноважений Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій. До кола його завдань віднесено моніторинг ситуації щодо забезпечення реалізації права на реабілітацію учасників бойових дій, які брали участь в антитерористичній операції та заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення порушень у цій сфері, удосконалення системи реабілітаційних заходів; внесення Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій, які брали участь в антитерористичній операції та заходах із забезпечення національної

безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях; участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з питань реабілітації учасників бойових дій, які брали участь в антитерористичній операції та заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях тощо [6].

Варто відзначити, що, на відміну від парламентського омбудсмена, національний законодавець не передбачив жодних спеціальних вимог щодо осіб, які претендують на посаду уповноважених Президента. Окрім того, залишаються законодавчо невизначеними критерії ефективності їх діяльності (наприклад, щорічні звіти не є обов'язковими). Дискусійним є також питання щодо шляхів взаємодії парламентського та спеціалізованих омбудсменів.

Із 2014 р. в Україні запроваджено посаду ще одного спеціалізованого уповноваженого з прав людини – бізнес-омбудсмена, завданням якого є сприяння боротьбі з корупцією та підвищення інвестиційної привабливості України. Правовий статус бізнес-омбудсмена визначено у Положенні про Раду бізнес-омбудсмена, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. Відповідно до нього, Рада бізнес-омбудсмена є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, створеному з метою сприяння прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, запобігання корупційним діянням та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва. Важливо, що в положенні встановлено вимоги щодо кандидатури на посаду бізнес-омбудсмена. Так, ним може бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства, який має бездоганну ділову репутацію, високі моральні якості, повну вищу економічну або юридичну освіту, глибокі знання господарських, суспільних та владних проблем в Україні, відповідно до критеріїв, визначених наглядовою радою. Варто відзначити, що рада бізнес-омбудсмена, окрім збору та систематизації інформації, моніторингу й розгляду відповідних скарг, подає щоквартальні звіти про свою діяльність [7].

6 червня 2018 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Деякі питання освітнього омбудсмена», якою затвердив Положення про освітнього омбудсмена та Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена. Згідно з вказаним документом, освітній

омбудсмен мав з'явитися в Україні вже з 1 січня 2019 р., втім поки що цей інститут так і не запрацював.

Освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань із захисту прав у сфері освіти. Він призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра освіти і науки строком на п'ять років без права повторного призначення. Освітнім омбудсменом може бути особа, яка є громадянином України, проживає в Україні останні п'ять років, має вищу освіту, досвід роботи у сфері освіти або науки не менше п'яти років, вільно володіє державною мовою. Не може бути освітнім омбудсменом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Основними завданнями освітнього омбудсмена є: сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання тощо [8].

Цікаво, що попри зволікання у запровадженні інституту освітнього омбудсмена на загальнодержавному рівні, у двох університетах України (Полтавський університет економіки і торгівлі (ПУЕТ) та Київський національний університет імені Вадима Гетьмана (КНЕУ) з'явилися університетські омбудсмени, діяльність яких спрямована на захист прав студентів. Так, відповідно до Положення про Уповноваженого з прав студентів КНЕУ від 29 березня 2018 р., основними завданнями студентського омбудсмена є: сприяння реалізації єдиної державної політики, спрямованої на забезпечення права особи на здобуття якісної та доступної освіти; співпраця та взаємодія з освітнім омбудсменом, призначеного Кабінетом Міністрів України в установленому порядку; здійснення заходів щодо додержання законодавства України про освіту; вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти учасниками освітнього процесу Університету; забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів студентів Університету; представлення законних інтересів студентів перед керівництвом Університету; аналіз стану реалізації та забезпечення прав і свобод студентів в Університеті; здійснення громадського контролю за діяльністю Університету та його структурних підрозділів у сфері забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів студентів; проведення превентивних заходів щодо запобігання порушення прав,

свобод і законних інтересів студентів; вжиття необхідних заходів у випадку порушення прав, свобод і законних інтересів студентів через звернення до керівництва Університету та його структурних підрозділів [9].

Таким чином, поява інституту спеціалізованих омбудсменів в Україні зумовлена необхідністю захисту прав найбільш вразливих категорій населення – дітей, людей з інвалідністю, учасників бойових дій, учнів і студентів тощо. Частина з них функціонує в структурі Адміністрації Президента України (Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу, Уповноважений Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій), частина – у структурі Кабінету Міністрів України (бізнес-омбудсмен, освітній омбудсмен). Діють й локальні спеціалізовані омбудсмени, як-от омбудсмени з прав студентів ПУЕТ та КНЕУ. Вважаємо, що Україна робить лише перші кроки на шляху розвитку вказаного інституту. Очевидними є недосконалість відповідного законодавства, складнощі в його практичній реалізації. Сподіваємося, що вказані недоліки є тимчасовими і спеціалізовані омбудсмени зможуть перетворитися на ефективний інструмент у правозахисному механізмі нашої держави.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 26.07.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал України Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/representatives-of-the-commissioner>

2. Голяк Л. Захист прав трудових мігрантів за допомогою інституту спеціалізованого омбудсмана / Л. Голяк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. праць] / НАН України. Інститут регіональних досліджень; редкол.: В. Кравцов (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). Територіальні міграційні системи: теорія і практика. – С. 169 – 175.

3. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011 р., поточна редакція – редакція від 15.09.2015 р., підстава – 528/2015 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>

4. Про Положення про Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу: Указ Президента України від 03.11.2014 р.,

поточна редакція – прийняття від 03.11.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841/2014>

5. Про Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю: Указ Президента України від 01.12.2014 р., поточна редакція – прийняття від 01.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902/2014>

6. Про Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій: Указ Президента України від 22.11.2018 р., поточна редакція – прийняття від 22.11.2018 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386/2018>

7. Про утворення Ради бізнес-омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р., поточна редакція – редакція від 23.05.2015 р., підстава – 306-215-п [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-п>

8. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 р., поточна редакція – прийняття від 06.06.2018 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-п>

9. Положення про Уповноваженого з прав студентів Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» від 29.03.2018 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Режим доступу до ресурсу: https://kneu.edu.ua/ua/student_life/ozps/

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Комзюк Анатолій Володимирович

*студент 1-го курсу спеціальності «Правознавство» ННІ економіки і права
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Комзюк Володимир Трохимович,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Питання адміністративного примусу як важливого методу публічного управління і публічного адміністрування досліджувались багатьма вченими, зокрема В.Б. Авер'яновим, О.М. Бандуркою, Ю.П. Битяком, В.М. Гарашуком, С.М. Гусаровим, Є.В. Додіним, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаковим, В.Т. Комзюком, О.М. Музичуком, В.Я. Настюком, Д.В. Приймаченком, В.К. Шкарупую та іншими, але попри значну увагу науковців до даного питання проблеми адміністративного примусу завжди будуть актуальними, в тому числі і питання адміністративного примусу в діяльності Національної поліції, яка уповноважена застосовувати широкий спектр цих заходів, оскільки заходи адміністративного примусу стосуються прав, свобод та законних інтересів громадян і можуть значно їх обмежувати.

На сьогодні немає єдності думок науковців щодо визначення поняття адміністративного примусу, його мети, видів, ознак тощо. Т. Коломоець вважає, що адміністративний примус – це особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного або психологічного впливу уповноважених державних органів, а у деяких випадках і громадських організацій, на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь (у сфері відносин публічного характеру) або в умовах надзвичайних обставин в межах окремого адміністративного провадження задля запобігання та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, запобігання та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [1, 160]. Автори підручника «Адміністративне право»

визначають поняття адміністративного примусу як систему засобів психологічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин в межах закону, забезпечення правопорядку і законності [2, 178]. На думку інших науковців, поняття адміністративного примусу слід визначити як застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони відповідних суспільних відносин шляхом попередження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [3, 414]. Ці ж науковці вказують, що адміністративний примус є складовою більш широкого поняття – державного примусу і акцентують увагу на тому, що його слід розглядати як одну з невід'ємних складових здійснення державної влади, як її метод [3, 412].

На основі наведених думок науковців можна дати власне визначення поняття адміністративного примусу як важливого методу здійснення Національною поліцією (далі – поліція) владних повноважень – це застосування поліцією до осіб, які не перебувають в її підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання цих осіб, або й всупереч їм, передбачених нормами адміністративного права заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони та захисту суспільних відносин, забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень, законності і правопорядку, попередження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення.

Існує велике різноманіття заходів адміністративного примусу, тому науковці класифікують їх залежно від певних критеріїв, з яких найважливішим і всіма визнаним критерієм є мета застосування цих заходів. Як вказують науковці, адміністративний примус застосовується з потрійною метою і відповідно до цього заходи адміністративного примусу поділяються на три види (групи):

- адміністративно-запобіжні заходи;
- заходи адміністративного припинення;
- заходи адміністративної відповідальності [3, 415].

Адміністративно-запобіжні заходи становлять комплекс заходів впливу морального, фізичного, організаційного та іншого характеру, які дають змогу виявляти і не допускати правопорушення, забезпечувати

громадський порядок і громадську безпеку за різних надзвичайних обставин [3, 417].

Заходи адміністративного припинення – це засноване на законі примусове припинення діянь, які мають ознаки адміністративного правопорушення, а в окремих випадках – і кримінально-правовий характер, спрямоване на недопущення шкідливих наслідків протиправної поведінки, забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення і притягнення винних до адміністративної відповідальності, а у виняткових випадках – кримінальної відповідальності. Заходи адміністративного припинення науковці поділяють на дві групи – заходи загального і спеціального призначення [3, 422].

Заходами адміністративної відповідальності є адміністративні стягнення. Адміністративне стягнення є мірою відповідальності, мірою покарання у вигляді певних несприятливих для правопорушника заходів, правовим наслідком адміністративного правопорушення. Воно застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [4, 26].

Поліція у своїй діяльності широко використовує всі види адміністративного примусу, в законі України «Про Національну поліцію» (далі – Закон) цьому присвячений окремий п'ятий розділ «Поліцейські заходи» [5]. Те, що законодавець називає «поліцейськими заходами», з точки зору науки і за своєю суттю, є заходами адміністративного примусу (крім заходів кримінально-процесуального характеру). Відповідно до статті 29 Закону, поліцейський захід - це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Стаття 30 Закону визначає види поліцейських заходів, згідно якої поліція для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом (ч. 1 ст. 30). Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом (ч. 2 ст.

30). Поліція для виконання покладених на неї завдань може застосовувати інші заходи, визначені окремими законами (ч. 3 ст. 30) [5].

Аналізуючи положення статті 30 Закону, слід вказати на деякі недоліки у нормативних формулюваннях законодавця, зокрема, що стосується заходів реагування на правопорушення (ч. 1), які абсолютно очевидно є не просто заходами реагування, а заходами державного примусу – адміністративного або кримінально-процесуального; а в ч. 2 статті законодавець вказує на поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, таким чином не визнаючи поліцейські превентивні заходи заходами державного примусу, а це є абсурдом, оскільки всі ці заходи є адміністративним примусом, а саме адміністративно-запобіжними заходами.

Для визначення конкретних видів адміністративного примусу, що застосовуються поліцією у своїй діяльності, слід проаналізувати положення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) і самого Закону. До адміністративно-запобіжних заходів, які застосовуються поліцією, за своїм змістом і суттю відносяться ті, які законодавець визначає у статті 31 Закону як превентивні поліцейські заходи, зокрема:

- перевірка документів особи;
- опитування особи;
- поверхнева перевірка і огляд;
- зупинення транспортного засобу;
- вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;
- поліцейське піклування [5].

Під час проведення превентивних поліцейських заходів поліція зобов'язана повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи [5].

Що стосується заходів адміністративного припинення, які застосовуються поліцією, то вони закріплені в КУпАП і Законі «Про Національну поліцію». Так, заходами адміністративного припинення загального призначення, є заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, закріплені у статті 260 глави 20 КУпАП, до яких віднесено:

- адміністративне затримання особи;
- особистий огляд і огляд речей;
- вилучення речей і документів;
- тимчасове вилучення посвідчення водія;
- тимчасове затримання транспортного засобу;
- відсторонення осіб від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції [6].

Ще два заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення визначені іншими статтями інших глав КУпАП – це доставлення порушника (ст. 259, гл. 19) і привід особи, яка притягається до адміністративної відповідальності (ст. 268, гл. 21) [6].

Ці заходи застосовуються поліцією з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу; встановлення особи, яка вчинила адміністративне правопорушення; складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим; забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення [6].

Заходи адміністративного припинення спеціального призначення, що застосовуються поліцією, визначені у статті 42 Закону (поліцейські заходи примусу), до яких законодавець відносить:

- фізичний вплив (сила);
- застосування спеціальних засобів;
- застосування вогнепальної зброї [5].

Заходи адміністративного припинення спеціального призначення є винятковими, екстраординарними засобами адміністративного впливу, їх спеціальний характер визначається тим, що вони спрямовані безпосередньо на особу порушника, здатні завдати йому фізичної шкоди і навіть позбавити його життя. Спеціальний характер зазначених заходів визначає специфіку підстав їх застосування – це, як правило, невідкладні випадки, коли необхідно припинити протиправні дії, небезпечні для життя і здоров'я людей. Крім того, заходи адміністративного припинення спеціального призначення застосовуються тоді, коли були використані і не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників.

Адміністративні стягнення, що є заходами адміністративної відповідальності як різновиду адміністративного примусу, що застосовуються поліцією, визначені у статті 24 КУпАП, і до них законодавець відносить попередження, штраф і штрафні бали (хоча штрафні бали ще на даний час з об'єктивних причин практично не застосовуються).

Таким чином, ми розглянули заходи адміністративного примусу, які застосовуються Національною поліцією у своїй діяльності, визначили поняття адміністративного примусу як важливого методу здійснення Національною поліцією владних повноважень, вказали на недоліки нормативного закріплення в законі «Про Національну поліцію» цих заходів саме як заходів державного примусу.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України: Підручник. – Вид. 2, змін. і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоець. К.: Істина, 2012. 528 с.
2. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гарашук, В.В. Богуцький та ін.: за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. – 2-е вид., перероб. та допов. Х.: Право, 2013. 656 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина \ Ред. Колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво "Юридична думка", 2004. 584 с.
4. Адміністративна відповідальність в Україні: Навч. посібник / Комзюк А.Т., Гуменюк В.А., Джагунов Г.В. та ін. За заг. ред. А.Т. Комзюка. 3-тє вид., доопр. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с.
5. [Про Національну поліцію](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19). Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Комзюк Володимир Трохимович,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Питання адміністративно-правового забезпечення військової служби у Збройних Силах України (далі – ЗСУ) є надзвичайно актуальним, адже військова служба є державною службою особливого характеру, яка є одним з основних інститутів адміністративного права, нормами якого і регулюються найважливіші відносини даної служби. Загальнотеоретичні питання адміністративно-правового забезпечення досліджувались такими відомими науковцями, як В.Б. Авер'янов, К.В. Барсуков, В.М. Бевзенко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, І.С. Гриценко, О.М. Гумін, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук та іншими, при цьому немає єдності думок дослідників щодо поняття і змісту адміністративно-правового забезпечення, його елементів. Так, автори тлумачного словника юридичних термінів дають таке визначення даного поняття: «адміністративно-правове забезпечення – це один із видів правового забезпечення, яке за допомогою правових (адміністративних) засобів впливає на поведінку людей та на суспільні відносини» [1, 9]. Термін «забезпечення» згідно тлумачного словника визначається як: 1) задоволення когось (чогось) у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чогось-небудь; гарантування чогось; 2) матеріальні засоби до існування: матеріальне, пенсійне, соціальне забезпечення [2, 682]. К. Барсуков вважає, що адміністративно-правове забезпечення проходження служби у складі миротворчих підрозділів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є діяльність держави щодо створення належних правових умов відбору персоналу, підготовка кадрів, направлення до миротворчих місій та гарантування правового захисту шляхом установа відповідного нормативно-правового забезпечення проходження служби [3, 8]. Інші науковці, О. Гумін та Є. Пряхін акцентують на тому, що адміністративно-правове забезпечення варто розглядати у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні адміністративно-правове забезпечення – це упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх

юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Вузьке значення адміністративно-правового забезпечення буде змінюватися залежно від того, про які суспільні відносини буде вестися мова. До основних елементів адміністративно-правового забезпечення слід віднести: 1) об'єкт; 2) суб'єкт; 3) норми адміністративного права; 4) адміністративно-правові відносини; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [4, 49].

На основі вищевикладеного можна визначити власне бачення і поняття адміністративно-правового забезпечення військової служби у ЗСУ, під яким ми розуміємо сукупність адміністративно-правових засобів (норм адміністративного права, адміністративно-правових відносин, юридичних фактів, правових актів тощо), якими визначаються поняття, види, порядок проходження військової служби, права і обов'язки військовослужбовців, їх відповідальність, гарантії матеріального і фінансового забезпечення, правового і соціального захисту, а також діяльність суб'єктів публічної адміністрації по виконанню їх завдань, функцій і повноважень з використанням відповідних форм і методів діяльності у сфері військової служби з метою створення належних умов для ефективного функціонування військової служби у Збройних Силах України. Найважливішими правовими актами, які регулюють суспільні відносини і складають правову основу адміністративно-правового забезпечення військової служби у ЗСУ, є Конституція України, закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про Стройовий статут Збройних Сил України», «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», «Про Державний бюджет України на 2019 рік», Кодекс України про адміністративні правопорушення, указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», наказ

Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, та членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України», та інші нормативно-правові акти; важливими є також індивідуальні правові акти органів військового управління та військового командування.

Згідно статті 17 Конституції України, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України [5]. Відповідно до статті 1 закону України «Про Збройні Сили України», Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [6].

Служба у Збройних Силах України – це військова служба, поняття якої визначається у статті 2 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – Закон). Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [7].

Згідно Закону, проходження військової служби здійснюється:

- громадянами України - у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом;
- іноземцями та особами без громадянства - у добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних Сил України.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями.

Порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців визначаються цим та іншими законами, відповідними положеннями про проходження військової служби, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно Закону, до видів військової служби відносяться:

- строкова військова служба;
- військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- військова служба за контрактом осіб рядового складу;
- військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
- військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі - вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів);
- військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб офіцерського складу [7].

Збройні Сили України та інші військові формування комплектуються військовослужбовцями шляхом: призову громадян України на військову службу; прийняття громадян України на військову службу за контрактом.

Військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський склад та офіцерський склад, відповідно до якого присвоюються військові звання. Присвоєння та позбавлення військових звань, пониження та поновлення у військовому званні військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, переатестація осіб, які мають спеціальні звання або класні чини, для присвоєння військових звань здійснюються в порядку, визначеному статутами Збройних Сил України, положеннями про проходження військової служби, положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві. Військові звання присвоюються довічно.

Законом передбачено військові посади, які заміщуються військовослужбовцями. Військові посади (штатні посади, що підлягають заміщенню військовослужбовцями) і відповідні їм військові звання передбачаються у штатах (штатних розписах) військових частин,

кораблів, органів військового управління, установ, організацій, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством, є військовими посадовими особами.

Для військовослужбовців установлюються військова форма одягу та знаки розрізнення. Військова форма одягу - комплект одноманітних за конструкцією та регламентованих за зовнішнім виглядом предметів одягу, взуття та окремих видів спорядження, встановлений для військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формуван. Знаки розрізнення військовослужбовців - знаки (погони, нарукавні та нагрудні знаки, знаки на спину; знаки на головних уборах, зокрема кокарди, емблеми, орнаменти; гаптування; канти і лампаси; гудзики з символікою) на форменому одязі, призначені для позначення військових звань, посад, приналежності до держави, військового формування, виду Збройних Сил України, роду військ, служб, військових частин (підрозділів). Зразки військової форми одягу та загальні вимоги до знаків розрізнення, правила носіння військової форми одягу та зразки знаків розрізнення військовослужбовців Збройних Сил України розробляються та затверджуються Міністерством оборони України [7].

Важливим елементом адміністративно-правового забезпечення військової служби у ЗСУ є нормативне визначення порядку проходження військової служби, зокрема, граничного віку перебування на військовій службі, строків проходження військової служби, звільнення з військової служби тощо. Граничний вік перебування на військовій службі встановлюється:

- для військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, - до 45 років;
- для військовослужбовців молодшого офіцерського складу - до 45 років;
- для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) - до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) - до 55 років;
- для військовослужбовців вищого офіцерського складу - до 60 років;
- для військовозобов'язаних та резервістів, які призиваються на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період,

та військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, - до досягнення граничного віку перебування в запасі та у військовому резерві.

Строки строкової військової служби в календарному обчисленні встановлюються:

- для солдатів і матросів, сержантів і старшин, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, - до 18 місяців;

- для осіб, які на час призову на строкову військову службу мають ступінь вищої освіти спеціаліст або магістр, - до 12 місяців.

Для громадян України, які приймаються на військову службу за контрактом та призначаються на посади, устанавлюються такі строки військової служби в календарному обчисленні:

- для осіб рядового складу - 3 роки;

- для осіб сержантського і старшинського складу - від 3 до 5 років;

- для курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів - час навчання у вищому військовому навчальному закладі або військовому навчальному підрозділі вищого навчального закладу;

- для осіб офіцерського складу: для громадян, яким первинне військове звання присвоєно після проходження повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу або в порядку атестування осіб до присвоєння первинних військових звань офіцерського складу запасу, - від 2 до 5 років; для інших громадян - від 1 до 5 років [7].

Початком проходження військової служби вважається:

- день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту - для громадян, призваних на строкову військову службу;

- день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) - для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, у тому числі військовозобов'язаних, які проходять збори, та резервістів під час мобілізації;

- день призначення на посаду курсанта вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу - для громадян, які не проходили військову службу, та військовозобов'язаних;

- день відправлення у військову частину з районного (міського) військового комісаріату - для громадян, призваних на військову службу

під час мобілізації, на особливий період, та на військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

Закінченням проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України [7].

Військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби:

- на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять);

- на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби;

- поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника);

- під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою;

- під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку.

Звільнення військовослужбовців з військової служби здійснюється:

- у запас, якщо військовослужбовці не досягли граничного віку перебування в запасі і за станом здоров'я придатні до військової служби;

- у відставку, якщо військовослужбовці досягли граничного віку перебування в запасі та у військовому резерві або визнані військово-лікарськими комісіями непридатними за станом здоров'я до військової служби з виключенням з військового обліку [7].

Одним з основних елементів адміністративно-правового забезпечення військової служби у ЗСУ є визначення прав та обов'язків військовослужбовців, гарантій їх реалізації. Ці права та обов'язки визначаються Конституцією та законами України, статутами ЗСУ, правовими актами Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, Кабінету Міністрів України, органів військового управління та військовим командуванням в межах їх компетенції, посадовими інструкціями.

До важливих елементів адміністративно-правового забезпечення військової служби відносяться гарантії соціального та правового захисту, фінансового та матеріального забезпечення військовослужбовців ЗСУ, які закріплені у Конституції та спеціальних законах України, які були наведені вище.

Дуже важливим елементом адміністративно-правового забезпечення військової служби є встановлення відповідальності військовослужбовців ЗСУ за вчинення ними правопорушень у сфері військового обов'язку і військової служби, що регулюється нормами адміністративного права, а саме дисциплінарної і адміністративної відповідальності, а також заохочень.

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців ЗСУ регулюється Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, затвердженим спеціальним законом [8]. Згідно Закону, цей Статут визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг.

Згідно Дисциплінарного статуту, у разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку, командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності - накласти дисциплінарне стягнення. За вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Дисциплінарний статут визначає види дисциплінарних стягнень для відповідних категорій військовослужбовців, підстави, порядок, строки і терміни їх застосування та повноваження відповідних командирів (начальників) щодо застосування дисциплінарних стягнень.

Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ визначаються статтею 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно якої військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами (тобто дисциплінарну відповідальність), крім відповідальності за окремі види адміністративних правопорушень, визначених у ч. 1 статті 15 Кодексу,

за вчинення яких вони несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, при цьому до них не можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень, як громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт [9]. Крім того, в главі 13-Б (статті 172-10 – 172-20) Кодексу закріплені склади військових адміністративних правопорушень, суб'єктами яких можуть бути лише військовослужбовці, військовозобов'язані і резервісти під час проходження зборів, а статтею 24 Кодексу за вчинення цих адміністративних правопорушень передбачено таке адміністративне стягнення, як арешт з утриманням на гауптвахті, яке не застосовується до інших категорій осіб і за інші види адміністративних правопорушень.

За вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (глава 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення), військовослужбовці ЗСУ несуть адміністративну відповідальність, передбачену цим Кодексом [9].

Заохочення як елемент адміністративно-правового забезпечення військової служби у ЗСУ закріплені в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України, затвердженому відповідним законом, відповідно до якого заохочення є важливим засобом виховання військовослужбовців і зміцнення військової дисципліни. Кожний командир у межах прав, наданих йому цим Статутом, зобов'язаний заохочувати підлеглих військовослужбовців за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов'язків. Заохочення має бути заслуженим. При визначенні виду заохочення враховується характер заслуг військовослужбовця та його ставлення до служби за попередній час. За мужність і відвагу, проявлені під час виконання військового обов'язку, зразкове управління військами, високі показники в бойовій підготовці, оволодінні військовою технікою та озброєнням, інші заслуги перед Вітчизною, Збройними Силами України начальники мають право висувати підлеглих військовослужбовців для відзначення державними нагородами України [8].

Таким чином, нами розглянуто питання адміністративно-правового забезпечення військової служби у Збройних Силах України, визначено власне його поняття, правову основу та основні елементи, ґрунтовний аналіз яких в межах визначеного обсягу даної статті неможливо здійснити, це має стати предметом дослідження в наступних окремих статтях.

Список використаних джерел:

1. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрущенко, Т.П. Базова та ін. 2-ге вид., стереотипне. Київ: Либідь. 2004. 320 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. 250 тисяч слів. Київ-Ірпінь: Перун. 2005. 1728 с.
3. Барсуков К.В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів. Автореф. дис. канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.07. Київ. 2010. 20 с.
4. О.М. Гумін, С.В. Пряхін. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. Наше право. 2014. № 4. С. 46-50.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Про Збройні Сили України. Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
7. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
8. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України. Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

*«Держава без правосуддя – це шайка розбійників»
(Аврелій Августин, єпископ Гіппонський)*

ПРОБЛЕМА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Кононенко Юрій Степанович,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

Джолос Сергій Вадимович,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

Монопольне право держави на застосування насильства відрізняється від сваволі і тиранії виключно законністю державного примусу та можливістю судового оскарження рішень, дій і бездіяльності органів влади. «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом», – проголошує ст. 55 Конституції України [1]. Тож, дійсно, за відсутності справедливого, швидкого та ефективного судочинства, особа, фактично, втрачає можливість захисту своїх прав, що провокує їх порушення та означає примат права сили над силою права. Тому логічно, що питанням правосуддя належить чільне місце у нормах не тільки національного, але й міжнародного права.

Так, ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. вказує, що «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [2]. Ст. 10 Декларації каже: «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» [2].

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. гарантує право на справедливий суд і, зокрема вказує, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків

цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...» [3].

Ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. вказує, що «Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону...» [4].

Разом із тим, осмислення проблем та перспектив правосуддя в Україні слід почати з головного – з питання про доступ особи до правосуддя, – якому і присвячується ця розвідка.

Загалом, варто визнати, що доступ до правосуддя залежить від певних факторів. Зокрема, В.М. Жуйков називає такі чинники, що впливають на доступ до правосуддя: устрій судової системи; розподіл повноважень між судами у цій системі; процедура розгляду справ у судах; процедура оскарження судових рішень; виконання судових рішень [5, 20-158].

О.Б. Абросимова серед складових принципу вільного доступу до правосуддя називає свободу і рівність доступу усіх суб'єктів права до суду (суб'єктний елемент); універсальність компетенції суду у предметному, територіальному і темпоральному аспектах (компетенційний елемент); правило ординарного суду та належного судді, включаючи заборону існування надзвичайних судів (інституційний елемент); змагальність судової процедури (процесуальний елемент). При цьому, на думку авторки, сутність принципу доступу до правосуддя полягає у відсутності надмірних необґрунтованих правових та практичних перепон для розгляду справи у суді [6, 104].

М.С. Шакарян зазначає, що доступність правосуддя визначається наявністю наступних умов: гарантоване право на звернення до суду у чітко (зрозуміло) встановленому порядку, що не припускає суб'єктивізму при застосуванні закону; близькість суду до населення; розумні судові витрати з правом бідних бути звільненими від них; розумні строки розгляду і вирішення цивільних справ; науково обґрунтовані нормативи навантаження суддів; простота та зрозумілість процедури розгляду справи; гарантія юридичної допомоги (бідним – безкоштовно) [7, 62].

У свою чергу, М.О. Большунов до умов доступності правосуддя відносить територіальні (розташування суду); економічні (можливість оплатити судові витрати); процедурні (розмежування підвідомчості і

підсудності, процедура звернення до суду, гарантії юридичної допомоги), кадрові (кадрова забезпеченість судів) та ін. [8, 31].

Отже, резюмуючи викладені вище теоретичні положення, необхідно констатувати, що доступ до правосуддя у сучасній Україні є дещо обмеженим та утрудненим, про що свідчать такі факти:

1. Вельми високі ставки судового збору, встановлені Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI [9], роблять економічно недоцільним захист порушених прав від невеликих порушень, за умови, що ціна позову є співрозмірною з розміром судового збору, що, з одного боку, змушує людей не звертатися до суду по захист своїх прав, а, з другого, – спонукає маргіналів, які розраховують на безкарність, до вчинення правопорушень.

2. Тенденція до законодавчої монополізації адвокатами права на представництво в суді (ч. 4 ст. 131-2 Конституції [1] та ін.) сприяє істотному збільшенню розмірів судових витрат, що, за умови невпевненості у результатах процесу, змушує особу, яка не має спеціальних знань, або захищати свої інтереси самотужки, або взагалі відмовитися від їх захисту.

3. Можливість здійснення представництва в окремих категоріях справ (наприклад, у т.зв. «малозначимих») виключно за нотаріально-посвідченою довіреністю (замість усної заяви довірителя в залі судового засідання) також призводить до подорожчання процесу, враховуючи ціни на послуги нотаріусів.

4. Надмірна кількість і обсяг текстів законів та, зокрема, процесуальних кодексів суттєво ускладнює їх використання, а то й взагалі робить його неможливим, особливо для пересічних громадян. Зауважимо, що Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII [10] має обсяг 12,28 ум. друк. арк. або 273 сторінки, Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 року № 2747-IV [11] – 13,66 ум. друк. арк. або 304 сторінки, Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [12] – 15,50 ум. друк. арк. або 345 сторінок, Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [13] – 21,89 ум. друк. арк. або 486 сторінок. Таким чином, пересічному громадянину складно збагнути та засвоїти великий правовий масив аби знати, як здійснюється судочинство і мати уявлення, як слід брати у ньому участь. Зазначимо, що багато громадян не читають стільки за все своє життя. Проте, це не є правовою підставою для позбавлення їх права захищати свої права у суді.

Геніальний італійський мислитель-просвітник XVIII ст. Ч. Бекарія зазначав, що «Необхідний закон, максимально точний та такий, що виключає можливість суддівського свавілля» [14, 152]. Ми же з цього приводу додамо, що чим більшим є обсяг тексту закону, тим складніше у ньому розібратися та тим легше цей текст «розтлумачити» у той чи інший «потрібний» бік або знайти формальну зачіпку для затягування чи зриву процесу. Тож, не даремно ще Лао-цзи зазначав: «Коли множаться закони та укази, зростають розбої і грабежі» [15, 281].

Блискучий класик політико-правової думки XVIII ст. Ш.Л. де Монтеск'є зазначав, що «Даремні закони послаблюють дію необхідних законів» [16, 502]. Тож, зауважимо, що зараз на сайті Верховної Ради [17] розміщено 233124 документа, з яких 6495 є законами (при цьому, за час написання цієї статті з 28 березня 2019 р. по 10 квітня 2019 р. чисельність законів збільшилася на 5 штук, а документів на сайті ВРУ – на 432 штуки, тобто, у середньому, на 33 штуки за день). Таким чином, у даному контексті доречно навести цитати польського публіциста Я. Вейроха: «У джунглях законів розквітає закон джунглів» [15, 281], а також Тацита, який стверджував, що «Найбільшу кількість законів було видано в дні найбільшої смути в республіці» [18, 93] чи що «Чим ближче держава до падіння, тим більша кількість її законів» [19].

5. Проведення адміністративної реформи, зокрема, укрупнення районів у 4-5 разів може призвести до скорочення чисельності районів і районних судів та їх значної територіальної віддаленості від місця проживання учасників справи чи від місця події, що може призвести до поширення позасудових форм вирішення конфліктів (кровна помста, самосуд тощо) або сприятиме ще більшому перевантаженню судів справами, підвищить тривалість і вартість процесу та утворить чимало інших перепон на шляху до правосуддя.

6. Враховуючи принципову близькість цивільного, господарського та адміністративного судочинства та текстів відповідних кодексів, які, по суті, відрізняються лише бюрократичними деталями, слід розглянути питання щодо доцільності окремого існування цивільних, господарських та адміністративних судів (та відповідних кодексів).

Зауважимо, що дублювання основних положень у текстах названих процесуальних кодексів і т.зв. «спеціалізація» судів часто сприяють виключно тяганні, крющотворству та бюрократизму. Так, наприклад, цивільні суди у порядку окремого провадження можуть встановлювати факти, що мають юридичне значення, але не можуть зобов'язувати органи РАЦС вносити зміни до документів. Натомість, адміністративні

суди у порядку позовного провадження можуть зобов'язувати органи РАЦС вносити зміни до документів, але не можуть встановлювати факти, що мають юридичне значення. Тож, часто особі для виправлення помилок у свідоцтві про народження, одруження чи смерть потрібно пройти такі 4 етапи:

1) спочатку звернутися до цивільного суду у порядку окремого провадження для встановлення факту, що має юридичне значення;

2) потім необхідно звернутися із заявою до органу РАЦС, який проігнорує рішення цивільного суду у справі окремого провадження, оскільки ним тільки встановлено факти, але не зобов'язано РАЦС виправити документи;

3) тоді слід оскаржити рішення, дію, бездіяльність органу РАЦС до адміністративного суду, який може зобов'язати орган РАЦС внести виправлення до документів;

4) нарешті, вже з постановою адміністративного суду, потрібно вдруге звернутися до органу РАЦС, аби той виправив свою же помилку у документах.

Таку ситуацію (2 судових процеси і 2 звернення до РАЦСу для виправлення елементарної помилки останнього) тяжко не назвати абсурдним бюрократизмом, що паралізує нормальне життя суспільства. І породжена вона «точним і неухильним додержанням законів» і «спеціалізацією» судів та інших органів, що доведені до безглузлого формалізму.

7. Ймовірно, найбільшою проблемою судочинства, яка, практично повністю перекреслює можливість фактичного доступу до нього, є бюрократизм, надмірна формалізація процесу та абсолютизація процесуальних норм та процедур – тобто «внутрішнього розпорядку роботи суду», який насправді не має нічого спільного з правом і справедливістю. Ч. Беккарія з цього приводу зазначає: «Законодавці..., перелякані засудженням кількох невинуватих, перевантажили процес судочинства надмірними формальностями і виключеннями, точне слідування яким підняло би на престол правосуддя анархічну безкарність...» [14, 108-109].

Значимо, що формалізм, бюрократизм, крющотворство та паперова тяганина спроможні унеможливити здійснення правосуддя у найелементарнішій справі, або, в кращому разі, – суттєво затягнути її, аж до того часу, коли вона взагалі втратить значення. Так, наприклад, щодо кримінального процесу Ч. Беккарія зазначає: «Сам процес повинен

закінчитися у найкоротші строки. Що може бути жахливішим за контраст між байдужістю судді і томлінням обвинуваченого?» [14, 138].

У цьому контексті варто додати, що надмірна бюрократизація судового процесу призводить до порушення розумних строків розгляду більшості справ та установлених процесуальних строків.

8. Вельми згубною є існуюча нині пасивна позиція суду у всіх справах, крім кримінальних. Суд не має на меті віднайдення істини, не виявляє ініціативи щодо збору доказів, оцінює лише ті докази, що надані сторонами, і, загалом, тільки керує «змаганням» сторін.

Такий процес, у якому суддя не шукає правди і торжества закону, не має нічого спільного із правосуддям, а лише нагадує спір заради спору античних софістів, про яких Діоген Лаертський писав: «Він (Протагор) перший заявив, що про будь-який предмет можна сказати двояко і протилежним чином... про думку він не дбав, сперечався про слова, і повсюдне нинішнє плем'я сперечальників бере свій початок від нього» [20, 348-349].

Також, вельми шкідливою є й існуюча нині практика захисту судом порушених прав виключно у межах позовних вимог, оскільки, фактично, недостатня обізнаність у своїх правах скривдженого призводить до їх неповного відновлення, навіть у разі виграшу справи у суді; тож це положення (так само як й чимало інших процесуальних норм), фактично, тією чи іншою мірою, сприяє безкарності кривдника.

9. Зависокі зарплати суддів, їх привілеї та імунітети, які, фактично, порушують ідею здійснення правосуддя судом рівних.

10. Надзвичайно недосконалим, на нашу думку, також є існуючий нині варіант інституту відводу судді. Здавалося б, все очевидно: якщо є сумніви у неупередженості або об'єктивності судді, йому заявляється відвід. Проте, слід пам'ятати положення ч. 2 ст. 40 ЦПК [12], ч. 3 ст. 40 КАС [11], ч. 2 ст. 39 ГПК [10], де практично «під копірку» написано, що питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу. Тобто, фактично, у судах першої інстанції, де суддя розглядає справи одноособово, відвід судді залежить виключно від його ж доброї волі.

Таким чином, підсумовуючи викладене, слід сказати, що, насправді, у даний момент в Україні існують серйозні проблеми щодо реального доступу особи до правосуддя, а заплановані реформи (адміністративна, судова та інші) у перспективі зроблять його взагалі майже неможливим. На нашу думку, у цьому вбачається не стільки недолугість реформаторів, скільки злий умисел правителів, які прагнуть остаточно узурпувати владу

і позбавити людину бодай якихось можливостей захистити свої законні права від сваволі і тиранії.

На продовження і підтвердження цієї думки слід навести ще два факти:

1. До жовтня 2014 р. прокуратура наглядала за додержанням законодавства про звернення громадян та могла притягнути до адміністративної відповідальності винного посадовця, наприклад, якщо він проігнорує звернення громадянина. Однак, завдяки черговій блискучій реформі Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [21] з тексту Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР [22] було виключено статтю 29, яка закріплювала прокурорський нагляд за додержанням законодавства про звернення громадян.

Після означеної реформи 2014 р., відповідно до чинного законодавства (ст. 212-3, 221, 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення [23]), протоколи про адміністративні правопорушення на посадовців, винних у порушенні права на звернення, складають «уповноважені особи секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», а самі ці правопорушення розглядають місцеві суди.

На даний момент, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має всього 42 регіональних представника [24].

Натомість, відповідно до ч.1 ст.14 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [21]: «Загальна чисельність працівників органів прокуратури становить не більше 15000 осіб». Якщо 15000 працівників прокуратури суто арифметично розділити на 27 регіонів (24 області, АРК, м. Київ та Севастополь), матимемо у середньому 555 працівників прокуратури на регіон. При цьому, в Україні є 598 районів (490 сільських районів та 108 районів у містах [25; 26]), тобто на кожен з них у середньому припадає по 25 працівників прокуратури.

Таким чином, на рівні області (регіону) в середньому діють по 1-2 представники омбудсмана і по 555 працівників прокуратури, а на рівні району діють у середньому 25 працівників прокуратури, тоді як представники омбудсмана взагалі відсутні.

Усунення органів прокуратури від нагляду за додержанням права на звернення і покладення на органи омбудсмана повноваження складати протоколи про адміністративні правопорушення за порушення права на

звернення фактично означає передання цієї функції органам, що є менш чисельними у сотні разів. Це суттєво затягує справу та сприяє неможливості дотримання строків накладення адміністративних стягнень, передбачених ст. 38 КУпАП [23].

Таким чином, будь-який посадовець може цілком безкарно ігнорувати звернення громадян, що дає підстави казати, що, фактично, з жовтня 2014 р. громадяни України втратили реальне право на звернення.

2. Т.зв. демократичний інститут електронних петицій, які нібито розглядає Президент, якщо їх підпишуть 25000 чоловік впродовж 3 місяців, є продовженням фактичного скасування права громадян на звернення, оскільки тепер, якщо особа вирішить направити Президенту електронну петицію, їй необхідно дочекатися збору 25000 підписів, замість того, щоб її персональне звернення було зразу розглянуте главою держави. Додамо до цього непрозорість підрахунку чисельності підписантів, як це було у випадку з електронною петицією від 09 жовтня 2018 р. №22/047294-еп «Щодо недопущення придушення свободи слова в Україні та застосування санкцій до мовників телеканалів «112 Україна» та NewsOne» [27], відсутність реальної можливості притягнення винних до відповідальності за порушення права громадян на звернення, і матимемо справжню картину відношення владарюючих до підвладних.

Таким чином, підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що для вирішення наведених вище проблем, що істотно обмежують доступ громадян до правосуддя, необхідно вжити такі заходи, як:

1. Скасування судового збору, чи, принаймні, його зменшення у десятки разів, аби навіть найбільш знедолена особа мала можливість його сплатити.

2. Скасування монополії адвокатів на представництво у суді.

3. Законодавче закріплення можливості вступу у процес представника на основі усної заяви сторони у судовому засіданні, як це було раніше.

4. Максимальне скорочення кількості та довжини текстів матеріального і процесуального законодавства, для того, щоб їх обсяг став прийнятним для читання, засвоєння та використання пересічними громадянами.

5. Зупинення т.зв. «адміністративної реформи» і недопущення скорочення кількості районів, районних судів та інших органів і закладів, необхідних для забезпечення нормального життя населення.

6. Істотна реформа процесуального права з метою скорочення його обсягу і кількості процесуальних кодексів. Вважаємо, що, враховуючи ідентичність переважної більшості положень ЦПК, ГПК і КАС, замість

цих трьох кодексів достатньо було би мати один процесуальний кодекс, який би, при цьому, мав значно менший обсяг, ніж будь-який з існуючих нині.

Тож, на нашу думку, має бути лише 2 (незначних за обсягом) процесуальних кодекси – Кримінальний процесуальний кодекс та Цивільний процесуальний кодекс. При цьому, саме оновлений і суттєво скорочений ЦПК має регулювати здійснення правосуддя в усіх справах (цивільних, господарських, адміністративних та ін.), крім кримінальних. Це дало би змогу скасувати т.зв. «спеціалізацію» судів, тобто спростити судову систему для того, аби будь-який місцевий суд міг розглядати будь-які справи без винятку.

7. Спрощення судового процесу задля вирішення справи у розумні строки і боротьби з формалізмом, бюрократизмом, тяганиною, у т.ч. шляхом створення широкої мережі мирових судів (для розгляду дрібних справ), де бюрократизм має зводитися до мінімуму.

8. Відхід від пасивності суду, що властива змагальному процесу, наділення всіх судів, зокрема цивільних, правом активного пошуку і дослідження доказів, покладення на суддю обов'язку встановити об'єктивну істину у справі.

Також, вважаємо, що суд повинен відійти від згубної сучасної практики захисту порушених прав виключно у межах позовних вимог: після встановлення істини у справі суд повинен сформулювати власну вичерпну позицію щодо повного обсягу і змісту заходів відновлення порушених прав, запропонувати її управленій стороні, і лише якщо управнена сторона свідомо і добровільно відмовиться скористатися своїми додатковими правами, встановленими судом, захистити порушені права у межах позовних вимог.

9. Зменшення зарплат суддів до адекватних сум, скасування привілеїв та імунітетів суддів та інших посадових осіб (хіба що за виключенням дипломатичних імунітетів відповідно до норм міжнародного права).

10. Питання про відвід судді повинно вирішуватися не тим складом суду, що розглядає справу, а певною судовою колегією, яка не бере жодної участі у вирішенні справи по суті і, можливо, створюється на рівні керівництва суду або взагалі в іншій судовій установі.

На підсумок, зауважимо, що реалізація цих та інших заходів щодо оптимізації судочинства (так само, як і будь-яке покращення взагалі) вбачається можливою лише у разі приходу до влади в Україні аристократично-меритократичного режиму, який би, з одного боку, ставив собі за мету забезпечення законності, порядку та благоденства

держави, суспільства та кожної окремої людини, а, з другого – був би достатньо стійким і рішучим, аби забезпечити проведення відповідних реформ.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 10.04.2019).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.04.2019).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (Док. ООН А/RES/2200 А (XXI)) // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 10.04.2019).
5. Жуйков В.М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию. Москва: Статут, 2006. 283 с.
6. Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. Москва: Институт права и публичной политики, 2002. 160 с.
7. Шакарян М.С. Проблемы доступности и эффективности правосудия в судах общей юрисдикции // Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Москва 31 января – 1 февраля 2001 г. Москва: Лиджист, 2001. С. 61-69.
8. Большунов М.А. Условия обеспечения права на доступ к правосудию // Вопросы экономики и права. 2013. № 11. С. 31-34.
9. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. Ст. 87.
10. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
11. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 року № 2747-IV (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37, ст. 446.
12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

14. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаних. Москва: Стелс, 1995. 304 с.

15. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Изд. 6-е, исправленное. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

16. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. 672 с.

17. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://rada.gov.ua> (дата звернення 10.04.2019).

18. Корнелий Тацит. Сочинения в 2 т. Т. 1: Анналы. Малые произведения. Ленинград: Наука, 1969. 445 с.

19. Публий Корнелий Тацит // Викицитатник. URL: https://ru.wikiquote.org/wiki/Публий_Корнелий_Тацит (дата обращения 10.04.2019).

20. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Редактор тома и автор вступительной статьи А.Ф. Лосев; Перевод М.Л. Гаспарова. 2-е изд. Москва: Мысль, 1986. 571 с.

21. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. 2015. № 2-3. Ст. 12.

22. Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

23. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

24. Регіональні представництва Уповноваженого // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/regionalni-predstavnicztva-upovnovazhenogo/> (дата звернення 10.04.2019).

25. Адміністративний устрій України // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Адміністративний_устрій_України (дата звернення 10.04.2019).

26. Електронний довідник «Україна. Адміністративно-територіальний устрій» // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (дата звернення 10.04.2019).

27. Сметана В.В. Електронна петиція від 09 жовтня 2018 р. №22/047294-еп «Щодо недопущення придушення свободи слова в Україні та застосування санкцій до мовників телеканалів «112 Україна» та NewsOne» // Електронні петиції: Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/47294> (дата звернення 10.04.2019).

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЇ РОЗВИТКУ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ

Конончук Віта Валеріївна

*студентка 2-го курсу магістратури
судово-адміністративного факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Сучасна Україна перебуває на етапі розбудови як демократичної, соціальної та правової держави де розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямів державної політики.

Розуміючи важливість цієї проблеми, на сучасному етапі розвитку всіх гілок влади постає питання про необхідність вдосконалення теорії та практики сучасного державотворення, зумовленого трансформаціями в політичній системі суспільства, проведенням адміністративно-територіальних, регіональних реформ, упровадженням конструктивного соціального партнерства між центром і територіями.

Вивченням становлення місцевого самоврядування серед науковців займалися такі вчені, як І. Козирєв, С. Серьогін та ін. Правові аспекти розглядалися М. Баймуратовим, О. Батановим, М. Корнієнком, Б. Пережняком, Н. Мішиною та ін.

Українське суспільство нині перебуває у стані реформування цілісної сукупності економічних, політичних, культурних, правових відносин. Однією з проблем, з якими стикаються всі посттоталітарні суспільства, є відродження демократичних традицій, перерваних десятиліттями правління прокомуністичних режимів. При цьому особливого значення набуває відтворення демократії на місцевому рівні, як основи широкої участі громадян у громадських справах, школи та бази для демократії в масштабах держави.[1, с. 121]

Світовий досвід і досвід незалежного розвитку України переконують в тому, що найпродуктивнішим механізмом згуртування суспільства навколо фундаментальних цінностей громадянського суспільства є розвиток місцевого самоврядування. Адже саме за його допомогою можна сподіватися на найбільш ефективне використання потенціалу самоорганізації суспільства, ініціативи громадян. Як засвідчує практика демократичних країн, де існує розвинуте місцеве самоврядування, там панує і демократичне врядування, там держава і влада підконтрольні громадянам, а не навпаки.[2, с. 224]

Як вірно зазначає М.О. Баймуратов, місцеве самоврядування, будучи однією з форм соціальної самоорганізації людей, а на локальному рівні найважливішою з них, є могутнім стимулом у процесі вироблення у жителів внутрішньої мотивації не тільки на рішення питань місцевого значення, але й у виникненні відповідальності за їхнє рішення в колективних інтересах. Таким чином, локальний інтерес, містить у собі як мотивацію, спрямовану на рішення самих проблем, так і мотивацію, що визначає відповідальність за їхнє успішне рішення. У сукупності цих мотивацій бачиться основа залучення громадян до активної участі в суспільно-політичному житті як на місцевому, так і на регіональному рівнях.[3, с. 197]

Велика кількість підходів до розуміння місцевого самоврядування, а також формування різних систем та моделей місцевого самоврядування спричинено певними факторами, зокрема: особливостями історичного розвитку держави, характером міжнародних відносин з іншими державами та територіями, національним складом населення, ступенем соціально-економічного та політичного розвитку тощо.

Не вдаючись до детального аналізу історичних особливостей розвитку досліджуваного явища, більшість вітчизняних учених стверджують, що певні засади формування місцевого самоврядування у сучасному його розумінні були закладені ще в період античності [4, с. 50]. Мова йде про об'єднання стародавніх міст у союзи під проводом одного лідера з метою реалізації природних прав громадян.

Наступним важливим періодом у розвитку місцевого самоврядування називають появу Магдебурзького права у XIII ст. як певної автономії від держави та правової основи для захисту від сплати надмірних податків тощо. Так, О. О. Петришин переконаний, що саме магдебурзьке право стало справжньою точкою відліку становлення теорій (концепцій) походження місцевого самоврядування [5, с. 32].

На даному етапі питання природи і організації місцевого самоврядування розглядається у громадській, державній та громадсько-державній (муніципального дуалізму) теоріях місцевого самоврядування.

Громадська теорія місцевого самоврядування характеризується та розглядається як самостійна форма публічної влади, де первинним суб'єктом місцевого самоврядування є територіальні громади. Б. А. Пережняк та О. В. Батанов зазначили, що дана теорія «виходить з протиставлення територіальної громади державі, громадських інтересів

– політичним, вимагаючи, щоб суспільство та держава здійснювали свої власні інтереси» [6, с. 58-62].

Мішина Н. В. визначила низку переваг громадської теорії, а саме те, що вона надає територіальній громаді найбільший обсяг прав при здійсненні місцевого самоврядування. Таким чином збільшується ймовірність врахування думки членів територіальної громади ті підвищується рівень довіри населення до органів і посадових осіб місцевого самоврядування [7, с. 163-170].

До недоліків громадської теорії місцевого самоврядування можна віднести те, що у разі її впровадження місцеве самоврядування може біти можливим лише на рівні населених пунктів, районів та областей і лише в формі добровільних об'єднань територіальних громад.

Державницька теорія виходить з того, що місцеве самоврядування є однією з форм децентралізації державної влади на рівні територіальних колективів, а правоздатність останніх на самостійне вирішення питань місцевого значення трактується її прихильниками як така, що походить виключно від держави [8, с. 132-133].

До переваг державної теорії місцевого самоврядування Н. В. Мішина відносить те, що завдяки її використанню здійснення місцевого самоврядування є можливим і на регіональному рівні, а не тільки на рівні територіальної громади. Перевагою державної теорії місцевого самоврядування є і те, що у випадку її реалізації конфлікти між органами державної влади і органами місцевого самоврядування майже відсутні, а ті, що з'являються, можуть бути вирішені більш швидко і ефективно, ніж конфлікти між цими органами у разі застосування іншої теорії місцевого самоврядування. [7, с. 163-170]

Одним з недоліків державної теорії місцевого самоврядування може бути зниження ролі ініціативи населення, послаблення участі населення у вирішенні питань місцевого самоврядування та низький рівень автономії органів державної влади, якщо така взагалі буде.

Громадсько-державна теорія місцевого самоврядування загострює увагу на подвійній природі влади місцевого самоврядування – органи місцевого самоврядування є незалежними від держави, виконуючи свої повноваження. П. М. Любченко зазначив, що «місцеве самоврядування незалежне від держави лише при розв'язанні суто господарських та громадських справ, а в політичній сфері воно розглядається як агент держави, що виконує державні функції». [8, с. 135]

Позитивною рисою громадсько-державної теорії є її гнучкість. Задля уникнення політичної нестабільності та послаблення держави необхідне застосування цієї теорії.

М. І. Корнієнко до негативних рис громадсько-державної теорії відносить те, що один і той же елемент не може одночасно належати двом різним системам: територіальним громадам чи іншим територіальним спільнотам і державі. Рано чи пізно він буде підпорядкований лише одній з таких систем. За словами вченого ця теорія суперечить принципу поділу влади, який є основною ознакою правової держави.[9, с. 625-628.]

На сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні, не можна однозначно визначити концепцію, на якій воно побудовано. Закон хоча і визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – фактично, втілюючи положення громадівської теорії, проте надає право органам місцевого самоврядування діяти лише в межах, визначених законом, що характерно для державницької теорії. Законодавство України про місцеве самоврядування містить елементи всіх трьох теорій.

Незважаючи на велику кількість прихильників теорії муніципального дуалізму на даному етапі, для максимального забезпечення реалізації прав громади, муніципальна реформа в Україні повинна ґрунтуватись на положеннях громадської теорії. Адже в умовах, коли місцеве самоврядування не входить в інтереси центральної влади, положення теорії муніципального дуалізму дають змогу державній владі втручатися в здійснення місцевого самоврядування, що в кінцевому етапі може призвести до централізації влади.

Список використаних джерел:

1. Батанов О.В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / О. В. Батанов / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Концерн “ВидавничийДім “Ін Юре”, 2003. – С. 199.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні. Науково-практичний посібник / За ред. М.О. Пухтинського, В.В. Толкованова. – К.: Крамар, 2003. – С.224.
3. Баймуратов М. Деякі питання співвідношення громадянського суспільства та місцевого самоврядування / М. О. Баймуратов // Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні. Науково-практичний посібник / За ред. М.О. Пухтинського, В.В. Толкованова. – К.: Крамар, 2003. – С.201.

4. Касинюк Л. А. Досвід та проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні: філософсько-правовий аспект / Л. А. Касинюк // Гуманітарний часопис. – 2016. – № 3. – С. 48–55.
5. Петришин О. О. Правові засади місцевого самоврядування в зарубіжних країнах та Україні: теоретико-правовий та порівняльний аналіз : монографія / О. О. Петришин. – Х.: Право, 2014. – 192 с
6. Муніципальне право України : підручник / [В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. :Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
7. Мішина Н. В. Теорії місцевого самоврядування і самоорганізації населення. / Н. В. Мішина // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса : Юридична література. – 2009. – Т8. – С. 163-170.
8. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія / П. М. Любченко. – Х. : Одіссей, 2006. – 352 с.
9. Конституційне право України / [В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький, М. І. Корнієнко та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка. – [2-ге вид.]. – К. : Наук. Думка, 2002. – 735 с.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Мкртчян Анна Араїківна

Студентка магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Для сучасного етапу розвитку України гостро постає питання пошуку ефективних форм взаємозв'язку між владою і суспільством, і тому створення ефективного механізму відповідальності та контролю за діяльністю органів місцевої влади є актуальним і значущим. Для з'ясування поняття, підстав і видів відповідальності місцевої публічної влади в Україні доцільно розглянути думки науковців на сутність цих понять загалом, насамперед, варто звернути увагу, що питання конституційно-правової відповідальності вивчали вітчизняні вчені, результатом чого є роботи Батанової Н. [1,150], Книша В. [2,35], Плахотнюк Н. [3,40] та ін.

Однак наявність вагомих наукових досліджень, підстав і видів відповідальності органів місцевої публічної влади поки що не призвело до їх чіткого законодавчого закріплення. Свобода місцевої публічної влади неможлива без відповідального ставлення її органів і посадових осіб до своїх обов'язків і за соціальні наслідки своїх дій.

На нашу думку, наділивши органи місцевої публічної влади самостійністю у здійсненні компетенції, законодавець вчинив прагматично, обмеживши цю самостійність відповідальністю. А тому ми підтримуємо думку, що самостійність і автономність - явища позитивні, при цьому, з метою недопущення зловживань правом діяти самостійно поза межами повноважень, має бути передбачена відповідальність. Саме так можна трактувати законодавчо закріплене положення про те, що питання місцевого значення в Україні вирішуються під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади, як і будь яка інша юридична категорія, об'єктивно потребує детермінації, свого дефінітивного визначення. А тому зазначимо, що зміст поняття «відповідальність» у тлумачному словнику розкривається як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [4,305].

Зокрема, варто зазначити, що всі види відповідальності характеризуються тим, що відповідальність є формою активного ставлення суб'єкта до оточення та існуючої соціальної дійсності, тобто відповідальність виникає в результаті взаємодії суб'єкта з оточенням.

Оцінка ефективності чи неефективності функціонування місцевої публічної влади є значною мірою суб'єктивною і політична відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади може бути реалізована, передусім, під час місцевих виборів чи референдумів.

Зауважуючи про відмінність політичної та юридичної відповідальності слід урахувати, що політична відповідальність окремих суб'єктів публічно-владних відносин може бути трансформована у юридичну [2]. Практична потреба такої трансформації обумовлюється необхідністю підсилення відповідальності суб'єктів владних відносин.

Окремі з видів юридичної відповідальності є загально визначеними, мають давню, тривалу історію становлення та розвитку й на сьогодні переважно мають стабільний, чітко визначений нормативно-правовий характер. Це, зокрема стосується кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової, майнової відповідальності. Деякі види юридичної відповідальності є відносно новими для юридичної науки, знаходяться на стадії становлення в науково-теоретичному аспекті та, як правило, ще не знайшли свого нормативного закріплення. До таких видів юридичної відповідальності можна віднести, конституційно-правову, а також її підвид - муніципально-правову відповідальності. Щодо муніципально-правової відповідальності, привертаємо увагу до думки авторів про виділення її як самостійного виду юридичної відповідальності, що має власні джерела, суб'єктів, підстави, санкції тощо. Звичайно, порівнюючи ці два види юридичної відповідальності, зауважимо, що конституційно-правова відповідальність за відносно короткий період набула широкого визнання в юридичній науці, на відміну від муніципально-правової. Розвиток конституційно-правових відносин сприяв динамічному становленню та розвитку конституційно-правової відповідальності. Виникнення, поряд з конституційно-правовою, ще й муніципально-правової відповідальності вважаємо цілком закономірним, так як відбувається розвиток нових видів суспільних відносин, що потребують правової охорони шляхом притягнення до певних видів санкцій, що є формою відображення нових видів юридичної відповідальності, зокрема у сфері функціонування органів і посадових осіб місцевої

публічної влади. Конституційно-правова та муніципально-правова відповідальність не можуть ототожнюватися з політичною чи моральною, оскільки вони існують у межах конституційно-правового чи муніципального припису і мають відповідні юридичні, а не політичні санкції.

Доцільно зауважити, що відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади має багатоаспектний характер. По-перше, відповідальність є властивістю, ознакою учасника управлінських відносин, що виявляється у його здатності, можливості та обов'язку нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність. По-друге, відповідальність відображає складний комплекс взаємозв'язків і відносин, що виникають у системі місцевої публічної влади між її елементами та спрямовані на запобігання порушень, їх усунення, урегулювання та відновлення належного функціонування системи. Отже, на нашу думку, у функціонуванні місцевої публічної влади означені риси відносин відповідальності набувають особливого характеру, оскільки в ньому багато вчинків і дій породжують важливі соціальні наслідки як для окремого жителя, територіальної громади, так і для суспільства й держави в цілому. Для характеристики конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади значення має не лише склад правопорушення, а й санкції, що застосовуються до суб'єкта. Наприклад, за неналежне виконання органами місцевого самоврядування своїх функцій законодавство більшості країн зазвичай передбачає застосування конкретних санкцій: дострокове припинення повноважень, відсторонення від посади на певний період відповідних посадових осіб, накладення на них стягнень, передача тих чи інших повноважень органів місцевого самоврядування місцевим органам держави.

Стосовно конституційно-правової відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні передусім йдеться про припинення їхніх повноважень унаслідок допущених порушень або невиконання ними покладених обов'язків; відповідні підстави та порядок застосування цього виду відповідальності містять норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. Зокрема, передбачаються такі випадки дострокового припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради:

1) якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції України, цього та інших законів, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому

вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність із законом;

2) якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у строки, встановлені цим Законом, або рада не вирішує питань, віднесених до її відання;

3) передбачені законами України "Про військово-цивільні адміністрації", "Про правовий режим воєнного стану"[6].

Зокрема, ст.3 Закону України "Про військово-цивільні адміністрації" передбачає, що у день набрання чинності актом Президента України про утворення військово-цивільної адміністрації припиняються повноваження: обласної ради, її виконавчого апарату, посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах, - у разі утворення військово-цивільної адміністрації області; районної ради, її виконавчого апарату, посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах, - у разі утворення військово-цивільної адміністрації району; сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, їх виконавчих органів, сільських, селищних, міських голів, інших посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах місцевого самоврядування [5].

При цьому нормативною підставою притягнення сільських, селищних, міських рад, сільського, селищного, міського голови до правової відповідальності у формі дострокового припинення повноважень є фактичний саморозпуск цих рад або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичне невиконання. Зокрема, ст. 6 цього Закону закріплює положення відповідно до якого керівник військово-цивільної адміністрації звертається до суду щодо визнання незаконними актів органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установи організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади.

Розкриваючи питання впливу політичних партій на відповідальність депутатів місцевих рад, слід нагадати, що Верховна Рада України у прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року закріпила новий механізм відкликання депутатів місцевих рад за народною ініціативою, а також нові правила щодо балотування [7]. Основною новелою було те, що балотуватися самовисуванцем можна лише до сільських і селищних рад. Тоді як до міських, районних у містах, районних і обласних можуть балотуватися лише за партійними списками. Тим самим законодавець поставив

більшість кандидатів у депутати перед фактом , що доведеться домовлятися з котроюсь з партій, а також те, що при відкликанні депутата за народною ініціативою все одно доведеться «питати дозволу» в партії, що віддаляє Україну від демократичних цінностей. Більшість депутатів місцевих рад, за винятком сільських і селищних (хоча й там балотування від політичних партій не заборонено), а їх наразі є близько тридцяти тисяч, керуватимуться не інтересами громади, а інтересами партійного керівництва. Окрім того, в умовах невизначеності щодо змін до Конституції України узаконення права партії відкликати депутатів - це чудовий спосіб «прибрати до рук» усю владу на місцях і не нести за це жодної відповідальності.

Отже, відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади в Україні є складним правовим явищем, яке має багатоаспектний характер , а саме:

- є елементом правового статусу суб'єктів, які здійснюють місцеву публічну владу, що проявляється у їхньому обов'язку зазнати за свої дії чи бездіяльність негативних наслідків;

- відображає складний комплекс взаємозв'язків і відносин, що виникають у системі здійснення місцевої публічної влади між її елементами, які покликані запобігати порушенням, усувати порушення та їхні наслідки;

- застосовується та настає стосовно суб'єктів, які здійснили порушення законності та правопорядку у сфері реалізації місцевої публічної влади у законодавчо визначеній процесуально-процедурній формі.

Список використаних джерел:

1. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: дис. кандидата юрид. наук.Київ. 2007. 238 с.
2. Книш В. В. Аналіз позитивного досвіду конституційно-правової відповідальності (на підґрунті конституціоналізму зарубіжних країн). Науково - інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. С. 32-39.
3. Відповідальність органів публічної влади: політичні та правові аспекти: наук. Розробка. С.Д . Дубенко, В.І. Мельниченко, Н.Г. Плахотнюк та ін. Київ. НАДУ, 2011. 60 с.
4. Новий тлумачний словник української мови. Укл. В.Яременко, О.Сліпушко. Т. 1: А-К. Київ. Аконіт, 2007. 926с.
5. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03. 02. 2015 № 141-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21. 05. 1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#n1049>
7. Про місцеві вибори: Закон України від 14. 07. 2005 № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/595-19>

Науковий керівник: *к.і.н. доц. кафедри державно-правових дисциплін
Шаповал Таїсія Борисівна*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Могила Юлія Миколаївна

*Студентка магістратури 1-го року навчання,
спеціальність «081» Право*

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Актуальність дослідження теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із припиненням громадянства як конституційно–правовим інститутом, зумовлена необхідністю створення цілісної теорії припинення громадянства як конституційно–правового інституту.

Протягом тривалого часу інститут втрати (позбавлення) громадянства залишався в Україні майже непомітним у суспільному житті. Держава намагалася дуже обережно використовувати даний інструмент, використовуючи його у надзвичайно обмеженій кількості випадків. Як наслідок, за період з 2005 року по 2017 рік загалом було припинено громадянство 87 376 осіб, з яких лише 333 особи (0,3%) були позбавлені громадянства з ініціативи держави [1].

Подібна витриманість держави не могла бути пояснена виключно відсутністю реальних проблем, які б змушували державу вдаватися до непопулярних, як для демократичної держави, рішень щодо позбавлення її громадянства. Наприклад, проблема подвійного громадянства існує з самого початку набуття Україною незалежного статусу і вірогідні ризики біпатризму для української держави неодноразово обговорювалися на шпальтах наукових видань та конференціях.

Воєнно–політичні події на Сході України загострили питання політичної ідентичності в українському суспільстві і для багатьох поставили питання, яке останнім часом досить активно обговорюється: як співіснувати в одній країні з людьми, що, проживаючи в Україні, відверто ненавидять її, при першій же нагоді взяли зброю в руки для повалення конституційного ладу, закликали агресора і тепер пліч–о–пліч з ним вбивають, грабують і руйнують інфраструктуру своєї батьківщини, не вважаючи її такою для себе [2].

Відповідно, постає питання чи дійсно існує на сьогодні необхідність розширення застосування інституту позбавлення громадянства, а також які перспективи та ризики очікують українське суспільство в разі прийняття такого рішення. На наш погляд, така потреба існує і вона

обумовлена появою низки соціальних груп, щодо яких такий інститут може і повинен бути застосований.

Першою значною групою, щодо якої може бути застосовано позбавлення громадянства є особи з подвійним громадянством. На сьогодні для України дійсно є значною проблемою існування на її території значної кількості громадян, що мають громадянство інших держав. Ця проблема загострена наявними претензіями зі сторони Росії, Румунії, Угорщини та Польщі, які посилюючись на необхідність захисту інтересів своїх громадян намагаються втручатися у внутрішню політику, висувують територіальні претензії тощо. Як показує досвід пострадянських держав подібні претензії можуть обернутися військовим вторгненням та анексією територій. Так, зокрема, одним з приводів до введення російських військ у Осетію став захист громадян Росії, які набули цей статус через масову роздачу російських паспортів осетинам [3]. Аналогічною є ситуація і в Україні де напередодні анексії Криму нараховувалося від 150 до 350 тисяч громадян, які отримали паспорт громадянина Росії держави, а після анексії паспорти отримали ще 200 тисяч [4]. В подальшому, слід очікувати ще більшого ускладнення цієї проблеми, у зв'язку з прийняттям Росією у 2019 році закону, який передбачає спрощений порядок отримання російського громадянства для осіб, які проживають на територіях окремих районів Донецької й Луганської областей України [5]. Звертаючи увагу на вище викладену інформацію, то такі дії явно загрожують Україні і є ризики подальшого вторгнення Росії на територію України

Для протидії цьому явищу правові підстави є, оскільки, як ми зазначали вище, діюча стаття ПГУ дозволяє припинити громадянство особи яка свідомо, за власною волею звернулася з проханням прийняти її до громадянства іншої країни і отримала відповідний документ. Водночас, необхідним є спрощення механізму припинення громадянства стосовно біпатридів, насамперед у питанні встановлення факту отримання громадянства іншої держави. На це, зокрема, спрямований президентський законопроект №2149–VIII від 03.10.2017 який поданий на розгляд Верховної Ради України. Згідно цього законопроекту, особа яка добровільно набула громадянство іншої держави, вважається такою, що виявила намір змінити громадянство та надала згоду на припинення громадянства України [6]. Важливе значення має також закріплений в законопроекті перелік юридичних фактів, настання яких свідчить про добровільний і свідомий характер набуття іноземного громадянства. Сюди відноситься: «використання

особою виборчого або іншого права, яке їй надає іноземне громадянство, або виконання обов'язків, які на неї покладає іноземне громадянство, що може підтверджуватися даними публічних реєстрів державних органів, органів місцевого самоврядування іноземних держав, інформацією, розміщеною на офіційних веб-сайтах, в офіційних друкованих виданнях, документами, наданими такими органами; використання особою, яка набула громадянство України, паспортного документа іноземної держави під час виїзду з України або в'їзду в Україну, або на території України» [6].

Другою групою осіб, щодо яких необхідним видається застосування інституту позбавлення громадянства, є громадяни України, які виступили на боці сепаратистів в Криму та на Сході України. Необхідність їх виключення з числа громадян обумовлюється на думку експертів цілим рядом складних політичних, соціальних, а також моральних факторів. Як правило, згадують: про можливість збереження впливу таких осіб на органи державної влади та органи місцевого самоврядування; протидію, за допомогою використання політичних прав, євроінтеграційним процесам України; про отримання соціальних пільг від української держави тощо [7].

Представники сепаратистського руху неодноразово проголошували, що їхньою метою є «знищення України», «відновлення СРСР (УРСР)», «входження до складу Росії». Таким чином, вони добровільно, без примусу, визнали небажання для себе в подальшому перебувати в громадянстві української держави, вчинили дії спрямовані на встановлення іншої державної приналежності, однак, розірвання існуючого правового зв'язку не оформили де-юре. На мій погляд, зважаючи на вищезазначене, держава має право юридично констатувати відсутність цього зв'язку і оформити його припинення, шляхом позбавлення особи українського громадянства.

Однак, вищезазначені теоретичні положення розходяться з нормами національного законодавства, яке не створює достатніх підстав для позбавлення громадянства учасників сепаратистських рухів.

Застосувати положення п.1. або п.3. ст. 19 ЗУ «Про громадянство України» (п.1. - добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття; п.3. – добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою [8].) до представників сепаратистських рухів об'єктивно не можливо. Як з

точки зору нашої держави, так з точки зору міжнародної спільноти, – утворення під назвами «ДНР» та «ЛНР» не є суверенними державами, а є українською територією, що тимчасово контролюються незаконними збройними формуваннями. Таким чином, отримання громадянами України паспортів «ДНР» чи «ЛНР», або служба у їх збройних формуваннях не може бути підставою для позбавлення громадянства. В разі прийняття «політично вмотивованого» рішення, як це закликають зробити окремі політики та громадяни, наша держава ризикує створити прецедент визнання офіційного статусу цих територіальних утворень.

Відповідно, постає питання про можливість розширення переліку юридичних підстав позбавлення громадянства, насамперед за сепаратизм.

Звісно, що при цьому Україна повинна керуватися принципом індивідуальної відповідальності та доведеності вини особи у судовому порядку. На наш погляд, необхідно внести зміни до ЗУ «Про громадянство України» та Кримінального кодексу України передбачивши відповідальність за службу у незаконних збройних формуваннях, роботу на керівних посадах у незаконних органах цивільної адміністрації та фінансування сепаратистських чи терористичних організацій. Таким чином буде створена правова підстава для припинення за ініціативою держави громадянства України цих осіб. До речі, варто відзначити, що Венеціанська комісія визнала правомірність використання позбавлення громадянства в якості додаткового кримінального покарання [9]. Теза про необхідність впровадження додаткового покарання за сепаратизм, а також за вчинення інших тяжких злочинів, у вигляді позбавлення громадянства сьогодні викладена у роботах не лише вітчизняних, а й закордонних фахівців–правників [10]. На сьогодні, у парламенті перебуває два законопроекти, які передбачають внесення змін до законодавства України щодо запровадження додаткового покарання у вигляді позбавлення громадянства для осіб, що вчинили злочини проти основ національної безпеки України [11].

Водночас, існує ряд правових проблем, які ускладнюють реалізацію подібних законодавчих пропозицій.

По–перше, Конституція України містить абсолютну заборону позбавлення особи її громадянства, а міжнародні акти є чинними лише в тій частині, що не суперечать Конституції України. За таких умов, необхідним є внесення змін до ст. 25 Конституції України, шляхом доповнення її терміном «безпідставно» – «Громадянин України не може

бути безпідставно позбавлений громадянства і права змінити громадянство» [12]. Такий виклад статі не буде порушувати акти ратифіковані Україною.

По-друге, окремою перешкодою на шляху впровадження санкції у вигляді позбавлення громадянства України за сепаратизм, може стати положення ст. 19 ЗУ «Про громадянство України» згідно якого припинення громадянства неможливо в разі, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства [8]. За своїм змістом це положення відповідає нормам, що містяться і в п.3 ст.7 Європейської конвенції про громадянство [13]. Водночас, як і в попередніх випадках уважний аналіз цих статей переконує, що український законодавець штучно обмежив себе, не використавши всіх можливостей наданих йому міжнародними документами. Як показують сучасні дослідження, норми міжнародного права містять виключення з цього правила і допускають можливість, за наявності відповідних підстав та прозорої процедури, позбавляти особу громадянства, навіть якщо при цьому вона стає апатридом [14].

Таким чином, актуальним питанням для України є протидія біпатризму та сепаратизму. Одним з інструментів цієї протидії може стати інститут позбавлення громадянства. В рамках протидії біпатризму держава повинна розширювати перелік дій, вчинення яких буде визнаватися добровільним набуттям іноземного громадянства та спрощувати процедуру позбавлення громадянства. Для боротьби з сепаратизмом необхідно внести відповідні зміни до кримінального законодавства, з урахуванням вимог сучасного міжнародного права.

Список використаної джерел:

1. За 11 років громадянства позбавили майже 90 тисяч українців URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/07/31/7150944/>

2. Гриценко Н. Позбавлення громадянства України: перспективи. Громадська думка про правотворення. 2015. №4. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=941:p_ozbavlennya-gromadyanstva-ukrajini-2&catid=71&Itemid=382

3. Оказалось, что 90% населения в Южной Осетии – россияне. URL: https://censor.net.ua/news/91696/okazalos_chno_90_naseleniya_v_yujnoyi_osetii_ro_ssiyane

4. Чотири країни роздають українцям свої паспорти URL: <http://m.tyzhden.ua/post/58219>

5. Указ об определении в гуманитарных целях категорий лиц, имеющих право обратиться с заявлениями о приёме в гражданство России в упрощённом порядке. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/60358>

6. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо реалізації права змінити громадянство // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61320

7. Полянська Я. Чи варто позбавляти українського громадянства за сепаратизм та шпигунство? URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26614811.html>; Про позбавлення громадянства осіб за сепаратизм URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/1799>; Радченко О. І. Анулювання громадянства: зміст та перспективи запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 56-58.

8. Про громадянство України: Закон України № 2235–III від 18 січня 2001 р. № 2235–III URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

9. Знаковий прецедент: Венеціанская комиссия одобрила лишение гражданства за терроризм URL: <http://sprotyv.info/ru/news/kyev/znakovyy-precident-venecijskaya-komissiya-odobrila-lishenie-grazhdanstva-za-terrorizm>

10. Волошкевич Г.А. Проблемні питання запровадження інституту позбавлення громадянства. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*. 2016. С. 76-85; Арзамасцев М.В. Допустимість лишення громадянства і екстрадиції поліпатрида, совершившего преступление. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Право*. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dopustimost-lisheniya-grazhdanstva-i-ekstraditsii-polipatrida-sovershivshego-prestuplenie>; Гацелюк В.О. Припинення громадянства особи внаслідок вчинення злочину як захід кримінально-правового характеру *delegeferenda* (у світлі закордонного досвіду). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3–4. С. 83–96

11. Проект Закону «про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення громадянства України осіб, котрі вчинили злочини проти основ національної безпеки України» № 1297 від 08.12.2014 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1297&skl=9; Проект Закону про внесення зміни до статті 19 Закону України "Про громадянство України" (щодо втрати громадянства України за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України) № 4115 від 19.02.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4115&skl=9;

12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996р. №254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

13. Європейська конвенція про громадянство від 7 листопада 1997р. № ETS N 166 URL: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets166.htm>

14. Волошкевич Г.А. *Інститут позбавлення громадянства у сучасному міжнародному праві. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 8–9 грудня 2018 року)*. Кременчук С. 44-48

Науковий керівник: доц. к.ю.н. Волошкевич Геннадій Андрійович

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Цибенко Анжела Володимирівна

Студентка магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Розвиток місцевого самоврядування – необхідна передумова демократизації суспільного життя, децентралізації управління, наближення влади до її джерела – народу та становлення громадянського суспільства. На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави розвиток місцевого самоврядування має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики.

В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, прийнято низку базових нормативно-правових актів, які регулюють діяльність його органів, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування. Проте сьогодні всі визнають, що система місцевого самоврядування не задовольняє потреб українського суспільства. У більшості територіальних громад вона не забезпечує створення комфортного життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання їй доступних та якісних публічних послуг. Більше того, фахівці вважають: без реформи місцевого самоврядування нині неможливо подолати кризові явища в соціально-економічному і політичному житті України.

Оскільки країна вкрай потребує кардинальних змін, а реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади є базовою, без якої неможливе здійснення секторальних реформ (освітньої, медичної, житлово-комунальної тощо) було прийнято три ключові закони, які вже сьогодні дають можливість громадам розвиватись. Мова йде про закони «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та закону «Про місцеве самоврядування в Україні».

Сьогоднішня реформа місцевого самоврядування покликана вирішити три основні проблеми:

- демонтувати надмірну централізацію влади, яка тягне за собою високий рівень корупції, низький рівень управлінських рішень та неузгодженість політики розвитку і реалізації інтересів громад;

- вирішити проблему слабкої матеріально-фінансової основи територіальних громад, яка є причиною низької якості публічних послуг, зношеності мереж та створює ризики виникнення різних техногенних катастроф;

- розв'язати проблему надмірної подрібненості адміністративно-територіальних одиниць, наслідком якої є низький рівень професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування, зникнення з карти України сотень сіл.

Існуюча в Україні система місцевого самоврядування не відповідає потребам суспільства. Функціонування місцевого самоврядування не спрямовано на реалізацію його головного призначення – створення та підтримка сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади [6].

Конституцією України затверджено організаційну, фінансову, правову самостійність органів місцевого самоврядування (ст. 140–144) [1].

Але в такій ситуації представники місцевої влади не в змозі чітко визначити сферу своєї компетенції, повноважень та відповідальності. Зрозуміло, що це має свій негативний вплив на розвиток регіонів і покращення системи надання послуг населенню з боку органів місцевої влади. Це впливає і на стан взаємодії та взаєморозуміння з громадськістю, на контроль із боку громадськості за діяльністю органів публічної влади. Якщо для самих представників місцевої влади незрозуміло, хто і що повинен виконувати, за які напрями відповідати, то тим більше це незрозуміло для населення, яке таким чином не в змозі проконтролювати виконання.

Як відмічає директор Департаменту місцевого самоврядування та територіальної організації влади мінрегіону Шаров С.М. [5], без внесення змін до Конституції України в частині децентралізації та місцевого самоврядування провести повноцінну реформу неможливо. Всі необхідні зміни в цій частині, які підготували асоціацію органів місцевого самоврядування спільно з експертами, ввійшли до проекту змін до основного закону, який вніс на розгляд парламенту Президент України. Ці зміни покликано переформувати органами місцевого самоврядування з наділенням їх максимальними повноваженнями за

принципами децентралізації і субсидарності. Також вони покликані переформувати державні адміністрації в органи префектурного типу, чітко визначити, що таке адміністративно-територіальна одиниця, бо тут сьогодні є колізії. Зміни до Основного Закону дають можливість створити при обласних і районних радах виконавчі комітети. Адже сьогодні виконавчі функції районних та обласних рад здійснюють місцеві державні адміністрації.

Важливою передумовою проведення територіально-адміністративної реформи, побудови демократичної держави є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, оскільки розв'язання більшості фінансових питань саме на місцевому рівні є основою вирішення загальнодержавних соціально-економічних і політичних проблем у державі.

Проте, незважаючи на певні здобутки щодо впровадження бюджетної децентралізації, спостерігаємо й намагання центральної влади зберегти контроль над розподілом коштів державного бюджету. Підтвердженням цьому є бюджет на 2017 р. [3], в якому закладено величину державної субвенції (передбачена Законом України «Про добровільне об'єднання громад») із державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури для 367 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у розмірі лише 1,5 млрд. грн., з яких 0,5 млрд. грн. – це гарантовані кошти із загального фонду бюджету, тоді як у 2016 р. на 159 ОТГ дана субвенція становила 1 млрд. грн. (1 107 грн. на одного сільського жителя) і фінансувалася із загального фонду бюджету. За рахунок цих коштів ОТГ мали можливість поліпшити власну інфраструктуру.

Не кращою є ситуація і з держбюджетом на 2018 р. [4], де простежуємо намагання державних органів влади перекласти на місцеві бюджети додаткове фінансове навантаження. Покриваючи ці витрати з бюджетів розвитку, територіальні громади не матимуть змоги реалізовувати соціальні програми, інфраструктурні проекти, підвищувати рівень економічного розвитку. Так, зокрема, на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад у проекті державного бюджету на 2018 р. передбачено виділити 1,9 млрд. грн., або 580 грн. на одного сільського жителя, проти 1107 грн. у 2016 р.

Тому, сьогодні міські громади позбавлені можливості розпоряджатися своїми коштами та потерпають від втручання з боку казначейств, необхідності погодження з ними своїх витрат.

Повноваження, які на сьогодні мають обласні державні адміністрації (а це виконавчі функції), повинні бути передані до відповідних органів місцевого самоврядування – області, району і громади.

На сьогодні тема реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні стоїть досить гостро. Для цього слід якомога швидше схвалити зміни до Конституції України в частині децентралізації, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Посилити правову, організаційну та матеріальну спроможність територіальних громад, органів місцевого самоврядування, впровадженню їх діяльності з дотриманням принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування.

Отже, реформування місцевого самоврядування є основою підвищення якості життя людей за рахунок створення умов для сталого розвитку територіальних громад, члени яких матимуть можливість ефективно захищати власні права та інтереси, отримувати якісні публічні послуги, брати активну участь у вирішенні питань місцевого значення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1477863683798050>.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
6. Малаш С.М. Проблематика взаємовідносин між органами виконавчої влади та громадськістю / С.М. Малаш. Державне управління: теорія та розвиток. 2017. № 9. С.21-27.
7. Малик Я. До питання про взаємодію органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні / Я. Малик. Ефективність державного управління: Зб.наук.пр. Вип. 43. 2015. С.295-361.

Науковий керівник: *к.і.н. доц. кафедри державно-правових дисциплін
Шановал Таїсія Борисівна*

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК ПЕРВИННА ЛАНКА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Шаповал Таїсія Борисівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

В сучасних умовах становлення України як суверенної, незалежної, демократичної та соціальної держави системі місцевого самоврядування належить ключова роль у забезпеченні ефективності територіального управління. Ядром системи місцевого самоврядування є територіальна громада.

Від її якісних характеристик, дієвості, здатності вирішувати питання місцевого значення залежить загальний поступ суспільства, держави. Саме територіальна громада в Конституції України визначена як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що є логічним продовженням іншого конституційного положення: джерелом державної влади в Україні є народ [1]. Європейський досвід свідчить, що територіальні громади у різних країнах удосконалюють свою діяльність, змінюють свою структуру, свою адміністративно-територіальну, матеріально-фінансову, та організаційно-правову основу. Натомість в сучасній Україні реалізація цього завдання ускладнюється наявними протиріччями між концептуальними підходами до розуміння феномену територіальної громади і практичними аспектами її віддзеркалення в правовій системі.

У даній статті розглянемо поняття «територіальної громади» та її сутність, яка буде визначатись її характеристикою в процесі здійснення децентралізації влади загалом.

Так, в Україні територіальні громади являють собою первинний головний суб'єкт місцевого самоврядування. І розвиток кожної окремої територіальної громади, з однієї сторони, впливає на розвиток конкретних органів місцевої влади, а, з іншої сторони, – на розвиток місцевого самоврядування всієї країни. Тобто, від ефективності діяльності територіальних громад залежить дієвість усього механізму державного управління в цілому так і місцевого, зокрема. Під територіальними громадами слід розуміти сукупність жителів, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або

добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [2]. Дане визначення є недосконалим, оскільки робиться акцент лише на територіальну ознаку, оминувши соціально-правову характеристику такого явища. Натомість Батанов О.В. визначає територіальну громаду, як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з фізичних осіб – жителів (громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані індивідуальними територіальними зв'язками системного характеру [3, 52].

Під правовим статусом територіальної громади слід розуміти систему юридично закріплених прав та обов'язків жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільно об'єднаних жителів кількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр.

Спираючись на функції, задля реалізації яких об'єднуються люди на території сучасної України, всю сукупність територіальних громад необхідно поділити на: 1) соціальні територіальні громади (об'єднання людей із метою об'єднання зусиль задля вирішення різних соціальних проблем та здійснення соціального контролю); 2) економічні територіальні громади (об'єднання людей із метою спільного господарювання, запровадження податків, накопичення фінансових запасів, надання чи отримання фінансової допомоги); 3) культурні, духовні територіальні громади (об'єднання людей із метою виховання, збереження та розвитку традицій); 4) політичні територіальні громади (об'єднання людей із метою участі у вирішенні питань місцевого значення, формування управлінських навичок, ухвалення рішень щодо стратегічних питань розвитку); 5) судові територіальні громади та оборонні територіальні громади тощо [4, 10].

Характеризуючи територіальні громади слід виділити наступні їх ознаки: спільна територія існування; спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності; соціальна взаємодія у процесі реалізації цих інтересів; спільна комунальна власність; сплачування комунальних податків [5].

Аналізуючи Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» можна виділити такі види територіальних громад: 1) територіальна громада села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл; 2) територіальна громада селища; 3) територіальна громада міста.

До повноважень територіальних громад відносять: управління майном, що є в комунальній власності; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку і контроль їх виконання; затвердження бюджету відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контроль їх виконання; встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону; забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізація їх результатів; утворення, реорганізація та ліквідація комунальних підприємств, організацій і установ, а також здійснення контролю за їх діяльністю; вирішення інших питань місцевого значення, віднесених законом до їхньої компетенції [1].

Таким чином, реформування місцевого самоврядування в Україні здійснюється з метою ефективної організації місцевої влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Реформа передбачає відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями – за ефективність своєї роботи, а перед державою – за її законність. Зауважимо, що територіальна громада в Україні є первинним елементом системи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи і посадові особи, як то представницькі органи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи і посадові особи, органи самоорганізації населення тощо, покликані забезпечити захист інтересів жителів певної адміністративно-територіальної одиниці. Важливою ознакою, що характеризує територіальну громаду, є соціальні зв'язки, що виникають між її членами і які її скріплюють. Це – безпосередня й опосередкована взаємодія людей: міжособистісне спілкування, спільна праця і відпочинок, взаємні послуги, спільне користування територією та її природними ресурсами, соціальною інфраструктурою і мережами комунікацій, а також єдина система управління, постачання, розподілу [6, 321].

Таким чином, реалізація муніципального управління відбувається завдяки залученню місцевого ресурсу, як своєрідного правового,

соціального та матеріального потенціалу територіальної громади. Проте, чинна в Україні система місцевого самоврядування сьогодні не відповідає очікуванням і потребам суспільства. Функціонування місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення і підтримки сприятливого життєвого середовища, потрібного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади. У зв'язку з цим, в 2014 році в Україні стартувала реформа децентралізації влади, провідна ідея якої полягає в передачі органам місцевого самоврядування компетенції для розв'язання питань, пов'язаних із місцевими потребами. Як результат, на сьогодні вже об'єднано більше 4000 громад. Зокрема, в Черкаській області налічується 516 територіальних громад, з них об'єднаних територіальних громад – 56.

Отже, гармонійний розвиток територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування може відбуватись, коли вона набуватиме оптимальних ознак суб'єктивності в межах соціально-правової, економічної та соціально-культурних складових.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
3. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / О. В. Батанов // Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2 (12). С. 51-57.
4. Гейда О.В. Види територіальних громад в Україні та особливості їх правового статусу: загальна характеристика / О.В. Гейда // Європейські перспективи № 3 ч. 3. 2012. С. 9-13.
5. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії [Електронний ресурс] / О. Ю. Мороз // Демократичне врядування: ел. наук. фах. вид. – 2008. – Вип. 2. – Режим доступу: http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Moroz.pdf
6. Патицька Х. О. Територіальна громада в політико-правовій практиці сучасної України / Х. О. Патицька // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4 (108). С. 320-328

«АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА» І «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС»: РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

Шарая Анна Анатоліївна,

*к.ю.н., докторант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет*

Наразі в адміністративно-правовій доктрині ні визначення «адміністративна процедура», ні «адміністративний процес» не знайшли одностайності формулювання у більшості науковців, ні їх відмежування. Так, наприклад, у навчальному посібнику «Адміністративне процесуальне право» (2017 р.) за загальною редакцією Т.П. Мінки сформульована позиція, що «доки не сформоване адміністративно-процедурне законодавство, не напрацьована його термінологія, не можна виводити адміністративно-процедурні відносини за межі правового регулювання адміністративно-процесуального права, хоча в майбутньому це цілком можливий та необхідний варіант формування інститутів адміністративного права» [1, с. 17]. Тобто, можна відмітити наукову позицію щодо об'єднання адміністративно-процедурного права і адміністративного-процесуального права, хоча це навряд чи є доцільним, до того ж, не можна погодитись із тим, що в Україні наразі не сформоване адміністративно-процедурне законодавство. В той же час, варто підтримати позицію Т.О. Коломоець та І.В. Зозуль, які акцентують увагу на спірності сучасного розуміння адміністративного процесу, щодо співвідношення адміністративно-процесуального та адміністративно-процедурного права та розгляду їх як самостійних галузей чи підгалузей адміністративного права [2, с. 34]. Саме тому слід дослідити співвідношення понять «адміністративний процес» та «адміністративна процедура».

С.Т. Гончарук слушно зазначає, що «сьогодні адміністративний процес, поряд з цивільним, кримінальним, господарським та іншими видами юридичного процесу, займає одне з основоположних місць у системі вітчизняної юридично-процесуальної форми. Як нормативно визначений порядок здійснення окремих процесуальних дій у багатогранній управлінській діяльності уповноважених на те суб'єктів цей вид процесу застосовувався давно. Він був і залишається невідривним від адміністративного права, від його матеріальних норм, в цілому – від публічного управління» [3, с. 60]. Проте навряд чи можна

проводити аналогію адміністративного права і адміністративного процесу з іншими матеріальними і процесуальними галузями (кримінальне право і кримінальний процес, цивільне право і цивільний процес, господарське право і господарський процес), адже адміністративне право має власну специфічну структуру і, окрім процесуальної складової, містить ще й процедурну. Слід підтримати тезу А.М. Школика про доцільність використання двох термінів – «адміністративна процедура» та «адміністративний процес», а також їх розмежування в контексті забезпечення функціонування публічної адміністрації та судів, яка відповідно зумовлена специфікою та «надзвичайною широтою» правових відносин, котрі забезпечуються нормами адміністративного права. У жодній іншій галузі немає такого великого за обсягом предмету правового регулювання і настільки різних правових інститутів, що формують його зміст [4, с. 191]. В свою чергу В.Б. Авер'янов заперечував подібність адміністративного процесу із цивільним та кримінальним та стверджував, що не можна розглядати за аналогією відповідні різновиди процесів, оскільки, на відміну від цивільного та кримінального, адміністративний процес – це не тільки деліктні відносини, окрім того, процесуальна форма – необхідна умова належного функціонування будь-яких адміністративних правовідносин, тоді як у сферах цивільно- та кримінально-правового регулювання процесуальна форма властива лише певним групам відносин – в суворо визначених межах, відповідно, цивільного і кримінального процесів (судочинства) [5, с. 15], із чим варто погодитись.

Звертаючи увагу на генезу доктринальних підходів до розуміння сутності і змісту *адміністративного процесу*, варто зазначити, що тривалий час у вітчизняній правовій науці спостерігалось два основних вектори розуміння адміністративного процесу: *вузький і широкий*. «*Вузьке*» розуміння адміністративного процесу зводилось до його визначення як суто юрисдикційної діяльності органів публічної адміністрації (в окремих випадках – і судових органів), тому ця концепція визначення адміністративного процесу отримала назву «*юрисдикційної*». В основу цієї концепції покладено ознаку наявності спору (конфлікту) між учасниками адміністративних правовідносин, що є передумовою виникнення адміністративно-процесуальних відносин. За дослідженням Н.Г. Саліщевої, адміністративний процес – це «регламентована законом діяльність уповноважених на те суб'єктів щодо вирішення спорів, що виникають між сторонами адміністративних правовідносин, які не перебувають між собою у

відносинах службового підпорядкування, а також щодо застосування заходів адміністративного примусу» [6, с. 12-16]. Тобто «вузьке» тлумачення адміністративного процесу зводилося до врегульованого нормами адміністративно-процесуального права порядку застосування заходів адміністративного примусу, і, перш за все, адміністративних стягнень за вчинення адміністративних правопорушень.

«Широке» розуміння адміністративного процесу його прихильники розкривали через компонент всієї процесуально-процедурної діяльності уповноважених на те суб'єктів щодо реалізації матеріальних норм адміністративного та інших галузей права. Ця концепція розуміння адміністративного процесу здобула назву «*управлінської*». Так, на думку В.Д. Сорокіна, адміністративний процес – це «частина управлінської діяльності, під час здійснення якої відбувається застосування норм матеріального права (перш за все, адміністративного), тобто вирішення індивідуально-конкретних справ у сфері державного управління» [7, с. 66]. У підручнику «Адміністративне право України. Академічний курс» за загальною редакцією В.Б. Авер'янова адміністративний процес визначено саме у широкому його розумінні як «поліструктурне явище, яке включає вирішення в адміністративному та судовому порядку будь-яких індивідуально-конкретних адміністративних справ, зокрема: пов'язаних з розглядом справ так званого позитивно-регулятивного характеру; тих, що виникають із суперечок між учасниками управлінських відносин (справи конфліктного, юрисдикційного змісту); тих, що стосуються реалізації прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб та надання їм адміністративних (управлінських) послуг та ін.» [5, с. 477]. Таким чином, «широке» розуміння адміністративного процесу охоплює будь-яку діяльність виконавчо-розпорядчих органів з реалізації матеріальних норм адміністративного права

Із прийняттям в Україні у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) і у зв'язку із закріпленням у ньому офіційної дефініції «адміністративний процес» (як правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства), вченими-адміністративістами обґрунтовується нова, *третья* концепція розуміння сутності адміністративного процесу (так звана «судова» або «судочинська»), яка за змістом співпадає із адміністративним судочинством. Її прихильники (наприклад, А.Т. Комзюк, Р.С. Мельник, В.М. Бевзенко та ін.) визначають адміністративний процес як «урегульовані нормами адміністративного

процесуального права правовідносини, що виникають між адміністративним судом, сторонами та іншими учасниками адміністративної справи, з приводу розгляду та вирішення цим судом публічно-правових спорів, учасниками яких є, по-перше, суб'єкти державно-владних повноважень, по-друге, фізичні та юридичні особи» [8, с. 53]. Авторський колектив навчального посібника «Адміністративне право України» за загальною редакцією С.В. Ківалова та Л.Р. Біли-Тіунової навіть у назві уточнюють свою позицію й виокремлюють «адміністративний судовий процес» [9]. Проте варто відзначити, що у зв'язку із прийняттям Закону України від 03.10.2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [10], у новій редакції КАС України вже вилучено дефініцію «адміністративний процес» і замість неї закріплено поняття «судовий процес» для позначення «правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства» [11], що свідчить про уточнення позиції законодавця щодо розуміння послідовності дій уповноважених суб'єктів щодо розгляду публічно-правових спорів в адміністративних судах та про уніфікацію нормативного закріплення різновидів юридичного процесу у вітчизняному законодавстві. Отже, у вітчизняній доктрині адміністративного права сформовано три основні концепції розуміння сутності адміністративного процесу:

1) «вузька» – юрисдикційна (юрисдикційний адміністративний процес),

2) «широка» – управлінська (управлінсько-юрисдикційний адміністративний процес);

3) «судова» (судовий адміністративний процес). Це призводить до різноваріативності наукових підходів до тлумачення поняття та змісту адміністративного процесу, його структурного наповнення.

Аналізуючи співвідношення понять, які досліджуються, І.Юрійчук зазначає, що, залежно від того чи іншого підходу до розгляду предмета адміністративного процесу, деякі вчені продовжують розглядати процедуру як «вид процесу, деякі вважають процедуру і процес тотожними об'єктами правової дійсності (і тому використовують ці терміни як синоніми), інші (переважно прихильники «юрисдикційного» підходу») розуміють процедуру як діяльність повноважних органів влади так званого позитивного характеру (тоді як під процесом розуміють суто юрисдикційні провадження), і, нарешті, представники

управлінської концепції пропонують виділяти два види адміністративно-процесуальної діяльності – адміністративно-процедурну та адміністративно-юрисдикційну» [12, с. 153]. На необхідності дослідження саме співвідношення «адміністративного процесу» з «адміністративними процедурами» наголошують Т.О. Коломоєць та Ш.Н. Гаджиева, які зазначають, що «варто обов'язково здійснювати розгляд адміністративних процедур у зв'язку із розглядом адміністративного процесу задля з'ясування їх ролі та значення. Якщо підтримувати позицію щодо широкого розуміння адміністративного процесу, то адміністративні процедури – це регламентована нормами адміністративного права діяльність суб'єктів публічного адміністрування щодо розгляду індивідуальних справ, окрім тих, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства» [13, с. 137]. Таким чином, варто звернути увагу на позицію науковців щодо ототожнення адміністративного процесу із судовим процесом і виокремлення діяльності суб'єктів публічного адміністрування щодо розгляду індивідуальних справ в адміністративні процедури. До того ж слід погодитись, що «саме акцент на розгляді спору в суді та відсутності розгляду такого спору (за участі суб'єкта публічного адміністрування) варто вважати базовим у розмежуванні адміністративного процесу та адміністративної процедури, а відповідно, і адміністративно-процесуального права та адміністративно-процедурного права» [13, с. 139]. Також можна виділити й позицію вчених-адміністративістів щодо відокремлення адміністративного процесу і адміністративної процедури за ознакою завдання, досягнення якого покладене у їх основу. Якщо головне завдання адміністративного процесу – захист і охорона права, тоді як завданням адміністративної процедури є сприяння реалізації прав і законних інтересів. Процедурні норми повинні формувати основу позитивної діяльності органів виконавчої влади. Визначення адміністративних процедур сприяє створенню «комфортних умов взаємодії громадян і державних органів, забезпеченню ефективного функціонування виконавчих структур, їхньої відкритості, прозорості процесу підготовки і прийняття управлінських рішень, обмеженню адміністративного свавілля і посадових зловживань» [14, с. 174]. В свою чергу А.М. Школик зазначає, що «адміністративно-процедурне право, яким регламентується порядок прийняття рішень та вчинення інших дій публічною адміністрацією, за своїм змістом є більш наближеним до судового процесуального права. Це стосується, у першу чергу, правового регулювання складних адміністративних проваджень, а

також процедури адміністративного оскарження, але ними не обмежується» [15, с. 130]. А.Т. Комзюк, Р.С. Мельник, В.М. Бевзенко приділяють увагу співвідношенню адміністративного процесу і адміністративної процедури, виокремлюючи їх спільні ознаки, а саме: «1) спільну процесуальну природу, яка проявляється у діяльності органів державної влади; 2) є різновидами юридичного процесу, яким однаково властиві стадійність і наявність проваджень; 3) їхньою основною метою є сприяння здійсненню приватними особами своїх прав, свобод та законних інтересів; 4) у їх межах отримали свій прояв такі форми реалізації адміністративно-правових норм як виконання, використання, застосування. Відмінностями адміністративного процесу і адміністративної процедури є: 1) вони є процесуальним вираженням діяльності органів різних гілок влади; 2) специфіка суб'єктного складу адміністративного процесу – наявність адміністративного суду; 3) різними є підсумкові рішення (за правовою природою); 4) фіксація засад процесу лише в КАС України, а процедур – в різних нормативно-правових актах; 5) конфліктність адміністративного процесу й конфліктно-безконфліктна сутність адміністративної процедури» [8, с. 53-55]. Саме тому «адміністративний процес» і «адміністративні процедури» не можна розглядати як тотожні поняття, їх слід розрізняти за змістом, сутністю, суб'єктами, структурним наповненням, правовим результатом, нормативним підґрунтям і підставами. Так, можна стверджувати, що «адміністративний процес» за змістом охоплює адміністративний судовий процес (адміністративне судочинство та розгляд справ про адміністративні правопорушення у судах), а «адміністративна процедура» – послідовну реалізацію управлінських повноважень органами публічної адміністрації у відносинах із приватними особами. Таке відмежування зумовлює і необхідність розрізняти «адміністративне судове право» і «адміністративно-процедурне право».

Цікавою виглядає і точка зору Є.Є. Чернецького, який, досліджуючи проблематику публічного адміністрування заохочень, висвітлює питання співвідношення адміністративного процесу та його адміністративно-процедурної складової, яка існує, на його погляд, поряд із адміністративно-деліктною та адміністративно-судовою [16, с. 14]. При цьому адміністративно-процедурна складова адміністративного процесу – це «врегульоване нормами адміністративного права публічне адміністрування щодо регламентації встановленої правовими нормами компетенції, що має правові

наслідки» [16, с. 14]. Як окрему складову адміністративного процесу адміністративні процедури, а отже й адміністративно-процедурне право, розглядає й Д.А. Козачук, досліджуючи заохочувальні адміністративні процедури [17, с. 9-10].

Таким чином, «адміністративний процес» і «адміністративні процедури» не варто помилково ототожнювати, їх слід розрізняти за змістом, суб'єктами, структурним наповненням, правовим результатом, нормативним підґрунтям, сутністю і підставами.

Література

1. Адміністративне процесуальне право: навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 320 с.
2. Коломоєць Т.О., Зозуль І.В. Феномен презумпцій в адміністративному праві України : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 180 с.
3. Гончарук С.Т. Адміністративний процес у сучасній вітчизняній правовій доктрині. *Юридичний вісник*. № 4 (33). 2014. С. 60-64.
4. Школик А.М. Адміністративна процедура та її співвідношення із суміжними поняттями. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2014. Вип. 59. С. 185-193.
5. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. / гол. ред. кол. В. Б. Авер'янов. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 2004. 592 с.
6. Салищева Н.Г. Административный процесс в СССР. Москва : Юр. лит., 1964. 158 с.
7. Сорокин В.Д. Избранные труды. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 189 с.
8. Комзюк А.Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
9. Ківалов С.В., Біла-Гіунова Л.Р. Адміністративне право України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2011. 400 с.
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 96. Ст. 11.
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
12. Юрійчук І. Правове поняття адміністративних процедур. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 5. С. 151-156.
13. Коломоєць Т.О., Гаджиева Ш.Н. Кодекс як джерело адміністративно-процедурного права України: пріоритети розробки в умовах сучасних правотворчих процесів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 137-148.

14. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 163-177.
15. Школик А.М. Місце адміністративно-процедурного права в системі права. *Питання адміністративного права*. Кн.2 / відп. за вип.. Н.Б. Писаренко. Харків : ООО «Оберіг», 2018. С.125-130
16. Чернецький Є.Є. Публічне адміністрування заохочень: автореф. дис.... к.ю.н.; 12.00.07. Київ, 2011. 21 с.
17. Козачук Д.А. Заохочувальні адміністративні процедури: авторе. Дис.. ... к.ю.н. : 12.00.07. Одеса, 2010. 22 с.

ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Шуляк Ігор Миколайович

Студент магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Важливою передумовою успішної діяльності територіальних громад є забезпечення ефективного та інноваційного управління ними за участю громадян, оскільки сталий їх розвиток та прагнення зростання якості життя вимагають постійних пошуків неординарних рішень. Швидкі технологічні, політичні, економічні та соціальні зміни потребують креативу в плануванні змін, пошуку нових шляхів розвитку громад. У цьому контексті дослідження сутності поняття територіальної громади, її правового статусу, функцій, ознак, компетенцій, форм діяльності та інших аспектів дозволять глибше зрозуміти ключові підходи до формування територій територіальних громад із врахуванням світового досвіду.

У кожній із країн Європи достатня увага приділялася дослідженню місцевих співтовариств (територіальних громад) із притаманними особливостями. Територіальна громада є визнаною у праві місцевою спілкою людей публічного характеру (місцевою публічною спілкою), формою організації місцевої влади. Для кожної країни характерні свої особливості в організації територіальних колективів, де вони мають різні назви: в Італії, Бельгії, Швеції — це комуна, в Німеччині — община, у Франції — комуна, департамент, регіон, у Російській Федерації — "муниципальное образование", "территориальное сообщество", в колишній Російській імперії — община та земство, у Польщі — гміна [1,2].

В австрійській федеральній конституції громада визначена як адміністративно-територіальне утворення найнижчого рівня з правом самоврядування й підпорядкуванням уряду федеральної землі. Хоча політичні райони в Австрії й існують, вони є радше формальними утвореннями для забезпечення певними централізованими послугами, а також використовуються для поділу на виборчі округи. Жодних районних рад чи виконавчих комітетів на рівні районів не існує [1].

У США низові одиниці, що можуть бути прирівняні до територіальної громади (сіті, бороу, віліджі й тауни, у яких проживає дві

третини населення країни), мають статус муніципальних корпорацій. У Канаді та в інших країнах територіальні колективи, що формуються із невеликих населених пунктів, як правило, організують економічну діяльність власними силами через відповідні відділи, департаменти, котрі діють у структурі їхніх виконавчих органів. У ряді випадків вони спільно створюють муніципальні підприємства із статусом юридичної особи. Територіальні громади великих населених пунктів, як правило, створюють комунальні компанії, які є самостійними юридичними особами. Багато територіальних громад беруть дольову участь у капіталі приватних компаній або взаємодіють з ними у формі партнерства на основі укладених угод. При цьому фінансові зобов'язання між територіальними громадами та державою відсутні [2].

Незважаючи на розбіжності у назвах зазначених спільнот, Дж. Міллер у 1955 році виділив ознаки, що їх об'єднують — соціальна взаємодія, територія і загальний зв'язок [1]. На підставі проведених досліджень стосовно місцевих співтовариств К. Іонассен виділив їх спільні елементи, а саме: а) населення; б) територіальна база; в) взаємозалежність спеціалізованих частин співтовариства і поділ праці в ньому; г) спільна культура і соціальна система, що інтегрують діяльність його членів; д) усвідомлення жителями єдності і належності до співтовариства; е) можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем [1].

Дослідження інституту місцевого самоврядування мали місце також і в Україні. Робилися спроби системного аналізу структури територіальних громад у зв'язку з поняттям самоврядних територій (самоврядних територіальних одиниць).

Зокрема Д.Я. Гараджаєв і В.О. Куранін поділяють територіальні колективи на основні (місто, район, село, селище) і факультативні (мікрорайон, квартал, вулиця, будинок, інші територіальні утворення). Відмінність між цими групами в тому, що органи самоврядування першої — це місцеві ради, які засновують свою діяльність на повноваженнях, урегульованих на законодавчому рівні, а в діяльності іншої таке підґрунтя відсутнє, що стримує їх формування.

Досліджуючи просторові рамки діяльності територіальних колективів, О.І. Кирюшин розглядає їх у межах населеного пункту (місто, селище, село), у межах адміністративно територіальних одиниць (районів, областей) і в межах великих економічних районів. П. Ільїнський розрізняє первинні (село, селище, місто без районного розподілу) і регіональні (район, округ, область) територіальні

колективи.

Конституція і профільне законодавство України про місцеве самоврядування закріплюють дещо іншу систему територіальних громад, що дає нам її видову характеристику. Ця характеристика зумовлена дефінітивним визначенням місцевого самоврядування і щільно пов'язана з системою органів місцевого самоврядування в Україні.

Відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” територіальна громада - жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [3].

Різні підходи до розуміння суті місцевого самоврядування, як організаційно-управлінського явища, пропонують розглядати в якості основного управлінського суб'єкта або державу, або саму територіальну громаду. У цьому питанні ми схилиємося до точки зору державницької теорії місцевого самоврядування, поділяючи точку зору Ю. Панейка про те, що ”протиставлення громади державі – правничо необгрунтоване” [4, 135]. Поряд з цим вважаємо, що в сучасній теорії та практиці державного управління не слід відкидати також окремих елементів громадівської концепції місцевого самоврядування.

Державницький підхід у розумінні територіальної громади і місцевого самоврядування обстоює і розвиває В. Борденюк. На думку науковця, ”існування влади територіальної громади (муніципальної) як різновиду публічної влади, джерелом якої є народ, заперечується, зокрема, тим, що він (як, зрештою, й будь-яка інша спільнота людей) може бути джерелом лише однієї влади, а не двох: однієї – для органів державної влади, а другої – для органів місцевого самоврядування” [5, 25].

Своєю чергою, В. Баранчук звертає увагу, що ”територія громади є передусім державною територією, її населення є громадянами держави, а її похідна влада підкорена владі держави”. Разом з тим науковець наголошує, що громада наділяється з боку держави саме правом владарювати, тобто їй делегована влада в такій формі, що вона має всі підстави для здійснення цих прав [6,70].

Таким чином, держава через впровадження відповідних законодавчих норм, які регламентують місцеве управління, виступає основним суб'єктом системи місцевого самоврядування. Вважається,

що "правова демократична сучасна держава повинна визнавати самостійність території, статутний характер територіальних колективів та забезпечувати державно-правовими засобами формування та функціонування цих колективів, які об'єднані на основі спільного інтересу" [7, 147].

Натомість, первинним (початковим) суб'єктом у системі місцевого самоврядування слід визначити територіальну громаду. Ю. Панейко визнає за громадою "чільне місце в розвитку новочасного європейського самоврядування" [4,139]. На думку вітчизняних науковців, "в демократичній державі місцеве самоврядування є визначальним елементом саморегуляції та самоуправління громад" [8,211].

Беручи за основу ч. 1 ст. 140 Конституції України, яка містить визначення місцевого самоврядування, вважаємо за необхідне виділити такі види територіальних громад: а) територіальну громаду села чи добровільне об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл; б) територіальну громаду селища; в) територіальну громаду міста[9].

З огляду на вищезазначене, аналізу положень Конституції України (ч. 3 і 4 ст. 140), що закріплюють систему місцевого самоврядування в країні, можливо класифікувати територіальні громади на: а) громади базового рівня — сільські, селищні, міські (забезпечується життєдіяльність людей у рамках територіальних одиниць); б) громади асоційованого рівня — територіальні громади районів і областей (в їхніх рамках реалізуються колективні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст).

Кожен із запропонованих видів територіальних громад різняться за: особливостями організації повсякденного життя; соціологічними, економічними та культурними особливостями; специфічними інтересами цих важливих соціальних спільнот та реалізацією ними функцій і повноважень, закріплених у законодавстві [10].

Конституцією України, Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" визначено основні ознаки територіальних громад, до яких віднесено: територіальну, інтегративну, інтелектуальну, майнову, фіскальну та самоврядну. Територіальна — спільне проживання осіб, які входять у громаду на території села, селища, міста (ч. 1 ст. 140 Конституції України, ст. 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні"). Інтегративна — на основі об'єднання всіх жителів, що постійно мешкають на певній території незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави, іноземцями чи особами без громадянства утворюється територіальна громада (ст. 1 Закону України

"Про місцеве самоврядування"). Інтелектуальна — в основі формування територіальної громади лежать спільні інтереси жителів, які мають специфічний характер системних індивідуально територіальних зв'язків (ч. 1 ст. 140 Конституції України). Майнова — територіальна громада є суб'єктом права комунальної власності, їй належить рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що перебувають у власності відповідних територіальних громад (ч. 1 ст. 142 Конституції, статті 16, 60 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні"). Фіскальна — члени територіальних громад є платниками місцевих податків і зборів (ст. 67 Конституції України). Самоврядна — закріплене в Конституції та в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" право територіальної громади на здійснення місцевого самоврядування. Зазначені ознаки окреслюють структурно функціональний характер територіальної громади, але описують її атрибутивно, не розкриваючи специфіки як особливої, відносно невеликої спільноти локально територіального функціонування з притаманними їй демографічними, організаційними, економічними, соціально психологічними, географічними та іншими особливостями [11,233].

При формуванні територіальних громад доцільно враховувати їх правові ознаки, а саме: 1) наділення правом юридичної особи; 2) може бути суб'єктом цивільно-правових відносин; 3) має право здійснювати господарські операції, набувати і відчужувати майнові права, входити в зобов'язання, вести процеси, стягувати примусові збори зі своїх членів на задоволення спільних потреб; 4) має право на формування власного бюджету, створення позабюджетних, валютних, страхових, резервних та інших цільових фондів грошових ресурсів; 5) є суб'єктом підприємницької діяльності у сфері надання громадських послуг; 6) має право бути засновником підприємств, мати частку в статутних фондах господарських товариств, отримувати доходи від дивідендів; 7) є суб'єктом фінансово кредитних відносин, може розміщувати місцеві позики, отримувати кредити в банківських установах і надавати кредити фізичним і юридичним особам, має право створювати комунальні банки, довірчі та страхові товариства, пенсійні фонди та інші комунальні фінансово-кредитні установи, виступати гарантом кредитів; 8) територіальна громада користується, володіє та розпоряджається майном комунальної власності. Майно комунальної власності належить територіальній громаді на правах колективного володіння її членами [12].

З огляду на це, на відміну від територіальної одиниці, поселення, яке має статус територіальної громади, наділяється певними правами. Передусім, це право на самоврядування. Таким чином, територіальна громада — це сукупність громадян України, котрі спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус [3].

На функціонування територіальних громад мають вплив функції, які є формами владно управлінського впливу, основними напрямками і видами муніципальної діяльності і, зрештою, мають важливе призначення забезпечення виконання актуальних для певної території питань місцевого значення.

За суб'єктом впливу — функції територіальних громад здійснюються безпосередньо або всією організаційною структурою муніципального організму. За обсягом (межами) впливу — територіальні громади здійснюють вплив на великі сфери (галузі) місцевого життя, або на весь муніципальний організм. За засобами реалізації — функції територіальних громад забезпечуються всією силою локальної само організації. За характером — функції територіальних громад відображають об'єктивний взаємозв'язок компонентів муніципального організму між собою та в їх стосунках з державою [13].

Отже, світовий досвід довів доцільність та необхідність при формуванні територіальних громад враховувати політичні, економічні, соціально культурні й екологічні чинники. Особлива роль у цьому процесі належить визначенню на законодавчому рівні правового статусу територіальної громади (наділення певними правами). Для цього потрібно внести зміни до Конституції України стосовно об'єднаних територіальних громад, і тим самим визнати їх одиницями адміністративно територіального устрою держави. У цьому контексті територіальні громади мають додатково отримати повноваження стосовно управління землями за межами населених пунктів.

Враховуючи зазначене та положення ч. 1 ст. 140 Конституції України доцільно виділити такі види територіальних громад:

- а) територіальну громаду села чи добровільне об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл;
- б) територіальну громаду селища;
- в) територіальну громаду міста;
- г) змішану територіальну громаду сільської, селищної чи міської рад.

Список використаних джерел:

1. Поняття про територіальну громаду та її роль. URL: http://pidruchniki.com/13330825/ekonomika/ponyattya_pro_teritorialnu_gromadu_rol#342
2. Функції територіальної громади, її роль та правовий статус. URL: http://pidruchniki.com/14400912/finansi/funktsiyi_teritorialnoyi_gromadi_rol_ppravoviy_status#521
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21. 05. 1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#n1049>
4. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен, Укр. Вільна Академія наук в Німеччині, 1963. 194 с.
5. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні. 2001. № 12. С. 24-27.
6. Баранчук В. Роль місцевого самоврядування в становленні та реформуванні системи територіальної організації державної влади в Україні. Вісник державної служби України. 1998. №4. С. 66-77.
7. Білик П. П. Проблеми дефініції територіальної громади як ознаки правової сутності «регіону». Вісн. Одес. ін-ту внутрішніх справ. 2001. № 1. С. 145-149.
8. Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування. Київ, 2008. – 366 с.
9. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
10. Види територіальних громад. URL: http://pidruchniki.com/16330826/pravo/vidi_teritorialnih_gromad#159
11. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика. Київ, Истина, 2005. С. 232-235.
12. Територіальна громада: поняття, функції, роль, правовий статус. URL: http://pidruchniki.com/12720204/finansi/funktsiyi_mistsevih_finansiv#767
13. Батанов О.В. Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні. URL: <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/16215.html>

Науковий керівник: *к.і.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Шаповал Т. Б.*

Актуальні питання кримінального права та криміналістики

МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Гамалій Андрій Вікторович,

Студент 2-го курсу, спеціальність «081» Право

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Розвиток світових тенденцій щодо проголошення найвищою соціальною цінністю прав та свобод людини, її честі та гідності, недоторканності та безпеки, потребує створення ефективного механізму захисту суспільних інтересів людини та громадянина, чіткої правової системи та належного функціонування всіх гілок влади. Одним з основоположних напрямків на шляху до створення сильної правової держави та незалежного громадянського суспільства є налагодження процесів попередження та розв'язання різноманітних конфліктів, що виникають в суспільстві з приводу тих чи інших матеріальних благ або є наслідком суперечності інтересів, врегулювання яких потребує певних правових умов та чіткої організації [1, 245].

Слід відзначити, що медіація вже досить довгий час ефективно використовується в ряді країн ЄС, а також у країнах Північної Америки. Наприклад, в США медіація набула визнання та розповсюдження ще у 1976 році. Одразу після США, такі країни як Канада, Нова Зеландія перейняли її досвід та імплементували медіацію у національне законодавство. На сучасному ж етапі, фактично, медіація активно запроваджується у всі сфери життя суспільства. Якщо ж раніше медіація застосовувалася для невеликої кількості справ, то вже сьогодні вона активно вирішує не тільки «малозначні справи», а й питання щодо кримінального процесу та кримінального судочинства.

Закріплення такого інституту як медіація у кримінальному судочинстві є одним із напрямів до впровадження відновного правосуддя. Така форма правосуддя доповнює його офіційну форму, залучаючи самі сторони до реального примирення, а також подоланню суспільно-небезпечних наслідків правопорушень та злочинів. Слід зауважити, що і основна мета медіації має досить демократичний зміст – не покарати винну особу, а усунути завдану шкоду шляхом досягнення консенсусу і таким чином врегулювання ситуації в суспільстві. На нашу

думку, необхідність впровадження медіації під час розгляду кримінальних проваджень зумовлена недостатньою ефективністю карально-репресивного підходу під час вирішення справ [2, 92].

Знову ж таки, одною із перших держав світу, яка підхопила ідею впровадження медіації під час розгляду кримінальних справ – була США. У перші роки до медіації зверталися під час вирішення справ про злочини невеликої тяжкості, сьогодні ж – тяжкі та особливо тяжкі злочини також розглядаються через інститут медіації. Перехід до такої форми зумовила реальна ефективність медіації як альтернативного вирішення спорів.

Крім того, законодавством Бельгії передбачена можливість використання медіації у кримінальних справах. Варто також відзначити й досвід Іспанії в якій медіація використовується як засіб перевиховання неповнолітніх злочинців, який, до речі, працює досить ефективно в сучасних умовах.

З огляду на вищевикладене, варто зазначити, що медіація є ефективним інститутом та, на нашу думку, має бути прямо передбачена законодавством України. На сучасному ж етапі, українське законодавство має лише основи для запровадження медіації. Наприклад, КПК України від 13 квітня 2012 року, передбачає норму, на підставі якої між винним та потерпілим може бути укладена угода про примирення у кримінальному провадженні (ст. 469) [3]. Можливість залучення посередника (медіатора) також передбачена. Про це свідчить положення про те, що угода між сторонами може бути укладена як самостійно, так і за допомогою захисника, представника або ж іншої особи, за погодженням сторін. Таким посередником може виступати професійний медіатор. Але, на даний момент, законодавство не регулює питання: хто може бути медіатором, який його процесуальний статус, не визначені професійні та освітні вимоги.

Щодо позитивних моментів, слід відзначити перелік кримінально караних діянь, у провадженні щодо яких може бути укладена угода про примирення. На підставі ч. 2 ст. 469 КПК до випадків, у яких може бути укладена угода про примирення сторін віднесені наступні: провадження щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та провадження у формі приватного обвинувачення. Процесуальний же порядок укладення такої угоди чітко регламентований статтями 469-475 КПК. З огляду на це, слід відзначити, що медіація може бути розглянута як міжстадійний інститут по захисту та реалізації законних прав та інтересів осіб, які беруть участь у

провадженні, який існує паралельно та разом з процесом судового розгляду [4, 59].

Отже, запровадження такого інституту як медіація на законодавчому рівні засвідчить узгодження законодавства зі світовими та європейськими критеріями. Це буде свідчити про готовність України докорінно змінити концепцію кримінального процесу, а також, поліпшення становища обох сторін-учасників. На нашу думку найбільш ефективним шляхом до впровадження медіації у кримінальний процес було б видання спеціального закону, який би регламентував права та обов'язки сторін, а також умови використання медіації та внесення змін до КПК, як наприклад передбачення медіації окремим розділом. Також, в новому законі зазначити кваліфікаційні вимоги до осіб на посаду медіатора. Важливо зазначити, що протягом останніх років, у Верховній Раді України було зареєстровано 4 законопроекти про медіацію, але на жаль, жоден із них не залучився підтримкою. Ми вважаємо, що прийняття закону, в першу чергу сприятиме популяризації такого інституту як медіація та підвищенню рівня довіри учасників процесу до такого інструменту вирішення спорів.

Список використаних джерел:

1. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів / Ю.В. Розман // Актуальні проблеми політики. - 2013. - Вип. 49. - С. 245-256.
2. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики / Н. Мазаракі // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2016.- №1. - С. 92-100.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5253>
4. Сосюра О.О. Медіація як альтернативний вид вирішення спорів / О.О. Сосюра // Часопис Академії адвокатури України. - 2014. - №4 (25). - С. 59-65.

Науковий керівник: *к.ю.н., доц. кафедри державно-правових дисциплін
Сокурєнко О.М.*

ЩОДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОЗНАКИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Кізім Діана Миколаївна,

*Студентка 2-го курсу, спеціальність «081» Право
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Питання віку кримінальної відповідальності як однієї із трьох ознак суб'єкта злочину є актуальним питанням у сучасному кримінальному праві. Визначення мінімальних рамок притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності є дуже важливим для суб'єктів правозастосовчої діяльності; застосування норм кримінального законодавства у судовій системі держави, а також для звільнення особи від кримінальної відповідальності у силу її недостатнього уявлення та усвідомлення характеру застосованих до неї виховних заходів, неможливість чіткого розуміння суспільно небезпечного діяння та причинного зв'язку між діянням та наслідком.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність[5]. Цей вік визначається саме до часу вчинення злочину. Тому дуже важливо при розслідуванні та розгляді справи встановити точний вік особи, яка вчинила злочин. Скоєння суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла на час вчинення злочину встановленого віку кримінальної відповідальності, свідчить про відсутність суб'єкта злочину і, як наслідок, підстави притягнення до кримінальної відповідальності.

Варто зазначити, що у таких міжнародно-правових нормах як Декларація прав дитини та «Пекінські правила» визначається обов'язок законодавця закріпити мінімальний вік кримінальної відповідальності неповнолітніх [1].

Український законодавець у ст. 22 КК встановив, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, а в окремих випадках, які визначенні у ч. 2 цієї статті кримінальна відповідальність може наставати у віці з 14 до 16 років[5]. Важливо сказати, що передбачені у ч. 2 ст. 22 КК України перелік злочинів, за які настає кримінальна відповідальність з 14 років є вичерпним і ніяких доповнень до неї бути не може, окрім внесення відповідних змін до даної статті. Особа у віці від 14 до 16 років не відповідає за злочини, за які встановлюється відповідальність з 16 років,

навіть якщо вона брала участь в них як співучасник. У цих випадках особа від 14 до 16 років може нести відповідальність тільки коли в його конкретних діях містяться ознаки іншого злочину, за яке законом встановлена відповідальність з 14 років. Також, кримінальна відповідальність можлива лише за злочини, вчинені повнолітніми особами, тобто особами, які досягли 18 років, бо за характером цих злочинів їх фактично не можуть вчинити неповнолітні [6, с. 132-133].

Мінімальний вік кримінальної відповідальності по-різному регламентується законодавцями окремих держав, і коливається в діапазоні від 7 до 15 років. Зокрема, встановлюється мінімальний вік кримінальної відповідальності: 7 років – Ірландія, Єгипет, Ірак, Ліван, Ємен; 8 років – Шотландія, Шрі-Ланка; 9 років – Ірак, Філіппіни; 10 років – Англія, Нова Зеландія; 12 років – Туреччина; 13 років – Франція, Польща, Алжир; 14 років – Білорусь, Росія, Ліхтенштейн; 15 років – Швеція, Чехія [2].

Варто зазначити, що вік кримінальної відповідальності має різні межі, які залежать від виду злочину, ступеня їх суспільної небезпечності, тощо.

Головним із критеріїв є рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить про можливість усвідомлення суспільної небезпечності і протиправності злочинів.

Доцільно привести як приклад Кримінальний Кодекс Французької Республіки (далі – Франції). Особливістю цього нормативного акта є те, що згідно за ст. 111-1 КК Франції кримінальні правопорушення поділяються на злочини, проступки та порушення. У ст. 111-2 КК Франції зазначається, що злочини та проступки, а також покарання за них передбачаються лише законами, а відповідальність за порушення встановлюється в підзаконних нормативно-правових актах. Згідно із ст. 122-8 КК Франції неповнолітній, який здатний усвідомлювати свої діяння, несе кримінальну відповідальність за злочини, проступки та порушення, у яких його було визнано винним, і підлягає застосуванню до нього захисних, допоміжних, наглядових та виховних заходів у порядку, передбаченому спеціальним законодавством. Також, визначаються заходи виховного впливу, які можуть призначатися неповнолітнім віком від 10 до 18 років, а також покарання для неповнолітніх від 13 до 18 років, враховуючи понижений вік кримінальної відповідальності. Французьке кримінальне законодавство не закріплює мінімального віку кримінальної відповідальності, проте виходячи зі ст. 122-8 КК Франції, кримінальної відповідальності за

віковим критерієм підлягають: 1) всі особи, які на момент вчинення злочину досягли 18-річного віку; 2) неповнолітні особи, які на момент вчинення злочину були здатні усвідомлювати свої діяння [3]. Але варто сказати, що до неповнолітніх певні види покарання не застосовуються: депортація, позбавлення громадянства, довічного позбавлення волі та інші, зазначені у ст. 131 КК Франції.

У Кримінальному Кодексі ФРН немає чіткого параграфу, який вказував на вік кримінальної відповідальності. Але відповідно до параграфів 10 та 19 КК ФРН мінімальний вік кримінальної відповідальності – 14 років. Кримінальна відповідальність неповнолітніх осіб регулюється спеціальним законом – Законом «Про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх» від 04.08.1953. Для притягнення осіб віком від 14 до 18 років до кримінальної відповідальності потрібно спростувати «презумпцію неосудності». Німецьке законодавство розділяє осіб, що вчинили злочин на три групи – 1) неповнолітні, тобто особи, які досягли вікових рамок 14 – 18 років; 2) молодь, тобто особи, які під час вчинення злочину знаходяться у вікових рамках 18 – 21 років; 3) інші особи, які вчинили злочин з 21-го річного віку[4].

На відміну від кримінального права зазначених континентальних європейських держав і законодавчого закріплення віку, правова система США не має чіткого уніфікованого акту. На федеральному рівні питання кримінальної відповідальності регламентуються у розділі 18 Федерального Зводу законів (ФЗЗ), крім того розроблено Модельний кримінальний кодекс (МКК), поряд із тим кожний штат також має свій кримінальний кодекс. Тому важко визначити чіткий вік кримінальної відповідальності, адже у кожного штату ця межа різна. Виходячи зі ст. 4.10 МКК США особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо на момент вчинення діяння вона не досягла 16 років, а в деяких випадках і 17 років. Мінімальний вік кримінальної відповідальності законодавчо закріплений у багатьох нормативно-правових актах і відзначається різноманітністю. Так, відповідно до КК Каліфорнії особа, яка не досягла 14-річного віку, вважається нездатною вчинити злочин, за винятком випадків, коли буде доведено, що на момент вчинення злочину вона усвідомлювала його протиправність. У КК штату Нью-Йорк загальний вік кримінальної відповідальності встановлено на рівні 16 років, але за деякі визначені види злочинів (вбивство, викрадення людини, статеві злочини та деякі інші) особа може притягатися до кримінальної відповідальності починаючи з 13-річного віку. У

кримінальному законодавстві деяких штатів мінімальний вік кримінальної відповідальності або взагалі невизначений, наприклад, у штатах Аляска, Флоріда, Айова, Мен, або закріплено, як, наприклад, у КК Алабами, у якій зазначено, що особа не може переслідуватися в кримінальному порядку як доросла, якщо на момент вчинення злочину вона не досягла 14 років; в Орегоні цей вік дорівнює 12 рокам. У тих випадках, коли вік кримінальної відповідальності законодавчо не закріплений, або в статутному праві не врегульовані певні питання, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності особи через її молодий вік, застосовуються положення загального права. За американським загальним правом особа може притягатися до кримінальної відповідальності починаючи з 7 років.

Отже, підходи до визначення мінімальних та загальних вікових меж, законодавче закріплення віку кримінальної відповідальності в різних державах суттєво відрізняються. Такі відмінності пов'язані з історичним передумовами встановлення віку кримінальної відповідальності в кожній із держав. Але українському законодавству досвід зарубіжних держав може стати в нагоді для подальшого ефективного реформування норм кримінального законодавства та вирішення суперечностей, пов'язані із віком кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") № 995_211 від 29.11.1985. [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211
2. Павлов В. Г. Возраст как признак субъекта преступления // в кн.: Энциклопедия уголовного права / Ред. В. Б. Малинин; авт. В. Н. Кудрявцев [и др.]. — Т. 4: Состав преступления. — СПб.: Издательство профессора Малинина, 2005. — 796 с. — С. 522 — 523.
3. Кримінальний Кодекс Франції [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://constitutions.ru/?p=5859>
4. Кримінальний Кодекс ФРН [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://constitutions.ru/?p=5854>
5. Кримінальний Кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 24 липня 2018 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2018. – 212 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник для студентів юрид. вищ. Закладів освіти / М.І. Бажанов – Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

Науковий керівник: *к.ю.н., доц. кафедри державно-правових дисциплін Сокурєнко О.М.*

НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ХВОРОМУ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ: ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Корнієнко Едуард Ярославич

Студент магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Кожна людина має невід'ємне природне право на охорону здоров'я, проголошене ст. 49 Конституції України [1]. Обов'язком держави є піклування про здоров'я людини й забезпечення його охорони. Одним зі способів реалізації зазначеного припису є якісне і кваліфіковане медичне обслуговування, яке має відповідати високим стандартам безпеки. Проте у сучасних умовах спостерігається недостатня ефективність медичного обслуговування громадян, яка зумовлюється, зокрема, невиконанням медичними працівниками своїх професійних обов'язків. З метою подолання вищеозначених негативних явищ державою встановлена відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником, передбачена ст. 139 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2].

Кримінально-правовим аспектам діяльності медичних працівників присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: В. Акопов, В. Балабко, В. Глушков, І. Горелік, І. Гринь, П. Дагель, О. Дудоров, М. Коржанський, О. Костенко, М. Мельник, О. Парамонова, Т. Тарасович, І. Філь, М. Хавронюк, Г. Чеботарьова, М. Шаргородський, А. Язухін. Разом з тим низка положень та висновків щодо складу злочинних діянь, суб'єктом яких є медичний працівник, зокрема ст. 139 КК України «Ненадання допомоги хворому медичним працівником», потребують подальшого вивчення.

Дослідження будь-якого злочину обов'язково передбачає аналіз його складу. Зокрема, без вірного встановлення всіх елементів об'єктивної сторони складу злочину неможливо притягти винну особу до кримінальної відповідальності, визначити ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, міру покарання, адекватне його суспільній небезпечності, вірно кваліфікувати вчинене діяння.

Загальновизнаним у теорії кримінального права є розуміння об'єктивної сторони складу злочину як зовнішнього вираження злочину [3, с. 145], що характеризується обов'язковою ознакою –

суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), факультативними ознаками (що набувають ознак обов'язкових, якщо чітко визначені у диспозиції відповідної норми КК України) – суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 139 КК України полягає в тому, що медичний працівник не надає допомоги хворому, інваліду, потерпілому від нещасного випадку або при гострому захворюванні, що призводить часто до настання смерті або інших тяжких наслідків. Відповідно до ст. 78 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» медичні та фармацевтичні працівники зобов'язані безплатно надавати першу невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях [4]. Тому з об'єктивної сторони діяння, передбачене ч. 1 ст. 139 КК України (основний склад злочину), виявляється у невинуватій поважними причинами бездіяльності медичного працівника – ненаданні допомоги хворому.

Така бездіяльність може виражатись як у повній відмові від надання медичної допомоги, так і у ненаданні допомоги в обсязі, необхідному у конкретній ситуації. Як справедливо наголошує Г. Чеботарьова, для аналізованого злочину не завжди характерною є «чиста» бездіяльність: як ненадання допомоги хворому повинне кваліфікуватися і вчинення медичним працівником дій, які хоча зовні й виглядають як медична допомога, але при цьому за своїм змістом очевидно такою не є (наприклад, коли лікар лише оглядає хворого, в той час як той за всіма показниками потребує термінової госпіталізації до лікувального закладу). Водночас, випадки неправильного проведення медичних маніпуляцій, виконання не викликаних необхідністю лікувальних дій, неухважність під час їх виконання (як-от залишення в тілі пацієнта сторонніх предметів – тампонів, інструментів та ін.) має кваліфікуватися за чинним законодавством не як ненадання допомоги, а як неналежне виконання медичним працівником професійних обов'язків (ст. 140 чинного КК України) [5, с. 297].

За ст. 139 КК України слід кваліфікувати, зокрема: нез'явлення до хворого за викликом, відмову прийняти хворого у лікувально-профілактичний заклад для надання йому першої невідкладної допомоги у разі нещасного випадку, відмову викликати службу швидкої медичної допомоги або доставити хворого до лікарні, поверхове,

формальне обстеження хворої людини, яка потребує медичної допомоги, відмову надати першу медичну допомогу пораненому або травмованому.

Також варто зазначити, щоб настала відповідальність за скоєний злочин, в особи повинен бути обов'язок надавати медичну допомогу, тобто це повинні бути її професійні обов'язки. Виконання професійних обов'язків у виді надання медичної допомоги хворому є основною трудовою функцією медичного працівника. Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я медична допомога – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [4]. Медичні працівники можуть надавати медичну допомогу лише у межах набутої спеціальності. Як зазначає І. Горелік, фельдшеру не може ставитися у вину ненадання медичної допомоги, якщо він не зробив необхідної в цьому випадку резекції шлунку, оскільки таке втручання виходить за межі його прав та обов'язків. Однак йому може інкримінуватися те, що він не викликав спеціалістів або не транспортував хворого до належного медичного закладу.

Як відмічається у науковій літературі, кримінально-правова оцінка бездіяльності за ст. 139 КК України передбачає необхідність встановлення двох критеріїв – об'єктивного («наявність обов'язку діяти певним чином») та суб'єктивного («можливість діяти певним чином»). Аналіз ознаки «обов'язок діяти певним чином» стосовно складу передбаченого ст. 139 КК України злочину вимагає в свою чергу визначити: 1) які джерела вимагають від медичних працівників забезпечувати допомогу хворим; 2) відсутність якої поведінки кваліфікується за ст. 139 КК України як кримінально карана бездіяльність [5, с. 294].

Обов'язок діяти певним чином виникає у медичного працівника у разі потреби хворого в отриманні кваліфікованої своєчасної медичної допомоги. Виходячи з тексту аналізованої норми, потреба у наданні медичної допомоги обумовлена станом хворого, і особливою гостротою паталогічного процесу, який розвивається у нього. Звичайно, лікар, який приймає пацієнта, що звернувся по допомогу, часто є єдиною особою, яка здатна констатувати такий стан пацієнта. Потреба в наданні медичної допомоги встановлюється лікарем, виходячи з клініки захворювання, яка проявилася на конкретний момент. Інший лікар, в

тому числі судово-медичний експерт, цілком ймовірно міг би дійти таких висновків також, але враховуючи різницю в часі і різні прояви захворювання, він не зможе об'єктивно оцінити ситуацію. Тому, це й складає значу проблему при доказуванні конкретної вини лікаря, що не надає допомоги – неможливість встановити потребу в останній на момент звернення [8].

За ч. 1 ст. 139 КК України злочин вважається закінченим з моменту ненадання допомоги хворому медичним працівником – формальний склад.

За ч. 2 ст. 139 КК України (обтяжуючі ознаки) злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення смерті або інших тяжких наслідків – матеріальний склад.

Під спричиненням смерті у випадках досліджуваної норми розуміється бездіяльність, яка об'єктивно спричинила смерть іншої людини, але здійснювалася без наміру.

За наслідком у вигляді заподіяння смерті злочин буде кваліфікуватися, коли діяння стали причиною смерті як однієї людини, так і кількох осіб (двох і більше).

До «інших тяжких наслідків» слід відносити заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень [7, с. 205].

Визначення тяжких наслідків, на жаль, не дається в переважній більшості коментарів до ст. 139 КК України. З урахуванням того, що до них відноситься заподіяння потерпілому-хворому тілесних ушкоджень (тяжких та середньої тяжкості), то для їх розуміння доцільно використати наявні правові позиції, закріплені у ст. 121, ст. 122 КК України та наказі Міністерства охорони здоров'я № 6 від 17. 01. 1995 р. «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» [9].

Так, відповідно до ст. 121 КК України під тяжкими тілесними ушкодженнями розуміється тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя [2].

Середньої тяжкості тілесні ушкодження – це тілесне ушкодження, яке не є небезпечним для життя, не містить в собі ознак тяжкого тілесного ушкодження, але таке, що спричинило тривалий розлад

здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Під розладом здоров'я належить розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Під стійкою втратою загальної працездатності – таку необоротну втрату функції, котра повністю не відновлюється [9].

Склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 139 КК України, наявний лише у тому разі, коли встановлено необхідний причинний зв'язок, за якого настання тяжких наслідків є закономірним результатом вчиненого злочинного діяння. Водночас у науковій літературі відзначається, що у злочинах, вчинюваних медичними працівниками нерідко зустрічається випадковий причинний зв'язок, за якого наслідки настають в результаті не закономірного розвитку подій, а збігу обставин.

Доречно нагадати, що серцевиною теорії необхідного спричинення ґрунтується на взаємодії філософських категорій «необхідність» і «випадковість» і яка фактично сприймається (звичайно, з деякими уточненнями) значною кількістю вітчизняних криміналістів і сьогодні, є положення про те, що підставою кримінальної відповідальності є лише необхідний причинний зв'язок; наявність випадкового причинного зв'язку таку відповідальність виключає.

У підсумку зазначимо, що дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 139 КК України, сприяє точній та повній кваліфікації цього діяння. Об'єктивна сторона ненадання допомоги хворому медичним працівником за ч. 1 ст. 139 КК України характеризується: протиправним діянням у формі ненадання допомоги хворому медичним працівником – бездіяльністю, а за ч. 2 ст. 139 КК України – протиправним діянням (ненадання допомоги хворому медичним працівником – бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками (смерть хворого або інші тяжкі наслідки); причинним зв'язком.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 22.04.2019).
2. Кримінальний Кодекс України: Закони України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.04.2019).

3. Коржанський М. Уголовне право України. Частина загальна : Курс лекцій. Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. 336 с.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19. 11. 1992 № 2801-ХІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
5. Чеботарьова Г. Ненадання допомоги хворому медичним працівником: проблеми кримінально-правової характеристики об'єктивних ознак злочину. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». 2010. Том 23 (62). № 1. С. 292-298
6. Потєбєнко М., Гончаренко В. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина: коментарі до статей 109-447 Кримінального кодексу. : Форум, 2001. 944 с.
7. Горелик И. Квалификация преступлений, опасных для жизни и здоровья. Минск: Вышшая школа, 1973. 319 с.
8. Рішення Конституційного Суду України від 29.03.2002 р у справі 1-13/2002. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02/print1264782731469800> (дата звернення: 22.04.2019)
9. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17. 01. 1995 № 6. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення 22.04.2019)

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент О. С. Парамонова*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ХУЛІГАНСЬКІ ДІЯННЯ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Литвин Інна Русланівна,

Студентка магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Важливим прийомом отримання кримінально-правових знань є вивчення зарубіжного досвіду, його порівняння з вітчизняними підходами щодо криміналізації тих чи інших діянь. У науковій літературі зазначається, що порівняння залежно від об'єктів дослідження може проводитися на таких рівнях: а) макрорівень – порівняння типів права, правових сімей, правових систем чи галузей права; б) мікрорівень – порівняння правових інститутів, норм, окремих категорій [1, 123]. У межах нашого дослідження здійснюється порівняння на мікрорівні, при цьому «для порівняння використовується кримінальне законодавство тих країн, які не лише належать до однієї правової сім'ї – континентальної правової системи, але й мають найбільшу спорідненість між своїми національними законодавствами внаслідок історичних, соціально-економічних та соціально-психологічних традицій» [2]

Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії хуліганству тією чи іншою мірою розглядався у роботах таких українських вчених, як: О. М. Бандурка, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, А. Ф. Зелінський, О. А. Івахненко, М. І. Хавронюк та інші. Проте у наукових працях аналізувалися лише певні порівняльні аспекти, що стосувалися однієї або двох країн. Що, звичайно, не давало можливості узагальнити позитивний зарубіжний досвід у сфері кримінально-правової охорони громадського порядку, зокрема протидії злочинному хуліганству.

Отже, метою цієї статті є спроба у порівняльному аспекті розглянути регламентацію кримінальної відповідальності за хуліганські діяння у країнах пострадянського простору.

Чинна редакція ст. 296 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) «Хуліганство», як відмічають В. В. Шаблистий та О. А. Галемін, є відповідною з точки зору як законодавчої техніки, так і практики її застосування [3, 119]. Під хуліганством розуміється грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ст.

296 ККУ) [3]. Разом з тим з метою виявлення можливого позитивного зарубіжного досвіду та пошуку шляхів його використання в національному законодавстві проведемо порівняльно-правовий аналіз норм про кримінальну відповідальність за хуліганство за КК України та країн так званого пострадянського простору, або країн-учасниць СНД, Грузії та Балтії.

Як відмічає О. А. Івахненко, склад злочину під назвою «хуліганство» передбачається традиційно у Кримінальних кодексах (далі – КК) всіх пострадянських держав (крім КК Литовської Республіки), але ознаки кримінально-караного хуліганства суттєво відрізняються за рахунок неоднакових конструкцій диспозицій відповідних статей, у зв'язку з чим, залежно від особливостей конструкції, можна виділити шість типів диспозицій статей, що встановлюють відповідальність за хуліганство як таке:

1) диспозиція, яка містить ознаки так званого «простого» хуліганства і не охоплює жодних ознак зухвалості або цинізму (ст. 195 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки) [5];

2) диспозиція, яка містить ознаки простого хуліганства, а також ознаки цинізму (ст. 231 КК Латвійської Республіки) [6];

3) диспозиція, яка містить ознаки хуліганства, поєднаного з насильством, знищенням чи пошкодженням майна (ст. 221 КК Азербайджанської Республіки [7], ст. 258 КК Республіки Вірменія [8], ст. 239 КК Грузії [9], ст. 234 КК Киргизької Республіки [10], ст. 237 КК Республіки Таджикистан [11], ст. 279 КК Туркменістану [12], КК Республіки Узбекистан [13]);

4) диспозиція, яка містить ознаки хуліганства, що відрізняється особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ст. 339 КК Республіки Білорусь [14], ст. 257 КК Республіки Казахстан [15]);

5) диспозиція, яка містить ознаки хуліганства, що відрізняється особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, або пов'язаного з опором представникові влади чи іншій особі, яка припиняє хуліганські дії (ст. 287 КК Республіки Молдова [16]);

6) диспозиція, яка містить ознаки лише такого хуліганства, що вчинюється або із застосуванням зброї чи інших схожих предметів, або за наявності екстремістських мотивів (ст. 213 КК Російської Федерації [17]) [18, 258].

Диспозиція ст. 296 ККУ містить ознаки такого хуліганства, яке передбачається у диспозиціях четвертої групи наданої класифікації.

Варто зауважити, що у КК Литовської Республіки немає окремого складу злочину під назвою «хуліганство», а диспозиція ст. 284 («Порушення громадського порядку»), що міститься у Главі XI «Злочини та кримінальні проступки проти громадського порядку» має такий вигляд: «Той, хто у громадському місці зухвалими діями, погрозами, знущанням, вандалськими вчинками демонстрував неповагу до оточуючих та порушив громадський спокій або порядок» [19].

Як вбачається, особливістю цього складу злочину є те, що він своїми ознаками охоплює не лише дії, які традиційно називають хуліганством, але також і прояви вандалізму.

Водночас у КК Литовської Республіки прямо передбачаються конкретні склади злочинів, вчинених з хуліганських мотивів, які мають місце на рівні кваліфікуючих ознак певних складів злочинів. Зокрема, у п. 8 ч. 2 ст. 129 КК встановлюється відповідальність за вбивство, вчинене з хуліганських мотивів, у п. 8 ч. 2 ст. 135 КК – за вчинене з хуліганських мотивів заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, у п. 8 ч. 2 ст. 138 КК – за вчинене з хуліганських мотивів заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження [19].

Більш того, у п. 3 ч. 1 ст. 60 КК Литовської Республіки як обставина, що обтяжує покарання, вказується вчинення злочину з хуліганських мотивів. Водночас, у КК Латвійської Республіки й у КК Республіки Молдови має місце склад хуліганства, але відсутні будь-які вказівки на вчинення з хуліганських мотивів інших злочинів [18, 258].

Зауважимо, що відсутність у КК Литовської Республіки складу злочину під назвою «Хуліганство» не означає відсутності складів злочинів, які встановлюють відповідальність за такі дії. Таким складом злочину є, насамперед, передбачений ст. 284 КК Литовської Республіки склад, який встановлює відповідальність за порушення громадського порядку, у тому числі за хуліганство та вандалізм. І це цілком зрозуміло, оскільки хуліганство і вандалізм – досить близькі явища. Тому, як зазначають О. М. Бандурка й А. Ф. Зелінський, багато актів вандалізму кваліфікується у судах як хуліганство [20, 31].

Що стосується етимологічного походження терміна «вандалізм», то у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначення цього поняття здійснюється таким чином: «Вандали – 1. Група східногерманських племен, які завоювавши частину Римської імперії і Рим, знищили велику кількість цінних пам'яток мистецтва і архітектури. 2. Люди, які знищують, руйнують культурні цінності // некультурні, малосвідомі люди; Вандалізм – нещадне руйнування і

нищення пам'яток мистецтва й культури. Безжальне ставлення до чогонебудь цінного» [21, 111].

Самостійний склад вандалізму має місце у кримінальних кодексах Республіки Білорусь (ст. 341), Республіки Вірменія (ст. 260), Республіки Казахстан (ст. 258), Киргизької Республіки (ст. 235), Республіки Молдова (ст. 288), Російської Федерації (ст. 214), Республіки Таджикистан (ст. 237-1), але його визначення у зазначених статтях здійснено дещо інакше, ніж загальне визначення у відповідних словниках. У вказаних статтях кримінальних законів вандалізм визначається як осквернення будинків або інших споруд, а так само знищення майна у громадському транспорті або громадських місцях. Що ж стосується відповідальності за умисне знищення або пошкодження пам'яток історії і культури, то вона встановлюється в інших статтях відповідних кодексів; в окремих статтях передбачається також відповідальність за наругу над державними символами, тілом померлого, могилою чи іншим місцем поховання померлого. Якщо та чи інша спеціальна норма про відповідальність за ті чи інші прояви вандалізму відсутня, то такі дії за певних обставин кваліфікуються згідно з тією статтею КК, яка передбачає відповідальність за хуліганство [18, 258].

Така ж ситуація і з іншими діями, які за своєю суттю є хуліганськими, але у кодексах тих чи інших держав можуть бути піддані окремій криміналізації.

Так, у всіх кодексах, крім КК Республіки Молдова, окремо встановлено відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду, а у ст. 312 КК Республіки Білорусь, ст. 282 КК Грузії, ст. 205-1 КК Естонської Республіки, ст. 301 КК Республіки Казахстан, ст. 259 КК Латвійської Республіки, ст. 270 КК Республіки Молдова, ст. 219 КК Республіки Таджикистан і ст. 283 КК України окремо встановлюється відповідальність за самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда. У всіх розглянутих кодексах, крім КК Естонської Республіки, Латвійської Республіки та Республіки Узбекистан, має місце норма, яка передбачає відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про небезпеку. При цьому у ст. 340 КК Республіки Білорусь, ст. 285 КК Литовської Республіки аналогічно зі ст. 259 КК України як у назві, так і в диспозиції статті йдеться про загальну загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності; у ст. 259 КК Республіки Вірменія, ст. 331 КК Грузії, ст. 242 КК Республіки Казахстан як у назві, так і в диспозиції статті вказується

на завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму; у ст. 216 КК Азербайджанської Республіки, ст. 228 КК Киргизької Республіки, ст. 281 КК Республіки Молдова, ст. 207 КК Російської Федерації, ст. 180 КК Республіки Таджикистан, ст. 272 КК Туркменістану назва статті говорить про завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму, а в диспозиції статті йдеться про завідомо неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками. У зв'язку з цим виникає питання про те, різновидом яких дій є діяння, що передбачається вказаними статтями, – терористичних чи хуліганських. Вирішуючи це питання, в антитерористичній літературі дослідники доходять висновку, що завідомо неправдиве повідомлення про небезпеку є різновидом не терористичних, а хуліганських дій [22, 82], з чим слід цілком погодитись, оскільки до введення в кодекси цих спеціальних норм передбачені ними дії відповідно до кодексів радянських республік кваліфікувалися як злісне хуліганство [18, 258].

Крім того, слід зауважити, що, наприклад, ст. 285 КК Литовської Республіки, яка передбачає відповідальність за неправдиве повідомлення про загрозу безпеці суспільства або про нещастя, що начебто сталося, міститься у главі XI «Злочини та кримінальні проступки проти громадського порядку» вслід за ст. 284 КК, яка передбачає відповідальність за порушення громадського порядку. Тоді як ст. 250 КК, що передбачає відповідальність за терористичний акт, має місце у главі XXXV «Злочини проти громадської безпеки».

Так само розміщено ст. 340 КК Республіки Білорусь, яка передбачає відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про небезпеку і включена у главу 30 «Злочини проти громадського порядку та громадської моральності» вслід за ст. 339 КК («Хуліганство»). Тоді як статті, в яких містяться ознаки терористичних злочинів (ст.ст. 124, 126, 289, 290, 359), віднесено до інших глав КК [18, 259].

Водночас КК Республіки Вірменія у ст. 259 КК хоча й передбачає відповідальність лише за неправдиве повідомлення про акт тероризму, але міститься у главі 25 «Злочини проти громадського порядку та моральності» вслід за ст. 258 КК, що встановлює ознаки складу хуліганства. Проте ст. 217, яка передбачає відповідальність за тероризм, міститься у главі 23 «Злочини проти громадської безпеки» [8]. Тотожне діяння передбачено у кодексах інших держав (ст. 214-1 КК Азербайджанської Республіки, ст. 233 КК Республіки Казахстан, ст. 226-2 КК Киргизької Республіки, ст. 134-11 КК Республіки Молдова, ст.

205-1 КК Російської Федерації, ст. 179-1–179-2 КК Республіки Таджикистан) і також є хуліганським, а не терористичним.

Варто також відмітити, що у більшості кодексів країн пострадянського простору хуліганство виступає не лише як суспільно небезпечна дія, а й як мотив. Хуліганський мотив передбачається у нормах як: одна із ознак основного складу злочину; як кваліфікуюча ознака певного складу злочину; як обставина, що обтяжує покарання.

Так, як основна (але альтернативна) ознака складу злочину хуліганський мотив передбачено у ст.ст. 215-2, 215-3 та 245 КК Російської Федерації, ст. 276 КК Республіки Казахстан і ст. 299 КК України.

Як кваліфікуюча ознака хуліганський мотив указується у нормах, які передбачають відповідальність за:

- умисне вбивство (КК: Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Грузії, Естонської Республіки, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Литовської Республіки, Республіки Таджикистан, Туркменістану, Республіки Узбекистан, України);

- умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (КК: Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Грузії, Естонської Республіки, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Литовської Республіки, Республіки Таджикистан, Туркменістану, Республіки Узбекистан);

- умисне заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження (КК: Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Литовської Республіки, Республіки Таджикистан, Туркменістану);

- умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, нанесення побоїв, умисне знищення або пошкодження майна (КК Російської Федерації);

- наругу над могилою чи іншим місцем поховання або над тілом померлого (КК України).

Як обтяжуюча покарання обставина хуліганський мотив передбачений лише у п. 3 ч. 1 ст. 60 КК Литовської Республіки. У кодексах деяких інших держав у такому випадку замість «хуліганського мотиву» вказана обтяжуюча обставина у види вчинення злочину з «інших низьких мотивів» (ст. 61.1.6. КК Азербайджанської Республіки, п. 8 ч.1 ст. 64 КК Республіки Білорусь, п. 3 ч. 1 ст. 38 КК Естонської Республіки, п. 3 ч. 1 ст. 55 КК Киргизької Республіки, п. «п» ч. 1 ст. 62

КК Республіки Таджикистан, п. «к» ч.1 ст. 56 КК Республіки Узбекистан). Фактично хуліганський мотив є одним із видів (форм) «низьких мотивів» [18, 259].

Підсумовуючи зазначимо, що склад злочину під назвою «Хуліганство» передбачається у Кримінальних кодексах майже всіх пострадянських держав. Проте лише КК Литовської Республіки встановлює кримінальну відповідальності не за «Хуліганство», а за «Порушення громадського порядку». Проте ознаки кримінально-караного хуліганства, передбаченого у кримінальних законах країн пострадянського простору, суттєво відрізняються за рахунок неоднакових конструкцій диспозицій відповідних статей. Найбільш наближеними до вітчизняного розуміння хуліганства є однойменні злочини, передбачені КК Республіки Білорусь та КК Республіки Казахстан.

Список використаних джерел

1.Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ, 2002.

2.Смельянов М. В. Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії шахрайству. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 171–174. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/6_2012/36.pdf (дата звернення: 26. 04. 2019).

3.Шаблистий В. В., Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії : монографія. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

4.Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26. 04. 2019).

5.Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики: Закон Республики Эстония от 26. 06. 2001 № 1099. URL: http://estonia.news-city.info/docs/systemsw/dok_iegdab/index.htm (дата звернення: 26. 04. 2019).

6.Уголовный закон Латвийской Республики: Закон Латвийской Республики от 17. 06. 1998. URL: http://www.alex-lawyer.lv/ugolovnijzakon_latviirus.pdf (дата звернення: 26. 04. 2019).

7.Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: Закон Азербайджанской Республики от 30.12.1999 № 787-IQ. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353#pos=0:0 (дата звернення: 26. 04. 2019).

8.Уголовный кодекс Республики Армения: Закон Республики Армения от 29. 04. 2003 № ЗР-528. URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=7472 (дата звернення: 26. 04. 2019).

9. Уголовный кодекс Грузии: Закон Грузии от 22. 07. 1999 № 2287. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426> (дата звернення: 26. 04. 2019).

10. Уголовный кодекс Кыргызской Республики: Закон Кыргызской Республики от 01. 10. 1997 № 69. URL: <https://www.prokuror.kg/images/docs/criminal-code.pdf> (дата звернення: 26. 04. 2019).

11. Уголовный кодекс Республики Таджикистан: Закон Республики Таджикистан от 21. 05. 1998 № 574. URL: http://base.spinform.ru/show_doc_fwX?rgn=2324 (дата звернення: 26. 04. 2019).

12. Уголовный кодекс Туркменистана: Закон Туркменистана от 12. 07. 1997 № 222-1. URL: http://aarhus.ngo-tm.org/Tm_law/Ug_kod /index.htm (дата звернення: 26. 04. 2019).

13. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: Закон Республики Узбекистан от 22. 09. 1994 № 2012-ХІІ. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110#pos=0:0 (дата звернення: 26. 04. 2019).

14. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 09. 07. 1999 № 275-3. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414984#pos=0:0 (дата звернення: 26. 04. 2019).

15. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 03. 07. 2014 № 226-V URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 26. 04. 2019).

16. Уголовный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 18. 04. 2002 № 985. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 26. 04. 2019).

17. Уголовный кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 13. 06. 1996 № 63-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891> (дата звернення: 26. 04. 2019).

18. Івахненко О. А. Зарубіжний досвід криміналізації хуліганських діянь. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 256-260.

19. Уголовный кодекс Литовской Республики: Закон Литовской Республики от 26. 09. 2000 № VIII-1968. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877> (дата звернення: 26. 04. 2019).

20. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харків: Ун-т внутр. дел, 1996. 198 с. URL: <https://studfiles.net/preview/6705889/> (дата звернення: 26. 04. 2019).

21. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

22. Емельянов В. П., Иманлы М. Н., Рыжов И. Н. Уголовно-правовое противодействие терроризму. Харьков: Право, 2014. 88 с.

Науковий керівник: *к.ю.н., ст. викладач кафедри державно-правових дисциплін Парамонова О. С.*

ІНСТИТУТ СПІВУЧАСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мацькова Ірина Петрівна,

*студентка 2-го курсу, спеціальність «081» Право
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

У зв'язку з тим, що 7 лютого 2019 року до Конституції України були внесені зміни, які декларують європейський та євроатлантичний інтеграційний курс нашої держави, необхідним є усвідомлення важливості розвитку норм вітчизняного законодавства у контексті євроінтеграційних процесів, тобто гармонізація національного права з нормами права Європейського Союзу та країн-членів Північноатлантичного альянсу (НАТО), його удосконалення та розвиток відповідно до європейських правових стандартів. Зокрема, мова йдеться про кримінальне законодавство, а саме інститут співучасті у вчиненні злочинів, відповідальність співучасників та кваліфікацію їх діянь. Саме завдяки методу порівняння та зіставлення норм українського законодавства та норм права зарубіжних країн ми матимемо неабияку користь для подальшого вивчення та розвитку даного кримінального-правового інституту.

Відповідно до ст. 26 КК України співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Але дане поняття за радянських часів було сформовано в іншій редакції : відповідно до КК України 1960 року співучасть – це умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину [2]. Як бачимо, між двома поняттями існують деякі відмінності, зокрема відбулось уточнення, що співучасть можлива лише в умисних злочинах і, що більш важливо, термін «особа» було замінено на «суб'єкт злочину». Такі зміни не є безпідставними, вони обґрунтовані необхідністю конкретизації того, які ж саме особи можуть вчинити злочин. Адже особа може бути як фізичною, так і юридичною, повнолітньою чи малолітньою, осудною або неосудною тощо. І тому у новому КК України відбулось нормативне закріплення поняття особи, яка підлягає кримінальній відповідальності – суб'єкт злочину. Питання суб'єкта злочину висвітлено у Розділі IV Загальної частини КК України, а в ст. 18 дано конкретне визначення, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно КК України може

наставати кримінальна відповідальність [1].

Також, в КК України визначені види співучасників, до яких відносяться виконавець, організатор, підбурювач та пособник (ч. 1, ст. 27 КК України) [1]. Як бачимо, в українському законодавстві поняття співучасті чітко визначене та має своє нормативне закріплення, а види співучасників чітко диференційовані, визначені їхні ролі, а також висвітлено питання про кримінальну відповідальність кожного з них. Проте, такого чіткого нормативного висвітлення даного питання зустрінеш далеко не у всіх країнах Європи. Наприклад, візьмемо кримінальне законодавство Англії. Окрім того, що у зв'язку з належністю Англії до англо-саксонської правової сім'ї у Англії відсутній кодифікований акт, присвячений питанням притягнення осіб до кримінальної відповідальності, так і в нормативно-правовому акті, що регулює питання злочину та співучасті, відсутнє будь-яке нормативне визначення поняття і злочину, і співучасті. Проте, у ст. 8 Закону «Про співучасників та пособників» (Accessories and Abettors Act, 1861) нормативне визначення поняття «співучасті» замінює перелік певних дій: особа, яка допомагає, підбурює, дає поради чи забезпечує вчинення злочину, переслідуваного за обвинувальним актом, визнається винною у тому самому злочині [3]. На нашу думку, такий спосіб висвітлення питання інституту співучасті є не зовсім коректним та практичним, а саме: відсутня чітка дефініція як самого поняття співучасті, так і видів співучасників; роль кожного із суб'єктів злочину позбавлена будь-якої конкретики і має лише загальні, описові риси; відсутня диференціація за формами співучасті, а також не висвітлено питання відповідальності кожного зі співучасників. Хоча, важливо врахувати, що відсутність чіткого нормативного висвітлення даних аспектів пояснюється широкою практикою застосування судових прецедентів: якщо суд вищої інстанції приймає рішення, яке стосується інституту співучасті та притягнення суб'єктів злочину до відповідальності, то таке рішення є обов'язковим для врахування при вирішенні аналогічних справ судами нижчих інстанцій. Тобто, коли суд вищої інстанції виносить якесь рішення, він керується загальними положеннями законодавства. При цьому, суд фактично створює нові норми, які потім стануть обов'язковими для судів нижчих інстанцій. Така система є незвичною для країн романо-германської правової сім'ї, адже континентальне право характеризується наявністю чітко кодифікованої правової бази, якою повинні керуватися як суди, так і інші суб'єкти відносин у галузі права. Також, відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року поняття

співучасті та видів співучасників також детально не характеризується, натомість у ст. 25 Статуту передбачено, що особа підлягає кримінальній відповідальності якщо : 1) вчиняє такий злочин індивідуально, спільно з іншою особою або через іншу особу; 2) наказує, підбурює або спонукає вчинити такий злочин, якщо цей злочин скоюється або якщо має місце замах на цей злочин; 3) з метою полегшити вчинення такого злочину пособниками, підбурює або будь-яким іншим чином сприяє його вчиненню або замаху на нього, включно з наданням засобів для його скоєння; 4) будь-яким іншим чином сприяє вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють зі спільною метою [4]. У даній статті немає чіткої диференціації співучасників за їх ролями, проте можна провести певну аналогію до українського законодавства, а саме наявність у даній статті ознак виконавця, підбурювача, пособника, проте не описано ознак організатора. Знову ж таки, на нашу думку, таких підхід є не зовсім доцільним, адже роль організатора у вчиненні злочину не можна применшувати або ігнорувати, так як будь-який умисний злочин спочатку планується, організовується і лише потім злочинний задум втілюється у життя. У цьому і простежується відмінність від норм вітчизняного законодавства, у якому роль організатора має важливе значення, а питання відповідальності організаторів висвітлено в окремій статті КК України (ст. 30)[1]. Такий підхід, який характеризує унітарну модель співучасті (без поділу на види співучасників) закріплений у ст. 31 Кримінального кодексу Каліфорнії, який визначає, що всі особи, що беруть участь у злочині, включаючи тих, хто сприяє йому, підлягають відповідальності як виконавці. У главі 3 Кримінального Кодексу ФРН немає визначення поняття співучасті, проте нормативно закріплена чітка диференціація співучасників, а саме наявність виконавця, підбурювача та пособника[5]. Як бачимо, роль організатора у законодавстві Німеччини також не визначена.

Отже, проаналізувавши вищезазначене, можна зробити висновок про те, що інститут співучасті в українському законодавстві формувався поступово, з часом відбувалися зміни як самого КК України, так і положень, які він закріплює. Окрім цього, ми дійшли до висновку, що вітчизняне та зарубіжне законодавство має дещо схожого, проте також наявні і відмінності. Зокрема, не в усіх європейських країнах дається нормативне визначення поняттю співучасті та видів співучасників, у деяких країнах не висвітлюється питання про форми співучасті, а питання про відповідальність співучасників за КК ФРН взагалі

кардинально відрізняється від того, які положення про відповідальність декларує КК України. У зв'язку зі співставленням норм українського законодавства та норм права інших країн можна безсумнівно стверджувати, що кримінальне законодавство України вирізняється з-поміж інших зарубіжних країн своєю нормативністю закріплення основних положень, чіткістю та структурованістю.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний Кодекс України від 5.04.2001 р. Загальна частина. ТОВ «ВВП НОТІС», 2018. - 204 с.
2. Кримінальний Кодекс України від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
3. Accessories and Abettors Act, 1861. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/24-25/94/contents>
4. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588
5. Кримінальний Кодекс Федеративної Республіки Німеччини від 13.10.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://constitutions.ru/?p=5854>
6. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_789
7. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8.08.1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_201

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент О. М. Сокурєнко*

НАСИЛЬСТВО ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Мкртчян Анна Араїківна

*Студентка магістратури 1-го року навчання,
спеціальність «081» Право*

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

З'ясування поняття насильства має важливе практичне значення як для законотворчої, так і для правозастосувальної діяльності, адже воно є способом вчинення багатьох злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК). Незважаючи на поширюваність і небезпечність зазначеного явища, категорія «насильство» у національному законодавстві вживається безсистемно. Для норм, що передбачають відповідальність за ті чи інші форми застосування насильства, зокрема і тих, що посягають на власність, не характерний уніфікований підхід до їх побудови та змісту, відсутня легальна кримінально- дефініція поняття «насильство». Немає єдності щодо змісту останньої, кримінально-правового значення, кваліфікації відповідних злочинних діянь й у поглядах учених.

Слід зазначити, що проблемам вивчення способів вчинення злочинів проти власності значну увагу приділяли такі вчені, як: О. Ігнатов, О. Храмцов, М. Коржанський, О. Дудоров, М. Хавронюк, М. Карп'юк, А. Бандурка, А. Зелінський, Л. Гаухман, Р. Сухацький, Р. Куций та інші.

Метою цієї статті є кримінально-правова характеристика поняття насильства як способу вчинення злочинів проти власності.

Спосіб, як ознака складу злочинного діяння, являє собою певну форму прояву кримінально-караного діяння, інакше кажучи, послідовність прийомів і методів, які використовує винний для вчинення умисного кримінального правопорушення [1, 180].

Спосіб виступає як обов'язкова ознака складу злочину у випадках, коли він:

- а) прямо зазначений у законі;
- б) однозначно впливає із змісту закону, про що свідчить характер дії, опис якої містить диспозиція статті.

Одним із найнебезпечніших способів вчинення злочину є насильство, яким характеризується й окремі злочини проти власності, а саме: грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК), вимагання (ст. 189 КК)

[2]. Такі злочини у кримінально-правовій літературі називають насильницькими злочинами проти власності.

Юридична енциклопедія визначає насильство як умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь [3, 68].

Згідно з енциклопедією політичної думки Я. Міллера у своєму основному значенні слово «насильство» означає «завдання людям шкоди шляхом убивства, скалічення чи завдання болю. Його значення може поширюватися і на загрозу завдання такої шкоди, а також на психічну і на фізичну шкоду».

Філософський енциклопедичний словник пропонує розуміти насильство як застосування сили або погрози її застосування. У найширшому смисловому контексті сила – це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. З огляду на це, насильство є обмеженням, аж до зведення нанівець, можливостей вільної життєдіяльності індивідів та людських спільнот. Зазнавати насильства – означає втратити свободу [4].

Термін «насильство» А. Жалінський визначає, як «вплив (як правило) контактний на поведінку особи, що безпосередньо обмежує можливість її вибору бажаного варіанту поведінки шляхом спричинення страждань фізичного чи психічного характеру» [цит за: 5, 307; 6, 104].

В юридичній літературі, як відмічає М. Карп'юк, склалося декілька підходів до тлумачення поняття «насильство»:

1) насильство як будь-який примус злочинцем іншої людини до дії або бездіяльності проти її волі за допомогою фізичного або психічного впливу на останню;

2) насильство як засіб досягнення злочинної мети шляхом застосування фізичної сили;

3) насильство не тільки як засіб вчинення злочинів, а й як мета їх вчинення [5, 307].

Насильство є крайньою формою, найбільш гострим і небезпечним проявом агресії [7, 7]. Аналіз різноманітних існуючих підходів до поняття насильства дозволяє визначити найбільш істотні його ознаки:

1) насильство здійснюється проти або поза волею потерпілого;

2) насильство пов'язане з фізичним та/або психічним впливом на потерпілого;

3) застосування насильства може заподіяти шкоду потерпілому;

4) насильство може бути як засобом досягнення мети, так і метою [8, 145].

За сутністю насильницьких дій, їх зовнішнім проявом у науковій літературі виділяють дві форми насильства: фізичне і психічне. Такій поділ спостерігається і у законі про кримінальну відповідальність. Зокрема, насильницькі злочини проти власності можуть вчинюватися шляхом застосування як фізичного, так і психічного насильства.

Найбільш вдалим на нашу думку є визначення насильства як способу вчинення злочину, запропоноване О. Ігнатовим, під ним слід розуміти умисний, протиправний енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та/або вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється шляхом дії або через бездіяльність всупереч або поза її (людини) волі, здатний заподіяти смерть, фізичну та/або психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини [8, 150].

Аналіз диспозицій ст.ст. 186, 187, 189 КК дає можливість встановити, що законодавець має на увазі такі види фізичного насильства, як способу вчинення злочину:

а) насильство, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 186 КК, ч. 1 ст. 189 КК) [2];

б) насильство, що є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ст. 187 КК, ч. 3 ст. 189 КК); а також відокремлюється спеціальний його вид – заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК; ч. 4 ст. 189 КК) [2].

Психічне насильство у вигляді погроз, передбачене у ст.ст. 186, 187, 189 КК. Проте законодавець виділяє такі види психічного насильства, як способу вчинення злочину:

а) погроза застосування насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 186 КК);

б) погроза застосування насильства, що є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ст. 187 КК);

в) погроза насильства над потерпілим чи його близькими родичами (ч. 1 ст. 189 КК);

г) погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів потерпілих чи їх близьких родичів (ч. 1 ст. 189 КК);

д) погроза пошкодження чи знищення майна потерпілих чи їх близьких родичів або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною (ч. 1 ст. 189 КК);

е) погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (ч. 1 ст. 189 КК);

ж) погроза вбивством чи заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189 КК) [2].

Цей поділ умотивований і керівними роз'ясненнями, що подаються у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10 (далі – Постанова) [9].

У п. 5 Постанови визначено, що під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання ударів, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння [9]. За таких умов до позбавлення або обмеження волі також варто визнавати фізичним насильством. Як справедливо наголошує О. Храмцов, якщо обмеження або позбавлення волі потерпілого при грабежі були спрямовані на позбавлення можливості чинити йому опір або перешкодити вилученню майна, то такі дії кваліфікуватимуться за ч. 2 ст. 186 КК [10, 156].

Судова практика визначає, що дії із застосуванням насильства при грабежі можуть передувати вилученню майна, бути застосованими одночасно або безпосередньо після такого вилучення. Так, відповідно до абз. 3 п. 4 Постанови дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винною особою з метою заволодіння майном, належить кваліфікувати як грабїж, а у разі застосування насильства чи висловлювання погроз його застосування – залежно від характеру насильства чи погроз як грабїж чи розбій [9]. Грабїж визнається насильницьким за умови, що застосоване насильство було способом заволодіння майном або утримання його безпосередньо після такого заволодіння. Тому дії не можуть бути кваліфікованими як грабїж, коли насильство застосовується з метою уникнення затримання після закінчення крадіжки [10, 157].

Відповідно до п. 9 Постанови небезпечним для життя і здоров'я є насильство, яке передбачає умисне заподіяння потерпілому легкого

тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо [9].

При цьому у Постанові відзначається, що застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) з метою заволодіння його майном потрібно розглядати як насильство і залежно від того, було воно небезпечним для життя або здоров'я чи не було, кваліфікувати такі дії за ч. 2 ст. 186 КК або за відповідною частиною ст. 187 КК. Якщо застосування таких засобів було небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, але не призвело до заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, вчинене належить кваліфікувати як розбій лише за умови, що винна особа усвідомлювала можливість заподіяння будь-якого із цих наслідків. Вказане стосується і випадків застосування наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) під час вимагання [9].

У злочинах проти власності діяння у формі грабежу, розбійного нападу, вимагання може здійснюватися шляхом заподіяння психічного насильства. В юридичній літературі вирішення питання про кваліфікацію дій злочинця, спрямованих на заволодіння майном і пов'язаних із застосуванням психічного насильства, вирішуються по-різному. Так, Л. Гаухман дає кваліфікацію таким діям у залежності від того, чи була така погроза сприйнята потерпілим [цит. за: 10, 157; 11, 22]. Погроза, не сприйнята особою, якій вона адресована, або сприйнята як нездійсненна, не може примусити до чогось. На це О. Храмцов, погоджуючись із аргументованою тезою Г. Кострова, зазначає, що за таких умов виходити лише з факту сприйняття погрози потерпілим, означало б вирішувати питання про характер злочину і ступень відповідальності винного в залежності від випадкових обставин [цит. за: 10, 157; 12, 9]. На нашу думку, при кваліфікації корисливо-насильницьких діянь, що вчинюються шляхом погроз, значення має і сприйняття такої погрози потерпілим, і усвідомлення своїх дій та

бажання їх вчинити винним. Проте першочергове значення має саме останній факт.

Під погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, при насильницькому грабежі (ч. 2 ст. 186 КК) розуміється психічне насильство, яке полягає у залякуванні потерпілого негайним застосуванням до нього такого фізичного насильства. Висловлюючи погрозу, грабіжник може конкретизувати зміст фізичного насильства (нанесення ударів, побоїв, обмеження чи позбавлення волі тощо), а може і не робити цього. Оскільки характер погрози має суттєве значення для кваліфікації дій винного, з'ясування його у таких випадках є обов'язковим. Встановлюючи зміст погрози, слід враховувати всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин справи (час, місце, обстановку вчинення посягання, кількість осіб, які посягають, і потерпілих, предмет, яким погрожував винний, суб'єктивне сприйняття погрози потерпілим тощо). Якщо зміст неконкретизованої погрози встановлено не було і при цьому не доведено, що винний погрожував застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, вчинене слід розглядати як грабіж [13].

Погроза застосування насильства при розбої (ч. 1 ст. 187 КК) полягає в залякуванні негайним застосуванням фізичного насильства, небезпечного для життя здоров'я потерпілого (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я чи незначною втратою працездатності, або вчинити певні дії, що у конкретній ситуації можуть спричинити такі наслідки) [9].

При розбої, а також і при вимаганні досягнення корисливої мети забезпечується шляхом впливу на потерпілого. Однак за характером впливу і способу його застосування розбій і вимагання суттєво відрізняються один від одного.

Погроза при вимаганні – більш ширше поняття порівняно з погрозою, застосованою при розбої. Це обумовлено тим, що вимагач може погрожувати потерпілому не лише застосуванням насильства, але і розголошенням принизливої інформації або пошкодженням майна. Крім того, при вимаганні зловмисник може погрожувати застосуванням насильства не лише до самого потерпілого, але і до його близьких. Особливу увагу слід звернути на відмінності в понятті насильства, яким може погрожувати винний при скоєнні цих злочинів. Якщо склад розбою завжди передбачає погрозу насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, то для складу вимагання не має значення

характер шкоди, якою злочинець погрожує потерпілому. Погроза насильством при вимаганні може виражатися в «обіцянці» застосувати до потерпілого будь-які міри фізичного впливу, починаючи від побоїв і закінчуючи позбавленням життя [14, 179].

Відповідно до абз. 2 п. 12 Постанови погроза при вимаганні має місце тоді, коли винна особа, висловлюючи її в будь-якій формі (словами, жестами, демонстрацією зброї тощо), бажає, щоб у потерпілого склалося враження, що якщо він протидіятиме винній особі або не виконає її вимог, то ця погроза буде реалізована [9].

При розбої і вимаганні винна особа може залякувати потерпілих застосуванням певних предметів, здатних спричинити шкоду життю або здоров'ю. Це стосується і випадків, як відмічається у Постанові (абз. 2 п. 12), коли винна особа погрожує застосуванням предметів, які завідомо для неї не можуть бути використані для реалізації погроз (зіпсована зброя, макет зброї тощо), але потерпілий сприймає ці предмети як такі, що являють собою небезпеку для життя чи здоров'я [9].

Як відмічалось вище, у ст. 189 КК України визначено чотири види погроз:

1) погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів потерпілих чи їх близьких родичів (ч. 1 ст. 189 КК), яка полягає у залякуванні зазначених осіб ущемленням їх прав, свобод або законних інтересів, перешкоджанням їх реалізації. Такі обмеження мають незаконний характер (за відсутності законних підстав, в порушення встановленого порядку тощо) і можуть стосуватися будь-яких конституційних та інших прав чи свобод людини і громадянина або будь-яких законних інтересів.

2) погроза пошкодження чи знищення майна потерпілих чи їх близьких родичів або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною (ч. 1 ст. 189 КК) «має місце лише тоді, коли вона стосується майна, що належить потерпілому чи його близьким родичам, або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною» (абз. 1 п. 14 Постанови) [9].

3) погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (ч. 1 ст. 189 КК) означає можливість повідомити певну інформацію про вказаних осіб будь-яким способом хоча б одній особі, якій вони не були відомі, тоді як потерпілі особи бажали зберегти їх у таємниці. Під відомостями, які потерпілий чи його близькі родичі бажали зберегти в таємниці, Пленум

Верховного Суду України пропонує розуміти такі дійсні чи вигадані дані про останніх, їхні дії та дії, вчинені щодо них, розголошення яких із будь-яких міркувань є для них небажаним. До таких відомостей, зокрема, можуть належати дані про інтимні сторони життя, захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо (п. 13 Постанови) [9].

4) погроза вбивством чи заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189 КК). Якщо винний погрожував потерпілому вбивством або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, то його дії кваліфікують за ч. 4 ст. 189 КК. Додаткової кваліфікації за ст. 129 КК ці дії не потребують [9].

На практиці серед найбільш типових способів зовнішнього вираження погрози виділяють такі її форми: усна, письмова, мова жестів та інші дії, спрямовані на залякування потерпілого в залежності від обстановки, ситуації, яка склалась. Однак така форма погрози може виражатись як відкрито, так і в завуальованій формі (залякування). В останньому випадку буває дуже складно визначити кримінальний характер погрози, оскільки вона не завжди містить конкретизований характер. Так, наприклад, коли особа, яка погрожує, говорить потерпілому, що йому «поламає руки», «відріже голову», «вб'є», то тут зрозумілий характер погрози. А коли говорить потерпілому, що його «поб'є», «зробить погано», то в даному випадку з зовнішньої сторони дуже важко визначити умисел особи, яка погрожує [15, 2]. Тому у такому випадку при кваліфікації діяння як погрози має значення сприйняття її потерпілим. При цьому, за слушним зауваженням Р. Куцога, «...те, як потерпілий сприймав погрозу, є одним із факторів, який враховується при встановленні характеру погрози, але ні в якому разі не для встановлення умислу винного» [15, 3].

Як приклад, у літературі наводиться така ситуація. Т. проник разом із Б. у будинок з метою викрадення продуктів харчування та іншого приватного майна, взяв зі столу ніж для того, щоб відкрити банку з консервами. В цей момент на кухню зайшла потерпіла. Побачивши її, Т. ножем не погрожував, хоч і тримав його в руці, але сказав потерпілій, щоб вона не здіймала галасу з приводу їхніх дій. Після чого Т. і Б. одразу вийшли з квартири, по дорозі забравши з собою вилучені ними речі. У даній ситуації дії Т. і Б. слід розглядати, як відкрите заволодіння майном, тобто грабіж, поєднаний із проникненням в житло [цит. за: 15, 3; 16, 43].

3) урахуванням вищезазначеного, можна визначити ознаки, притаманні насильству як способу вчинення злочинів проти власності, який у ч. 2 ст. 186, ст. 187, ст. 189 КК України, виступає необхідною складовою об'єктивної сторони їх складу. Отже, насильницький спосіб є: 1) умисним; 2) протиправним; 3) фізичним та/або психічним впливом на іншу людину; 4) таким, що здійснюється шляхом дії або через бездіяльність; 5) таким, що застосовується всупереч або поза волі потерпілого; 6) здатним заподіяти смерть, фізичну та/або психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини, пошкодити чи знищити чуже майно. Розглядувані суспільно небезпечні діяння вчинюються двома насильницькими способами: фізичним та/або психічним. Під фізичним насильством слід розуміти умисний фізичний вплив на тіло іншої людини, який здійснюється всупереч волі потерпілого або поза його волею і здатний завдати різної за ступенем тяжкості шкоди здоров'ю або спричинити смерть, а також обмеження свободи пересування за відсутності посягання на тілесну недоторканість. Психічне насильство – це кримінальна протиправна погроза заподіяти потерпілому фізичну, моральну або майнову шкоду для досягнення злочинної мети.

Список використаних джерел

1. Дудоров О., Хавронюк М. Кримінальне право: навч. посіб.. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28. 04. 2019).
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.». 1998. 720 с.
4. Філософський енциклопедичний словник. за ред. М. Т. Максименко. Київ: Абрис. 2002. 742 с.
5. Карп'юк М. Поняття насильства як способу вчинення злочинів проти власності за кримінальним правом України та республіки Польща. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 305–314.
6. Жалинский А. Насильственная преступность и уголовная политика. *Советское государство и право*. 1991. № 3. С. 101–113.
7. Бандурка А., Зелинский А. Вандализм. Харків: Ун-т внутр. дел. 1996. 200 с.
8. Ігнатов О. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10iomptc.pdf>

9. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0010700-09>

10. Храмов О. Насильство в грабежі (проблеми кримінально-правової оцінки). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. № 18. С.156–158.

11. Гаухман Л. Насилие при грабеже, разбое и вымогательстве. *Советская юстиция*. 1969. № 2. С. 22–23.

12. Костров Г. Психическое насилие при разбое и грабеже. *Советская юстиция*. 1970. № 11. С. 9–10.

13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/>.

14. Сухачкий Р. Умови і проблеми відмежування розбою від кримінальних правопорушень із суміжним складом злочину та особливості його кваліфікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3(40). С. 176–181.

15. Куций Р. Особливості кваліфікації злочинів, вчинених із застосування погрози. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. Т. 5. № 1 (14). С. 01-05. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/366/387>

16. Самощенко В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве. Харьков: Изд. СПД ФЛ Вапнярчук Н.М. 2005. 120 с.

Науковий керівник: к. ю. н., ст. викладач кафедри державно-правових дисциплін Парамонова О. С.

ТВОРИ, ЩО ПРОПАГУЮТЬ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ, ЯК ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 300 КК УКРАЇНИ

Парамонова Ольга Сергіївна

кандидат юридичних наук, старший викладач

кафедри державно-правових дисциплін

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Соціально-економічні перетворення, що відбулися за останнє десятиріччя, спричинили як позитивні, так і негативні зміни у сучасній Україні [1, 93]. Так, доступність нових технологій (глобальна електронна мережа, комп'ютерна техніка, мобільні телефони, за допомогою яких можна пересилати фотографії, аудіо- і відеопродукцію), як позитивний чинник, призвела до негативу – значного поширення предметів, що пропагують культ насильства і жорстокості. Тому посилення боротьби із злочинними проявами, передбаченими ст. 300 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» [2], зумовлює актуальність теми статті.

Дослідженню ознак складу злочину, передбаченого ст. 300 КК України, приділяли значну увагу такі вчені, як: Л. П. Брич, А. В. Ландіна, О. О. Дудоров, С. Ф. Денисов, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. В. Ольшевський, П. П. Сердюк, М. І. Хавронюк та інші. Проте аналіз юридичної літератури, вивчення судово-слідчої практики свідчать про те, що при кваліфікації цих злочинних діянь виникають суттєві складнощі, пов'язані з різними підходами до розуміння такого елемента його складу, як предмет.

Виходячи з наведеного, метою цієї наукової роботи є визначення поняття та встановлення ознак творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, як предмета складу злочину, передбаченого ст. 300 КК України.

Як відомо, всі склади злочинів поділяються на дві групи: безпредметні (такі, що не містять у структурі складу зазначеної ознаки) та предметні (які, відповідно, таку ознаку мають) [3, 49]. Виходячи з такого поділу, слід визнати, що злочин, передбачений ст. 300 КК України, належить саме до останньої категорії, про що свідчить і

конструкція диспозиції цієї норми, де зазначені такі предмети, як: твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч. 1); кіно- та відеопродукція, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч. 2) [2].

У кримінально-правовій науці виділяють ряд основних (загальних) ознак предмета злочину, а саме: соціальну, фізичну та юридичну [4, 293]. Встановлення таких ознак дає відповідь на питання чи можна взагалі вважати відповідне явище предметом злочину. Поряд з основними деякі вчені виділяють і додаткові (або спеціальні) ознаки [5, 209].

Як предмети складу діяння за ст. 300 КК України твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, характеризуються такими загальними ознаками [6]:

а) фізична – твори становлять матеріальний предмет, тобто матеріалізовані у формі писаних чи відповідно розмножених (надрукованих) текстів, фільмів, магнітофонних записів, комп'ютерних програм на носіях інформації;

б) соціальна – зміст творів полягає у демонстрації актів насильства і жорстокості (в таких творах головну частину сюжету становлять сцени та епізоди з проявами садизму, тортур, катування, смакуванням страждань жертви, безжальності тощо). Йдеться про поведінку, яка вказує на відсутність терплячого і, якщо не доброзичливого, то принаймні нейтрального ставлення до людей, їхніх звичаїв, традицій, обрядів тощо з врахуванням раси, національності, належності до певної релігійної конфесії, передбачає прийнятність і доцільність застосування обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян залежно від вказаних ознак (демонстрація утисків, приниження, образ відповідних осіб чи груп людей, глум над їх звичаями, побутом, зовнішнім виглядом, моральними та іншими подібними цінностями певної раси, нації, релігії). Причому відповідні твори повинні одночасно пропагувати і нетерпимість, і дискримінацію за вказаними ознаками;

в) юридична – твори призначені для пропаганди культу насильства і жорстокості. Це означає, що відповідні прояви не засуджуються, а видаються за поведінку правильну і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення.

У глумачному словнику української мови під твором розуміється: 1. Те, що зроблене, створене ким-небудь і реально існує в тій чи іншій

формі; виріб, витвір; 2. Продукт творчої діяльності людини; 3. Наслідок літературної, наукової, музичної творчості людини [7].

Поняття «твір» немає узагальненого законодавчого визначення. Воно використовується у різних нормативних актах, зокрема Цивільному кодексі України, Законі України «Про авторське право і суміжні права», як об'єкт авторського права. Так, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» до об'єктів авторського права віднесено твори у галузі науки, літератури і мистецтва, а саме: літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; сценічні обробки письмових творів і обробки фольклору, придатні для сценічного показу; похідні твори; збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; інші твори [8].

Аналіз Рекомендацій визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції порнографічного характеру, продукції еротичного характеру, продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості, а також продукції, що пропагує національну та релігійну ворожнечу, неповагу до національних і релігійних святих та ображає національну гідність,, затверджених рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 20.04.2010 р. № 3 (далі –

Критерії), дозволяє зробити висновок, що під «творами, що пропагують культ насильства і жорстокості», розуміється:

– друкована, аудіовізуальна, електронна та інша продукція,
– а також отримані до них по комунікаційних лініях повідомлення та матеріали [9].

У Критеріях визначається зміст таких понять, як: жорстокість, насильство, заклик до насильства та жорстокості, культ насильства та жорстокості, пропаганда насильства та жорстокості. Так, жорстокість – це властивість особистості, яка полягає у байдужості до страждань людей або ж у прагненні до їх спричинення. Насильство – застосування (загроза застосування) сили як вияву своєї волі відносно інших. Насильство обмежує можливості дій на власний розсуд того, на кого спрямоване. Заклик до насильства та жорстокості – звертання до певної групи людей в усній, письмовій або іншій формі щодо здійснення актів насильства і жорстокості. Культ насильства та жорстокості – надмірне звеличення творів, у яких вихваляються, видається за норму поведінки застосування грубої фізичної сили, розправа над потерпілим, катування і навіть заповідання смерті. Пропаганда насильства та жорстокості – діяльність, спрямована на розповсюдження демонстрацій актів насильства і жорстокості, для впливу на громадську думку, відповідні прояви не засуджуються, а видаються за поведінку правильну і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення [9].

Також у документі містяться критерії віднесення продукції до такої, що пропагує культ насильства і жорстокості. Ці критерії є додатковими (спеціальними) ознаками творів, визначених у ст. 300 КК України. До них відносяться:

1. Наявність прямих закликів до насильства і жорстокості (письмові, друковані, або виконані в електронному вигляді, усні твори, фотозображення, рекламні сюжети, анонси, повідомлення та інше з написами, що містять такі заклики); звукозаписи, кіно- відеопродукція, інші технічні записи зображень, що рухаються (комп'ютерні ігри тощо), або сюжет твору, насичений переважною кількістю демонстрації (опису) сцен насильства та жорстокості.

2. Зображення (відтворення) насильства та жорстокості подається в ореолі позитивного відношення до нього, що спонукає до його наслідування, а не осуду.

3. Показ (опис) в натуралістичній формі нанесення фізичних пошкоджень людському тілу та будь-якій живій істоті (різані та вогнепальні рани, відтинання органів або частин тіла тощо).

4. Нагнітання жаху, з використанням художніх засобів мистецтва, або без них, смакування мук, приниження і натуралістичних подробиць страждання без ознак художньої, соціальної чи психологічної цінності твору.

5. Демонстрація (опис) фізіологічних реакцій організму на пошкодження чи біль (мученицька міміка, крики, стогін, страждання, кров, агонія тощо).

6. Натуралістична демонстрація (опис) в дії різноманітного реманенту для катування.

7. Глумління над трупами.

8. Деталізація зображення сцен суїциду.

9. Використання спеціальних професійних засобів та способів, які посилюють ефект достовірності, реалістичності, документальності насильства [9].

У Критеріях також визначається, що матеріали, які містять інформацію щодо пропаганди насильства і жорстокості, не повинні «відповідати усім критеріям одразу», але повинні «відповідати більш ніж одному».

Таким чином, твір, що пропагує культ насильства і жорстокості, – це спрямований на розповсюдження з метою впливу на громадську думку результат творчої діяльності автора, певна продукція, яка втілена у будь-який об'єктивній формі та відповідає Критеріям (двом і більше) віднесення її до такої, що пропагує культ насильства і/або жорстокості.

Ці твори своїм змістом негативно впливають на свідомість (підсвідомість) людей та руйнують або трансформують їх ставлення до певних категорій, що регулюють міжособистісне спілкування і поведінку людей, тобто до системи етичних норм та правил співжиття, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей [10].

У ч. 2 ст. 300 КК України окремо виділено як предмет злочину кіно- і відеопродукцію [2], до якої слід віднести як готові повнометражні та короткометражні кіно- і відеофільми, так і не до кінця змонтовані кінокадри та будь-які інші відеозаписи, які можна відтворити для перегляду і які пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію [10].

Нормативне розуміння поняття «фільм» надано у ст. 3 Закону України від 13. 01. 1998 р. № 9/98-ВР «Про кінематографію»: «...фільм – це аудіовізуальний твір (у тому числі телевізійні серіали та їх окремі серії), що складається з епізодів, поєднаних між собою творчим

задумом і зображувальними засобами, та є результатом спільної діяльності його авторів, виконавців і виробників» [11]. За способами фіксації зображення та розповсюдження фільми поділяються на кіно-, відеофільми тощо.

При цьому, якщо така продукція передається телекомунікаційними мережами, то відповідно до ст. 40 Закону України від 18. 11. 2003 р. № 1280-IV «Про телекомунікації» оператори, провайдери телекомунікацій не несуть відповідальності за зміст інформації, що демонструється їх мережами [12]. Контроль за дотриманням законодавства при здійсненні мовлення вітчизняними телеорганізаціями здійснює Національна рада з питань телебачення та радіомовлення. Що ж стосується програм і передач іноземних телеорганізацій, то щодо них слід керуватися положеннями Європейської конвенції про транскордонне телебачення від 05. 05. 1989 р. Відповідно до п. «b» ч. 1 ст. 7 зазначеної Конвенції, всі відеосюжети програм у тому, що стосується їхніх презентації та змісту, мають поважати гідність людини та основні права інших людей, зокрема, вони не повинні бути непристойними і, особливо, неправомірно пропагувати насильство чи спонукати до расової ненависті [10].

Оскільки законодавець прямо не пов'язує настання кримінальної відповідальності за ст. 300 КК України з кількістю творів, що є предметом передбаченого нею злочину, за змістом закону відповідальність настає за вчинення дій щодо не менше двох творів. Це можуть бути як однорідні предмети – (три книжки або два відеофільми), так і неоднорідні (одна книжка та один малюнок). Не можуть визнаватися предметом виготовлення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, дані оперативних зйомок, що здійснюються працівниками правоохоронних органів [10].

Варто відмітити, що предметом аналізованого злочину можуть бути як оригінали, так і копії творів, у тому числі копії кіно- і відеопродукції, адже саме копії збуваються і розповсюджуються.

У кожному випадку для вирішення питання щодо належності творів до предмета аналізованого злочину, обов'язковим є призначення і проведення відповідної експертизи.

Таким чином, до основних ознак предмета злочину, передбаченого ст. 300 КК України, належать соціальна, юридична, фізична. Додатковими (спеціальними) ознаками, що притаманні предметам цього злочину є критерії віднесення їх до продукції, що пропагує культ насильства і жорстокості. Оціночна природа нормативного викладення

предмету злочину (творів або кіно-, відеопродукції, які пропагують культ насильства і жорстокості) породжує проблеми кваліфікації аналізованого злочину. Тому у перспективі вважаємо за доцільне доповнити ст. 300 КК України приміткою, в якій надати чітке визначення творів, кіно- і відеопродукції, що пропагують насильства і жорстокість, зі встановленням конкретних їх ознак.

Список використаних джерел:

1. Міщук І. П. Протидія розповсюдженню товарів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію: причини та заходи профілактики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 11 (2) (2014). С. 93-96.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22. 04. 2019)
3. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища шк., изд-во при Харьк. ун-те. 1988. 198 с.
4. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. *Вибрані наукові праці з проблем правознавства*. Київ : Ін Юре. 2010. С. 292–300.
5. Бартман Ю. Д. Предмет злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, та його ознаки. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 209-215.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка. 2010. 1288 с. URL: <https://studfiles.net/preview/7362504/page/39/> (дата звернення: 22. 04. 2019).
7. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ.: Наукова думка. 1970-1980. Том 10, 1979. С. 51. URL: <http://sum.in.ua/s/tvir> (дата звернення: 22. 04. 2019).
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3792-12> (дата звернення: 22. 04. 2019).
9. Критерії віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості: Рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 28.02.2013 № 16 URL: <http://www.moral.gov.ua/documents/23/> (дата звернення: 22. 04. 2019).
10. Кваліфікація окремих видів злочинів: мультимед. підручник з навч. дисципліни. Лекція 9. Кваліфікація злочинів проти громадського порядку та моральності: кол. авторів НАВС України. 2016. URL:

https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_9.html
(дата звернення: 22. 04. 2019)

11. Про кінематографію: Закон України від 13. 01. 1998 р. № 9/98-ВР. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр> (дата звернення: 22. 04. 2019)

12. Про телекомунікації: Закон України від 18. 11. 2003 № 1280-IV. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (дата звернення: 22. 04. 2019)

ЩОДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В СТАНІ АЛКОГОЛЬНОГО, НАРКОТИЧНОГО ЧИ ІНШОГО СП'ЯНІННЯ АБО ПІД ВПЛИВОМ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ, ЩО ЗНИЖУЮТЬ УВАГУ ТА ШВИДКІСТЬ РЕАКЦІЇ

Сокуренко Олександр Михайлович

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри державно-правових дисциплін

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Проблема боротьби з керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (далі – алкогольного та іншого сп'яніння) не є новою, і з кожним роком набуває все більших масштабів.

Так, за даними Національної поліції України, в 2015 р. було виявлено 93 тис. правопорушень стосовно керування транспортними засобами особами в стані «алкогольного та іншого сп'яніння», а в 2017 р. було виявлено вже 114 тис. правопорушень. Але, керування транспортною засобу в стані «алкогольного або іншого сп'яніння», як правило призводить до того, що у водія, під дією таких препаратів погіршується здатність діяти в дорожньому русі, послаблюється здатність оцінки ситуації, в результаті чого зростає ризик дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП). У зв'язку з цим, необхідно відмітити, що Україна посідає одне із найперших місць в Європі за смертністю та травматизмом на дорогах, а більшість ДТП трапляються через перебування водіїв у нетверезому стані.

Відповідальність за керування транспортним засобом в стані «алкогольного або іншого сп'яніння» передбачено ст. 130 КУпАП [1]. Але, відповідно до Закону України № 1446-VIII від 07.07.2016 р. були внесені зміни до даної статті, які стосувалися посилення адміністративної відповідальності шляхом збільшення стягнення за вчинення даного правопорушення [2]. Так, якщо санкція ч. 1 ст. 130 КУпАП до 07.07.2016 р. передбачала штраф в розмірі 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ), то після внесення відповідних змін уже 600 НМДГ. Також, стягнення у виді позбавлення керування транспортним засобом було передбачене (до 07.07.2016 р.), як альтернативне штрафу, тоді як після внесення

відповідних змін, позбавлення права керувати транспортним засобом був встановлений, як обов'язковий додатковий вид стягнення до основного – штрафу. Підставою для таких змін, стосовно посилення санкції статті 130 КУпАП було те, що в європейських країнах рівень смертності внаслідок ДТП становить в середньому четверо людей на 100 тисяч населення, а в Україні цей показник дорівнює близько 18. Але, дані зміни не дали бажаних результатів. У зв'язку з цим було прийнято Закон України від 22 жовтня 2018 р. № 2617-VIII, а підписано Президентом України та опубліковано у газеті Голос України від 24 квітня 2019 р. № 79 (7085), який набуде чинності з 01 січня 2020 р. [3]. В пояснювальній записці до даного закону зазначається: враховуючи, те що в Україні смертність внаслідок ДТП – одна із найбільших у Європі та постійно зростає, пропонується посилити відповідальність за керування транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння шляхом переведення її в кримінальну площину. Тому, КК України доповнено новою статтею, а саме 286-1 керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Виходить, що особа може і не порушувати безпеку руху (проїхавши на автомобілі в стані алкогольного сп'яніння, і при цьому не скоївши дорожньо-транспортної пригоди), але її дії відтепер будуть вважатися кримінальним проступком. Виникає питання, чи необхідно вводити кримінальну відповідальність за керування транспортним засобом в стані «алкогольного або іншого сп'яніння». Даючи відповідь на дане питання необхідно відмітити, що ця проблема лежить в соціальній площині. В нашій державі весь час за таке діяння була передбачена адміністративна відповідальність, розмір стягнення за яке становив досить невеликі суми штрафу (від 3 до 5 мінімальних розмірів заробітної плати), і лише з 2008 року почали підвищувати розмір штрафу, як адміністративного стягнення за вчинення діянь передбачених ст. 130 КУпАП. Значне підвищення такого штрафу відбулося 07.07.2016 р., але і воно не дало бажаних результатів. У зв'язку з цим, законодавець вирішив, що на даному етапі розвитку нашого суспільства не достатньо боротьби з цим явищем адміністративно-правовими заходами.

В межах нашого дослідження пропонуємо дослідити питання кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що будуть передбачені ст.286-1 КК України. Санкція даної норми передбачає покарання у виді штрафу від 1000 до 2000 НМДГ (від 17000 грн. до

34000 грн.), що значно посилює розмір штрафу в порівнянні з ч. 1 ст. 130 КУпАП (10200). Додатковим обов'язковим покаранням за вчинення даного кримінального проступку передбачено позбавлення керування транспортним засобом на строк 3 роки. Як наслідок, відтепер (з 01.01.2020 р.) кримінальній відповідальності за керування в стані «алкогольного або іншого сп'яніння» будуть підлягати особи, які керували лише транспортним засобом, а от керування річковими, морськими або маломірними суднами в такому ж стані буде тягнути адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 130 КУпАП). Виходить, якщо одна особа керувала транспортним засобом в стані алкогольного сп'яніння, а інша в тому ж стані річковим судном, то перший буде притягнутий до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 286-1 КК України), а інший до адміністративної (ч. 1 ст. 130 КУпАП). Постає питання, чи правомірно було вирішено таке питання? Можливо необхідно було б криміналізувати не лише керування транспортними засобами в такому стані, а й річковими, морськими або маломірними суднами. Але ряд науковців можуть не погодитися з такою позицією, обґрунтовуючи це тим, що керування річковими, морськими або маломірними суднами в стані «алкогольного або іншого сп'яніння» не має такого поширеного характеру, як керування транспортним засобом в такому стані. Не можемо погодитись з даною думкою, адже правоохоронними органами приділяється не така увага до керування річковими, морськими або маломірними суднами в стані «алкогольного або іншого сп'яніння» і як наслідок виявлені та зафіксовані такі правопорушення не відображають реального стану справ. Також, необхідно відмітити, що кількість річкових, морських або маломірних суден зареєстрованих в Україні є значна кількість (станом на грудень 2018 р. – 13679 суден) лєвова частка яких припадає на Одеську, Херсонську, Миколаївську, Запорізьку, Київську, Черкаську та Дніпропетровську області [4].

Незрозумілим є також той факт, що в ст. 286-1 КК України, транспортний засіб в назві та диспозиції частини першої стосовно керування транспортним засобом в стані «алкогольного або іншого сп'яніння» вживається в множині – «керування транспортними засобами в стані алкогольного...», а от інші діяння, що передбачені диспозицією цієї ж частини статті, транспортний засіб вживається в однині, а саме: «...передача керування транспортним засобом...», «...відмова особи, яка керує транспортним засобом...», «...вживання водієм транспортного засобу...», та «...після того, як транспортний

засіб був зупинений...». Вважаємо за доцільне в назві та диспозиції ч. 1 ст. 286-1 КК України термін транспортний засіб сформулювати в однині – «керування транспортним засобом в стані алкогольного...». Підтвердженням цього є той факт, що цей термін вживається також в однині в інших статтях КК України, а саме: 1) диспозиція ч. 1 ст. 286 КК України «...яка керує транспортним засобом...»; 2) диспозиція ст. 287 КК України «...допуск до керування транспортним засобом...»; 3) диспозиція ч. 1 ст. 289 КК України «незаконне заволодіння транспортним засобом», та інші [5].

Наступне, що потребує уваги під час дослідження це санкція ч. 2 ст. 286-1 КК України, в якій сказано, що за таке діяння особа підлягає покаранню у виді штрафу у розмірі до 3000 НМДГ з позбавленням права керування транспортними засобами на строк від 2 до 3 років. Якщо порівнювати санкції ч. 1 та ч. 2 ст. 286-1 КК України то можна зробити висновок, що основне покарання у виді штрафу в ч. 1 передбачено в розмірі від 1000 до 2000 НМДГ, а в ч. 2 лише до 3000 НМДГ. Такий вид санкції є відносно-визначеним з мінімальною та максимальною межею (ч. 1 ст. 286-1 КК України) та лише максимальною межею (ч. 2 ст. 286-1 КК України). Що стосується максимальної межі покарання у виді штрафу за дане діяння, то законодавець вчинив правильно, адже в ч. 1 є 2000 НМДГ, а в ч. 2 становить 3000 НМДГ. Більше 3000 НМДГ законодавець передбачити не міг, адже відповідно до тих змін, які вступають в дію з 01.01.2020 р. кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК України). Що стосується мінімальної межі основного виду покарання у виді штрафу, то в даному випадку не логічною є позиція законодавця, адже в санкції ч. 1 ст. 286-1 КК України вона становить 1000 НМДГ, а в ч. 2 даної статті вона взагалі не вказана. У зв'язку з цим, суд матиме право призначити і менше 1000 НМДГ за вчинення кримінального проступку передбаченого ч. 2 ст. 286-1 КК України, а от за таке діяння, що передбачено ч. 1 цієї статті суд не має права призначити менше 1000 НМДГ. Тому пропонуємо в ч. 2 ст. 286-1 КК України передбачити мінімальну межу покарання у виді штрафу в розмірі 2000 НМДГ. Також, вважаємо, що поряд із основним покаранням у виді штрафу в ч. 2 ст. 286-1 КК України необхідно передбачити альтернативне, а саме обмеження волі (даний вид

покарання відноситься до кримінальних проступків). Термін такого виду покарання необхідно встановити до трьох років. Відносно додаткового виду покарання у виді позбавлення права керування транспортним засобом, то даний вид покарання передбачений в санкціях обох частин ст. 286-1 КК України, як обов'язковий. Що стосується строку даного виду покарання, то на нашу думку, законодавець вчинив правильно, адже в ч. 1 та 2 ст. 286-1 КК України максимальна межа становить три роки. Відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, як додатковий вид покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається в межах від 1 до 3 років, що відповідає максимальним межах санкцій ч. 1 та 2 ст. 286-1 КК України. Мінімальна межа визначена також правильно, адже в ч. 1 вона не зазначена, а це означає, що вона може становити один рік (відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України), а в ч. 2 вона дорівнює 2 роки, що є більшим в порівнянні з ч. 1 ст. 286-1 КК України.

Підсумовуючи вище викладене необхідно відмітити те, що необхідність в боротьбі з таким явищем є серйозною, що зобов'язує нас більш детально досліджувати питання кримінальної відповідальності за керування транспортним засобом в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731>.
2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : Закон України від 07 липня 2016 р. № 1446-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 33. Ст. 565.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 лист. 2018 р. № 2617-VIII. *Голос України*. 24 квіт. 2019. № 79 (7085).
4. Перелік суден зареєстрованих в Державному судовому реєстрі України / Державна служба України з безпеки на транспорті. URL: <http://dsbt.gov.ua/storinka/perelik-suden-zareyestrovanyh-v-derzhavnomu-sudnovomu-reyestri-ukrayiny> (дата звернення: 30.04.2019).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ РОЗБОЮ

Цибенко Анжела Володимирівна

Студентка магістратури 1-го року навчання,

спеціальність «081» Право

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Стаття 41 Конституції України проголошує, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [1]. Тому кримінальне законодавство також охороняє права всіх суб'єктів власності.

Кримінально-правова охорона означених прав і свобод людини набуває особливого значення при розслідуванні насильницько-майнових злочинів, до яких відноситься і розбій. Відокремлювальною рисою означеного виду злочину є його підвищена суспільна небезпека, що проявляється у відкритому незаконному насильницькому вилученні майна, яке вчиняється в умовах очевидності. Розбій являється одним з найнебезпечніших злочинів серед розкрадань, тому що він вчинюється із насильством, яке є небезпечним для життя та здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з реальною погрозою застосування такого насильства.

Грунтовні теоретичні дослідження кримінальної відповідальності за злочини проти власності, у т.ч. й розбій, здійснювала ціла низка вчених-правників, зокрема: Богатирьов І., Висоцька В. В., Наконечна Л.А., Паламарчук К.В., Тігранян Г. С., Філей Ю.В., Сухацький Р.П., та інші.

Комплексне вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності не можливе без призначення конкретного покарання за вчинення злочину. Кримінальна відповідальність являє собою комплексний і системний феномен, її головне завдання полягає у використанні в повному обсязі регулятивної, превентивної, каральної, відновлювальної та виховної функції з метою реалізації заходів кримінально-правового впливу [4, с.134].

Як зазначає Паламарчук К.В., кожна держава за вчинення кримінального злочину передбачає застосування таких санкцій, які відповідають ступеню небезпеки такого злочину. Кримінально-правові

санкції повинні будуватись за принципами справедливості, гуманізму, законності, економії кримінальної репресії, рівності осіб перед законом, індивідуалізації покарання. Визначальним критерієм індивідуалізації покарання у ст. 65 КК України є врахування судом ступеня тяжкості злочину [5, с.171].

Згідно із законодавчою дефініцією розбою, сформульованою у ч. 1 ст. 187 КК України, останній являє собою напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства [2].

На сьогоднішній день, законодавцем визначено такі межі покарання за розбій у ст. 187 КК України: 1) за ч. 1 – позбавлення волі на строк від трьох до семи років; 2) за ч. 2 – позбавлення волі на строк від семи до десяти років із конфіскацією майна; 3) за ч. 3 – позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна; 4) за ч. 4 – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна. У зв'язку з цим розбій є тяжким злочином (згідно з класифікацією поданою у ст. 12 КК України) (ч.ч. 1,2 ст. 187 КК України) або особливо тяжким злочином (ч.ч. 4 ст. 187 КК України) [2].

Особливо кваліфікуючою ознакою розбою є – вчинення його з заволодінням майна у великих чи особливо великих розмірах, що передбачено у ч. 4 ст. 187 КК України. На нашу думку, не зовсім виправданим видається існування двох (суттєво відмінних) особливо кваліфікуючих ознак в одній частині кримінально-правової норми, яка передбачає за їх вчинення не однакові межі покарання. Тому ми пропонуємо розбій вчинений з заволодінням майна у великих розмірах перенести до ч. 3 ст. 187 КК України, а розбій вчинений з заволодінням майна у особливо великих розмірах залишити в ч. 4 ст. 187 КК України, як це передбачено в ч.ч. 4 та 5 ст. 185 КК України (крадіжка) та ч.ч. 4,5 ст. 186 КК України (грабіж).

Ю.В. Філей вважає, що доцільно було б запровадити у ч. 1 ст. 187 КК України альтернативну санкцію – покарання у виді обмеження волі, при цьому не вказує на межі такого покарання. Крім того, науковець пропонує замінити обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна на факультативне, але даний крок повинен стосуватись не лише ст. 187 КК України, а усіх злочинів проти власності, які передбачені Розділ VI Особливої частини КК України [6, с.18].

Покарання у виді позбавлення волі на певний строк мають досить широку амплітуду коливань (розбіжностей) між мінімальною та максимальною межею, що, в свою чергу, знижує рівень ціннісного

захисту та веде до можливих протиріч у виборі обсягу покарання. Вказані санкції зазначалися вище, відтак “розрив” між нижньою та верхньою межею покарання у виді позбавлення волі в ч. 1 ст. 187 КК України становить чотири роки, у ч. 2 ст. 187 КК України – три роки, у ч. 3 ст. 187 КК України – п’ять років, у ч. 4 ст. 187 КК України – сім років.

Досліджуючи санкцію статей інших злочинів проти власності (крадіжка, грабіж, вимагання), таких широких відмінностей за покарання у виді позбавлення волі не має жодна інша норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за корисливі посягання на власність. Хоча, загалом широка амплітуда коливань санкцій статей КК України є характерною для вітчизняного законодавства.

Можна зробити висновок, що наведена ситуація не повною мірою відповідає адекватній оцінці суспільної небезпеки, яку несе скоєний злочин та може стати причиною зловживань у сфері правосуддя при призначенні покарання винній особі.

Слід зазначити, що межі покарання, визначенні у кримінально-правових нормах, є доволі широкими, тобто розмежовуються від мінімальної до максимальної межі санкції статті особливої частини КК України.

Не можна вважати раціональним такий широкий спектр для судового розгляду, який необхідно обмежити, встановивши відстань між верхньою та нижньою межею санкцій статті, а саме: 2–3 роки, а можливо й 1–2 роки, позбавлення волі. Насправді, такий невмотивований та нерациональний розрив між верхньою та нижньою межею покарання у виді позбавлення волі на практиці може спричинити зловживання судом при винесенні вироків та призначенні покарання, адже в аналогічних за своєю фабулою справах можливо прийняти фактично зовсім протилежні рішення, віддавши тим самим перевагу нижчій, або найвищій межі покарання у виді позбавлення волі. З огляду на таку законодавчу ситуацію, варто було б законодавчо скорегувати в бік зменшення розрив між верхньою та нижньою межами покарання у виді позбавлення волі санкції ч.ч. 1, 3, 4 ст. 187 КК України [2].

Список використаної літератури:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст.141
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст.131
3. Про судову практику у справах про злочини проти власності:

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10.
URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

4. Богатирьов І. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України / І. Богатирьов, А. Савченко. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 2. С. 133-137

5. Паламарчук К.В. Кримінальна відповідальність за розбій: порівняльно-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 244 с.

6. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2006, 21 с

Науковий керівник: *к.ю.н., доц. кафедри державно-правових дисциплін Сокурєнко О. М.*

Міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, право Європейського Союзу

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Кононенко Л. В.,

*НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
Факультет адвокатури, V курс, 2 група*

На сьогодні Україна обрала свій стратегічний курс у вигляді європейської та євроатлантичної інтеграції, що ставить за ціль у майбутньому вступ до Європейського Союзу. Даний вступ передбачає попередній аналіз низки питань, що стосуються основних положень права Європейського Союзу, зокрема й такого інституту, як громадянство Європейського Союзу.

Визначення класичного інституту громадянства у науці сформувалося вже досить давно і переважно розглядається на рівні національних держав як усталений політико-правовий зв'язок фізичної особи з певною державою, що виражається в сукупності взаємних прав та обов'язків особи та держави[1;13]. Даний інститут є доволі розробленим в сучасній науці, однак з появою Європейського Союзу, наслідком чого стало запровадження громадянства даного Союзу, питання визначення цього інституту, його правової природи, стало вельми дискусійним.

Інститут громадянства Європейського Союзу був запроваджений у результаті набуття чинності Маастрихтським договором 1 листопада 1993 р., який ознаменував новий етап розвитку європейської інтеграції. Громадянство ЄС було покликане сприяти посиленню захисту прав та інтересів громадян держав-членів, бути символом європейської єдності[2; 3]. Даний інститут має не лише суто юридичний зміст, але й яскраво виражену політичну й ідеологічну складову. Воно зумовлене загальною метою, що визначена у ч. 2 ст. 1 Договору про Європейський Союз, а саме, утворення як ніколи тісного союзу народів Європи, де рішення приймають якомога відкритіше та ближче до громадянина[3]. У преамбулі до даного договору також наголошується про непохитне

прагнення запровадити спільне громадянство для громадян своїх країн, що також свідчить про глибокий зміст, що вкладається у концепцію громадянства ЄС[4; 129].

Аналізуючи класичне визначення інституту громадянства та громадянства Європейського Союзу, слід зазначити суттєву відмінність між цими поняттями, а саме те, що в класичному розумінні громадянство закріплює у собі правовий зв'язок між громадянином та державою, однак Європейський Союз не є державою, його правова природа ще досі не визначена остаточно, а тому даний інститут можна назвати унікальним, як і сам Європейський Союз.

Громадянство ЄС визначено в Договорі про функціонування Європейського Союзу, де вказується, що кожен, хто має громадянство однієї з держав-членів, є громадянином Союзу. Громадянство Союзу є додатковим до національного громадянства, не змінюючи його [5]. Таким чином, можна зробити висновок про субсидіарний характер громадянства ЄС, що виявляється у тому, що, по-перше, повинен бути наявний безпосередній зв'язок особи із національною державою-членом, а по-друге, громадянство ЄС ніяким чином не може змінювати національне громадянство особи.

Наявність у особи громадянства Європейського Союзу передбачає закріплення за нею певних додаткових до національних прав та обов'язків. Такими правами є: 1) право вільно пересуватись і мешкати на території держав-членів; 2) право обирати й бути обраним на виборах до Європейського парламенту, а також на муніципальних виборах у державах – членах ЄС, де мешкають громадяни Союзу, на тих же умовах, що і громадяни будь-якої держави – члена ЄС; 3) право користуватися захистом з боку дипломатичних і консульських установ будь-якої держави – члена ЄС на території країн, що не входять до його складу, де не представлена держава – член Євросоюзу, громадянином якої вони є, на тих самих умовах, що й громадяни цієї держави; 4) право направляти петиції до Європарламенту, подавати скарги Європейському омбудсману і звертатися до інститутів і консультативних органів Союзу будь-якою мовою Договору й отримувати відповіді тією ж самою мовою. Зазначений перелік прав громадян ЄС доповнюється в Хартії про основоположні права Європейського Союзу [6; 215-216]. Щодо обов'язків громадянина Європейського Союзу, то наразі вони не визначені законодавчо, що на думку вчених, сприяє збереженню суверенних прав окремих держав-членів ЄС самостійно визначати обов'язки своїх громадян.

Таким чином, інститут громадянства Європейського Союзу є унікальним явищем, яке є наслідком унікальності даного об'єднання. В майбутньому, на нашу думку, задля поглиблення інтеграції та подолання проблеми «дефіциту демократії», громадянам Європейського Союзу можуть бути надані додаткові права, а також є можливість того, що буде проведена уніфікація тих прав, які надаються громадянам ЄС відповідно до законодавства кожної країни-члена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством // Проблеми законності. 2010. № 107. С. 13–22.
2. Кулабухова А. В. Інститут громадянства Європейського Союзу (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Кулабухова ; кер. роботи І. В. Яковюк ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 20 с.
3. Договір про Європейський Союз від 13.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf>
4. Кулабухова А. В. Еволюція ідеї загальноєвропейського громадянства до Маастрихтського договору / А. В. Кулабухова // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 128–134.
5. Договір про функціонування Європейського Союзу від 13.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf>
6. Основи права Європейського Союзу : нормативні матеріали / М. В. Буроменський, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова та ін. ; за заг. ред. М. В. Буроменського. – Харків : Право, 2015. – 328 с.

Науковий керівник – канд. юрид. наук, ас.Д. С. Бойчук

СУЧАСНІ ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Лубко Інна Миколаївна

*к. і. н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

Україна як держава-учасниця міжнародних організацій підписала низку важливих міжнародних та європейських актів, в яких визначені засади гендерної рівності, взявши на себе зобов'язання щодо їх виконання. Адже конструктивне вирішення спільними зусиллями влади і суспільства проблемних питань в сфері рівності прав та можливостей жінок і чоловіків відіграє в процесах європейської інтеграції стратегічне значення.

Водночас українські реалії потребують активного інтегрування гендерних підходів у діяльність органів державної влади. Досвід ЄС свідчить, що забезпечення рівності прав жінок і чоловіків не лише гармонізує відносини всередині громадянського суспільства, але й сприяє стабільному функціонуванню всіх без винятку сфер суспільного життя. Саме тому державна політика вимагає реалізації принципів гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в його інституціях зокрема.

Підписання Резолюції Ради Безпеки ООН №о1335 та інших резолюцій щодо жінок, миру та безпеки є частиною зобов'язань України та інструментом для досягнення істотної рівності між жінками та чоловіками у суспільствах, де відбуваються військові конфлікти. Тому для держави, яка перебуває в стані війни, гендерне інтегрування має вагоме значення у повсякденній політичній та військовій діяльності, а також у конфліктних та постконфліктних ситуація.

З огляду на актуальність проблеми, доцільно зазначити наступне:

1. Україна за роки своєї незалежності не лише підписала низку міжнародно-правових актів, в яких викладені положення, що закладають підвалини гендерної рівності, але й взяла на себе зобов'язання щодо їх виконання. До таких документів зокрема відносяться: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН, 1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ООН,

1966 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ООН, 1979 р.) та Факультативний протокол до неї (ООН, 1999 р.), Віденська декларація прав людини (Рада Європи, 1993 р.), Копенгагенська Декларація про соціальний прогрес (ООН, 1995 р.), Пекінська Декларація та Платформа дій, прийняті на Четвертій всесвітній конференції зі становища жінок (ООН, 1995 р.), Політична декларація й Підсумковий документ «Подальші заходи й ініціативи щодо здійснення Пекінської декларації і Платформи дій», прийняті на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН з порядком денним «Жінки у 2000 році: рівність між жінками і чоловіками. Розвиток і мир у XXI столітті» (ООН, 2000 р.), Резолюція Ради Безпеки ООН №1325 (ООН, 2000 р.); Декларація тисячоліття ООН «Цілі тисячоліття», затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (ООН, 2000 р.), Резолюція Ради Безпеки ООН №1820 (ООН, 2008 р.) тощо.

2. Сприяння динаміці змін у правовому статусі українського жіноцтва та розробка Стратегії гендерної рівності відбувається внаслідок плідної співпраці з Європейським Союзом. Узагальнення європейськими інституціями розроблених державами-членами гендерних стратегій та набутих соціальних практик дозволило накопичити значний практичний досвід країн Центрально-Східної Європи, що уможливило його використання в українських реаліях. Інтегруючись до європейського політико-правового простору, Україна зобов'язалася гармонізувати національне законодавство з правовими актами ЄС та Ради Європи. Нормативно-правовим підґрунтям цього процесу стали Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р., переглянута у 1999 р.), Декларація про рівноправність жінок і чоловіків (1988 р.), Заключна декларація та План дій, прийняті на другому саміті глав держав і урядів (1997 р.), Декларація РЄ про застосування рекомендацій Комісії із захисту гідності жінок і чоловіків на робочому місці, включаючи Кодекс практичних дій щодо боротьби проти сексуальних домагань (1991 р.), Рекомендація Комітету міністрів РЄ «Про збалансоване представництво жінок та чоловіків в процесі прийняття політичних та суспільних рішень» (2003 р.), Європейська конвенція з питань боротьби проти торгівлі людьми (2005 р.) тощо. Саме тому гендерна політика в Україні, особливо в умовах обраного курсу на побудову європейських демократичних інститутів, набуває якісно нових, ціннісно орієнтованих ознак.

3. Нові перспективи в сфері гендерної політики відкрилися завдяки

підписанню та ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС. Адже забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків, боротьба з дискримінацією за статевою ознакою – важливі цілі співробітництва, визначені Угодою. Упродовж 3–4 років у національне законодавство має бути імplementовано 6 директив ЄС, орієнтованих на реалізацію цих цілей: 1) Директива Ради № 2000/43/ЄС від 29.06.2000 р. про реалізацію принципу рівного ставлення незалежно від расового чи етнічного походження; 2) Директива Ради № 2000/78/ЄС від 27.11.2000 р., що встановлює загальну систему рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності; 3) Директива Ради № 2004/113/ЄС від 13.12.2004 р. про реалізацію принципів рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях доступу та постачання товарів та послуг; 4) Директива Ради № 96/34/ЄС від 3.06.1996 р. про рамкову угоду щодо батьківської відпустки; 5) Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19.10.1992 р. про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС); 6) Директива Ради № 79/7/ЄЕС від 19.12.1978 р. про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення. Директивні документи у комплексі з використанням найкращих практик ЄС дали змогу включити проблематику гендерної рівності до «Стратегії розвитку державного управління на період 2016-2020 років», «Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року», «Стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020».

4. Міжнародний досвід демонструє, що проблемам гендерної рівності як нової якості людського розвитку розвинені держави світу приділяють пильну увагу. Проте Україна, як це не прикро, займає не кращі позиції. Згідно даних, які містяться у доповіді про людський розвиток за 2017 р., Індекс гендерного розвитку, який визначається на основі Індексу людського розвитку окремо для чоловіків і жінок, підтверджує стан гендерної нерівності в державі. Принагідно варто зазначити, що за Індексом гендерного розвитку Україна отримала 1,000, що свідчить про практично рівні права та можливості жінок і чоловіків щодо рівня здоров'я, освіти та розпорядження економічними ресурсами. Однак, за Індексом гендерної нерівності Україна опустилася з 55 (у 2016 р.) на 61 місце серед 160 країн за індексом 2017 р. (Індекс визначає

нерівність чоловіків і жінок за рівнем репродуктивного здоров'я та економічної активності) [1].

Водночас варто зазначити, що у Звіті з глобального гендерного розриву за 2018 рік, представленого Світовим економічним форумом, Україна займає 65-те місце зі 149 країн світу (роком раніше – 61-ше місце зі 144 країн) [2]. Індекс обчислюється на підрунті статистичних даних щодо співвідношення нерівності між чоловіками та жінками в чотирьох важливих сферах: економічна участь і кар'єрні можливості, освіта, здоров'я і виживання, політичні права і можливості.

5. За роки незалежності Україні вдалося сформуванати основні засади державної гендерної політики. У процесі вдосконалення законодавства деякі положення нормативно-правових документів зазнали позитивної гендерної еволюції. Пріоритети державної політики України в питаннях гендеру значною мірою перекликаються з положеннями гендерної політики ЄС, зокрема, щодо досягнення засад гендерної рівності, використовуючи метод позитивних дій; попередження статевої дискримінації; забезпечення рівної участі жінок та чоловіків в прийнятті суспільно важливих рішень; створення умов та можливостей гармонійного поєднання роботи та родини; «підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства»; виховання гендерної культури в українському соціумі; ліквідація інформації, яка принижує гідність за статевою ознакою.

Враховуючи неможливість на сучасному етапі запровадити принцип гендерної паритетності за допомогою механізмів, які діють або ще не відпрацьовані, держава повинна на деякий час взяти на себе здійснення певного протекціонізму щодо забезпечення гендерної рівності тієї соціальної статі, яка перебуває у дискримінаційному становищі.

6. До національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, який складається із системи органів, наділених повноваженнями у цій сфері, належать: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, центральні виконавчі органи влади, органи місцевого самоврядування, добровільні об'єднання громадян. Структура і основні функції національного механізму визначені Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [3] та Указом Президента України «Про удосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [4]. У

червні 2017 р. запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики.

При центральних органах виконавчої влади й обласних державних адміністраціях було створено ряд інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики:

- 1) Гендерні робочі групи та координаційні ради;
- 2) Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми (Кабінет Міністрів);
- 3) У структуру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини була введена посада Представника Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, а також створено Сектор з питань гендерної рівності;
- 4) Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі – консультативно-дорадчий орган, що діє на постійній основі при Міністерстві соціальної політики України.
- 5) Інститут радників з питань гендерної політики при головах місцевих адміністрацій.

7. Національну основу гендерного законодавства, спрямованого на забезпечення жінками і чоловіками своїх прав і можливостей, становлять: Конституція України, яка закріпила рівність прав жінки і чоловіка (ст. 3, 21, 24, 51), Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, охорону здоров'я тощо.

Базовим нормативно-правовим актом, орієнтованим на досягнення гендерної рівності у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі став Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Закон визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уперше дає офіційне тлумачення термінам «дискримінація за ознакою статі», «сексуальні домагання», «гендерна рівність» тощо. Цим Законом визначаються повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окремо визначаються повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та

можливостей жінок і чоловіків, а також уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

8. Важливим інструментом удосконалення законодавства з урахуванням принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є гендерно-правова експертиза. Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачено проведення гендерно-правової експертизи законопроектів, порядок якої розробляється Кабінетом Міністрів України. Постановою Кабінету Міністрів України №504 від 12 квітня 2006 року обов'язок проведення гендерно-правової експертизи покладено на Міністерство юстиції. На сьогодні такий порядок вже не видається доцільним, оскільки обсяг нормативно-правових актів значно перевищує спроможність невеликого підрозділу Мін'юсту, відповідального за проведення такої експертизи. Окрім того, такий підхід обмежує можливості розвитку спроможності тих органів влади, які розробляють нормативно-правові акти, бо у них відсутня мотивація розвивати цю спроможність, а тому продовжується маргіналізація процесу гендерного інтегрування загалом. Методологія пілотної експертизи на відповідність законопроектів принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків ґрунтується на положеннях законів України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», її підходи можна використовувати як антидискримінаційні і для інших груп захищених ознак.

9. Для системного розуміння проблематики та шляхів подолання кризових явищ важливо враховувати наскрізність гендерного компонента. Це співзвучно з тим, що називається гендерним інтегруванням (gender mainstreaming). Таким терміном називають оцінку впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, включно із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях. Це стратегія, за якої інтереси та досвід і жінок, і чоловіків є інтегральним виміром проектування, впровадження, моніторингу та оцінки політик і програм в усіх політичних, економічних і соціальних сферах таким чином, щоб жінки і чоловіки на рівних користалися плодами цих політик і програм. Гендерне інтегрування дозволить змінити парадигму політичного розвитку з акцентом на реальні потреби жінок і чоловіків, забезпечити краще використання людських ресурсів з урахуванням впливів на жінок і чоловіків, візуалізувати проблеми

гендерної рівності в суспільстві з чіткою картиною наслідків і впливів політичних ініціатив на чоловіків і жінок, а також на загальний баланс сил між жінками і чоловіками.

10. Важливим критерієм визначення гендерного балансу в суспільстві є індикатори вимірювання гендерної рівності. Під ними розуміють показники, які використовують якісні і кількісні показники для відображення гендерно значущих змін, які відбуваються в суспільстві протягом певного періоду часу. Гендерні індикатори містять прямі вказівки становища жінок щодо певного нормативного стандарту. Вони – необхідна і корисна складова, в поєднанні з іншими оцінними техніками, для вимірювання результатів діяльності держави, як у спільних проєктах, так і в спеціальних ініціативах, здійснюваних в країні, які націлені на врахування інтересів обох соціально-статевих груп населення. Кількісні індикатори ґрунтуються на інформації, отриманій в результаті проведення переписів, опитувань, підрахунків і адміністративних записів і є мірилом економічних та інших аспектів рівня і якості життя. Користь гендерних індикаторів обумовлена їх здатністю вказувати на зміни в статусі і ролі жінок і чоловіків у часі і, таким чином, вимірювати чи досягається мета гендерної справедливості [5]. Статистика лише віддзеркалює факти, а індикатори відрізняються від звичайної статистики тим, що вони включають порівняльний аналіз щодо певної норми, інтерпретацію отриманого результату. Тому, гендерна статистика забезпечує фактичні дані (інформацію) про статус жінок і чоловіків, а гендерний індикатор вказує на прямі докази статусу жінки чи чоловіка відносно певного нормативного стандарту, або референтної групи.

11. У сфері забезпечення рівності жінок і чоловіків в Україні існує чимало невирішених проблем, що вимагають вжиття відповідних заходів. По-перше, потребує вирішення питання щодо узгодження українського законодавства з європейськими принципами рівності та недискримінації, передусім, прийняття Закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6]. По-друге, невідкладним завданням законодавців є вироблення спеціальних антидискримінаційних норм та санкцій за порушення гендерного законодавства. По-третє, необхідно розширити повноваження Урядового уповноваженого з питань гендерної політики щодо його впливу на збільшення кількості гендерно-орієнтованих державних програм та на виділення під них відповідного фінансування або

ресурсів. По-четверте, є потреба у посиленні контролю за введенням тимчасових спеціальних заходів для забезпечення паритетного представництва жінок та чоловіків при прийнятті рішень на всіх рівнях. По-п'яте, необхідно збільшити фінансування державної та регіональних програм забезпечення рівності жінок та чоловіків, виконати необхідні дії щодо забезпечення виконання чинних національних програм та планів. По-шосте, вкрай необхідно створити належні умови для здійснення гендерної експертизи державного та місцевого бюджетів. По-сьоме, вбачається необхідним створення юридичних механізмів реалізації прав жінок та чоловіків, які потенційно можуть стати жертвами подвійної дискримінації (учасники АТО, внутрішньо переміщені особи, особи до пенсійного та пенсійного віку, жінки(батьки)-одинаки, жінки-військовослужбовці, батьки, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною тощо). По-восьме, необхідно налагодити тісну взаємодію між Центрами гендерних досліджень, Центрами гендерної освіти та громадськими організаціями щодо запровадження спеціальних освітніх програм для державних службовців, депутатів всіх рівнів, суддів, правоохоронців. По-дев'яте, з метою популяризації Стратегії гендерної рівності та положень про недискримінацію за статевою ознакою розробити механізми соціальної взаємодії за участю ЗМК, представників державних та недержавних інституцій. По-десяте, ширше залучати інститути громадянського суспільства до Національного механізму забезпечення рівних прав жінок та чоловіків у вирішенні питань із дотримання прав жінок та запобігання гендерному насильству, забезпечення моніторингу гендерного балансу в органах державної влади, місцевого самоврядування та партійних структурах на місцях.

Викладене вище дозволяє зробити наступні висновки:

1. Міжнародний досвід розробки та впровадження стратегій гендерної рівності, накопичений ООН, Радою Європи та ЄС заклав вагоме нормативно-правове підґрунтя для здійснення гендерних перетворень в Україні, юридичного регулювання процесів забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у різних сферах суспільного життя. А продемонстрований передовий досвід має сповна застосовуватися та примножуватися державними та недержавними інституціями при розробці, прийнятті й провадженні національних політико-правових актів та заходів у сфері гендерної рівності.

2. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС дала імпульс темпам імплементації гендерних директив ЄС в українське

законодавство. Проте українська влада не поспішає з цим процесом. Зачасту акти, розроблені у його рамках, не відповідають запропонованим заходам, простежується продовження застосування «захисного та заборонного принципів», а не принципу поліпшення умов праці.

3. Позиції України у світових рейтингах гендерного розриву не свідчать про катастрофічний стан політики недискримінації в країні. Натомість, результати міжнародних досліджень яскраво демонструють відставання України від загальносвітових тенденцій і відсутність результативної гендерної політики, на відміну від інших держав.

4. Національні пріоритети з гендерної рівності не завжди узгоджуються з іншими стратегічними пріоритетами, що обумовлює недостатню увагу до питань гендерної рівності на національному рівні. Принципи узгодження простежуються на нормативному рівні, але брак чітких довгострокових національних пріоритетів робить їх фрагментарними.

5. Незважаючи на приєднання до міжнародних угод та ухвалення національного законодавства про рівні права і можливості жінок і чоловіків, спостерігається брак політичної волі щодо реалізації гендерних перетворень на рівні керівних ланок законодавчого і виконавчих органів та на рівні місцевої влади. Адже реальні зрушення у цій сфері потребують сталих інституційних механізмів, коригування значної кількості законодавчих актів, розробки нормативних санкцій та стимулів.

6. Для ефективного функціонування національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків гендерний принцип має бути інтегрованим у програми та бюджети на всіх рівнях. Важливу роль відіграє міжсекторальний підхід, який передбачає введення посад радників з гендерних питань, діяльність консультативно-дорадчих органів з гендерних питань, створення та підтримку діяльності гендерних ресурсних та освітніх центрів.

7. Загалом українське законодавство вважається гендерно нейтральним, оскільки не містить відверто дискримінаційних положень щодо жінок або чоловіків, не встановлює суттєвих відмінностей у їхньому правовому статусі. Проте значна частина законодавчих норм не сприяє усуненню гендерних диспропорцій та вирівнюванню правового становища жінок і чоловіків у тих сферах, де вони відчувають дискримінацію.

8. Обов'язок проведення гендерно-правової експертизи, покладений на Мінюст, є неможливим у виконанні, оскільки обсяг нормативно-правових актів значно перевищує спроможність його

невеликого підрозділу, відповідального за проведення такої експертизи. Тому на сьогодні у її проведенні відсутні реально вмотивовані суб'єкти.

9. Гендерний мейнстримінг (пріоритетизація гендеру) передбачає впровадження проблематики рівності статей на всі рівні суспільства через організацію системи її врахування при прийнятті політичних рішень. З одного боку, гендерний мейнстримінг привертає увагу до соціально зумовлених відмінностей в досвіді та можливостях жінок і чоловіків, а, з іншого, абсолютизує ці відмінності, вкорінюючи їх в біології двох статей, та нівелює розмаїтість людського досвіду, а також гендерних варіацій.

10. Гендерний індикатор є один із головних показників ефективності стратегій і перспективності виконання програм. Тому жодна поважна міжнародна організація не підтримує програми та проекти, в яких відсутній гендерний індикатор, що має бути включений до всіх міжнародних та національних програм і є пріоритетним показником ефективності їх реалізації.

11. Досягнення Цілей сталого розвитку в Україні буде неможливим без забезпечення гендерної рівності в різних сферах життя українського суспільства. Тому показник гендерного розриву є індикатором для оцінювання внутрішньої ситуації, інструментом для вивчення проблемних моментів в соціальній політиці, установкою для розробки механізмів щодо зменшення гендерного розриву і відстеження їхньої ефективності з плином часу.

Список використаних джерел:

1. Індекс людського розвитку: Україна посіла 88 позицію серед 189 країн. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/>

2. Індекс гендерного розриву: в Україні та світі. URL: <https://kpi.ua/2019-qp8-2>

3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – №52. – Ст. 561. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

4. Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» №1135 від 26.07.2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

5. Словарь гендерных терминов. URL: <http://a-z-gender.net/gendernye-indikatory.htm>

6. Проект Закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Мишаченко Владислав Олександрович

*студент 5-го курсу, 2 групи факультету адвокатури
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*

Концепція громадянства Європейського Союзу (далі - ЄС), або “європейського громадянства ” була вперше запроваджена Маастрихтським договором, а потім отримала продовження в Амстердамському договорі. Амстердамський договір проголосив, що союзне європейське громадянство не буде замінити національне громадянство кожної з країн-учасниць, а буде лише доповнювати його. Будь-яка особа, яка має громадянство однієї з країн ЄС автоматично є громадянином ЄС [2]. Права і свободи громадян Союзу, закріплені установчими договорами, розподілені на три основні групи за призначенням і способу застосування: перша група - це політичні (електоральні) права, друга група — міграційні (функціональні) права, третя група — захисні та адміністративні гарантії [4]. У праві ЄС виділяють два види електоральних права громадян ЄС: активне і пасивне виборче право у виборах до Європейського Парламенту в державі перебування або постійного проживання на рівних умовах з громадянами цієї країни, активне і пасивне виборче право у виборах муніципальних органів влади (органів місцевого управління) в державі-члені, де вони проживають на умовах, однакових з громадянами цієї держави-члена. Електоральні права громадян ЄС є новелою в міжнародному праві, оскільки до цього часу жодне інше інтеграційне об'єднання не надавало подібних прав населенню держав-членів, і жоден міжнародний орган або інститут не обирався шляхом прямого волевиявлення народу.

Правовою основою електоральних прав в ЄС є статті 22, 223, 224 Договору про функціонування Європейського Союзу [1,4]. Громадянство ЄС дає кожному громадянину ЄС право голосувати і балотуватися в якості кандидата в муніципальні та вибори до Європейського парламенту в будь-якій країні ЄС, де громадянин проживає, на тих же умовах, що і громадяни. Маастрихтський договір надав право всім громадянам держав-членів ЄС голосувати або бути кандидатом у виборах до Європарламенту та на місцевих виборах у державі-члені, де вони проживають (незалежно від наявності у них

громадянства цієї держави), на однакових умовах з громадянами країни постійного проживання. Далі положення цього Договору було розвинене у вторинному праві ЄС. Це право надається безпосередньо кожному громадянину ЄС відповідно до ст. 22 Договору про функціонування ЄС. Це також міститься в статтях 39 і 40 Хартії основних прав ЄС. Однак, є кілька виключень і обмежень [3, 311].

Право громадянина Союзу обирати і балотуватися кандидатом в муніципальні органи на території будь-якої держави-члена ЄС, де він проживає, на тих же умовах, що і громадяни цієї держави, яке конкретно регулюється Директивою 94/80 від 19.12.1994 р., яка покликана забезпечити громадянам рівні можливості реалізації виборчих прав на всій території ЄС. Також передбачено, що якщо в країні перебування голосування обов'язкове, громадянин ЄС повинен взяти в ньому участь лише в тому разі, якщо він був включений до списку виборців на муніципальних виборах (п.2 ст.7 Директиви 94/80) [5, 20].

Право брати участь в голосуванні і балотуватися в якості кандидата на виборах до Європейського Парламенту в державі-члені Союзу, в якому він проживає, на тих же умовах, що і громадяни цієї держави регламентується спеціальними правилами і умовами, які стосуються організації цих виборів відповідно до Договору [1]. Зазначені правила закріплені в Директиві 93/109, прийнятою Радою ЄС, відповідно до якої : не можна голосувати в більш ніж одній країні ЄС на тих же виборах в Європарламент. На сучасному етапі існують труднощі реалізації даної заборони, які були відмічені як на виборах 2006 р., так і на виборах 2009 р.; країна-член ЄС може закріпити вимогу про додатковий термін проживання для участі у виборах, якщо більше 20% населення, що має права голосу, не є громадянами країни. Кожна країна ЄС самостійно визначає процедуру виборів, в чому і проявляється суверенітет окремих держав, але є загальні принципи, що регулюють вибори в Європейський Парламент (закріплені в Акті 1976 р. про обрання членів Європейського Парламенту). Депутати Європейського Парламенту обираються на основі пропорційного представництва шляхом прямого загального голосування, і шляхом вільного і таємного голосування [3, 314].

Отже, відповідно до вищенаведеного, зазначимо, що на сьогодні створена значна правова основа реалізації електоральних прав, що сприяє прискоренню процесів формування ЄС як «ніколи тіснішого союзу народів Європи, де рішення приймають якомога відкритіше та ближче до громадянина». З огляду на набрання чинності Угоди про

асоціацію та поглиблення інтеграційних процесів з метою набуття членства Україною в Європейському Союзі, національне виборче законодавство потребуватиме значних змін. Водночас це загальноєвропейський підхід, який, з одного боку, сприяє посиленню легітимачії муніципальної влади, а з іншого – спрямований на подолання проблеми дистанціювання іноземців та осіб без громадянства, що постійно проживають на її території, від політичного життя на місцевому рівні. Електоральні права регламентуються не тільки первинними актами Союзу, а також вторинним і у деяких випадках прецедентним правом Суду ЄС.

Список використаних джерел :

- 1) Договір о функціонуванні Європейського Союзу (ноява редакція). [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.
- 2) Європейське громадянство - громадянство ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.honoraryconsul.ru/index.php?an=eu_citizenship.
- 3) Кулабухова, А.В. Електоральні права громадян Європейського Союзу / А. В. Кулабухова // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. статей за матеріалами І Харків. міжнарод.-правових читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27 лист. 2015 р.) : у 2-х ч. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, НДІ держав. буд-ва та місцевого самоврядування . - Харків : Право, 2015. - Ч. 1. - С. 311-316.
- 4) Муравйов, В. І. Право Європейського Союзу: підручник / В. І. Муравйов, О. М. Лисенко, І. В. Влялько, К. В. Смирнова, І. А. Березовська, А. Л. Федорова, О. В. Святун, О. М. Шпакович. // К. : Юрінком Інтер. – 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://pidruchniki.com/1974070448581/pravo/yeuropeyske_gromadyanstvo#85.
- 5) Яковюк, І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством / І. В. Яковюк // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 13–22.

Науковий керівник: *к.ю.н., асистент. Бойчук Дмитро Сергійович.*

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Путько Андрій Валентинович

студент 5 курсу факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

На сьогодні, за умов поглиблення інтеграційного процесу в ЄС відбувається трансформація уявлень про державний суверенітет, що породжує обґрунтування нових наукових підходів до його розуміння.

Традиційно суверенітет визначається як політико-правова властивість державної влади, що виражається у її верховенстві на своїй території і незалежності у міжнародних відносинах. Держави виступають як територіально-політичні організації, що встановлюють межі свого владарювання саме завдяки суверенітету [4; с. 56–58]. Передача окремих суверенних прав і повноважень держави наднаціональним структурам не означає заперечення або звуження його обсягу. Передане державою право реалізації суверенних прав і повноважень компенсується набуттям так званих загальносистемних повноважень, в наслідок чого, радіус спільної діяльності держав суттєво розширюється. Слід зазначити, що на відміну від федеративної держави, де передані їй суверенні права повернути назад на конституційній основі односторонньо неможливо, в Європейському Союзі така передача не позначається на суверенітеті держави, оскільки, по-перше, держава передає Союзу не самі права, а лише право їх реалізації, яке вона може повернути собі шляхом виходу зі складу ЄС або певної сфери інтеграції, і, по-друге, така передача приводить не до поділу влади, а до удосконалення механізму її здійснення [2].

Варто зазначити, що, з одного боку, ЄС не є федеративною державою чи конфедерацією, а з іншого – не становить собою класичну міжнародну організацію, спрямовану на міждержавне співробітництво. Держави-члени ЄС юридично залишаються суверенними державами, які добровільно, за власним вибором «об'єднали свої суверенітети для того, щоб збільшити свою потужність та вплив у світі, якого жодна з країн-членів не могла б досягти наодинці». Це означає, що незалежні держави можуть приєднатися до нього будь-коли, відповідно до процедур і критеріїв, або ж вийти з нього, якщо вони вважатимуть, що політика, визначена більшістю спільних інтересів, уже не збігається з їх національними інтересами [3]. Серед науковців досить поширеною є

думка про те, що в ЄС сьогодні реалізується концепція «спільного суверенітету», яка заснована на принципах лояльного співробітництва, субсидіарності та пропорційності.

Поглиблення інтеграційного процесу в Європі закономірно породжує питання: наскільки суверенними залишаються сьогодні держави-члени ЄС; чи втратять вони свій суверенітет у випадку посилення наднаціональних засад в правовій природі ЄС? Сьогодні остаточно і об'єктивну відповідь на ці питання навряд чи можна отримати. Для цього необхідно усвідомлювати, що є кінцевою метою інтеграції. Установчі договори формулюють таку мету досить абстрактно, що заважає однозначно відповісти на вказані питання, визначити перспективи подальшого розвитку ЄС. На момент заснування Європейських співтовариств сформувалися три основні підходи стосовно бачення правової природи інтеграційних об'єднань, які й досі залишаються найбільш впливовими. До них належать концепція європейських співтовариств як федерації, міжнародної регіональної організації та об'єднання особливого характеру (*sui generis*) з автономним правопорядком [1, с. 238 – 240].

В рамках Євросоюзу відмова від здійснення певної частини суверенних прав має добровільний характер. Прийнято вважати, що через таке добровільне самообмеження і колективну реалізацію на рівні Союзу делегованих йому суверенних прав відкриваються принципово нові можливості для більш ефективного функціонування держав-членів ЄС. Саме тому правомірно зробити висновок про те, що внаслідок входження до складу ЄС суверенітет держав-членів не принижується, а навпаки, держави внаслідок його колективного здійснення отримують право і реальну можливість суттєво розширити сферу своєї діяльності за межами територіального верховенства. І.В. Яковюк наголошує на тому, що передача державою окремих суверенних прав, яким, як відомо, не властива така ознака, як невідчужуваність, не може тлумачитися як обмеження суверенітету в цілому [5, с. 115].

Процес інтеграції до Європейського Союзу відкриває для держав перспективу підтримки державного суверенітету у нових міжнародних умовах, коли державна незалежність реалізується не у праві на здійснення одноосібних дій, а у реалізації національних інтересів спільно з іншими державами, які поділяють ті ж самі цілі. Таким чином, в умовах трансформації реалізації державного суверенітету науковці вимушені шукати нові підходи до його розуміння. В Європейському Союзі реалізується концепція «спільного» суверенітету, згідно з якою

формальний суверенітет зберігається за державами-членами, а фактичний значною мірою реалізується національними урядами та інститутами ЄС спільно, що відповідає принципам лояльного співробітництва, субсидіарності і пропорційності, які характеризують сьгодні відносини між ЄС і державами-членами.

Список використаних джерел:

1. Європейський Союз: підручник / [В. І. Абрамов, О. Ф. Деменко., П. О. Демчук та інші] – К. : НАОУ, 2006 – 400 с.
2. Петришин, О. В. Проблеми реалізації державного суверенітету в економічній та фінансовій сферах в умовах глобалізації / О. В. Петришин, В. І. Сало // Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2010. – С. 243–268.
3. Яворська Г. Проблема обмеження державного суверенітету в умовах інтеграції України до ЄС. Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/376/>
4. Яковюк І. В. Державний суверенітет / І. В. Яковюк // Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – С. 56–58.
5. Яковюк І. В. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – №3. – С. 114–126.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ГРОМАДЯНСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ПРАКТИЦІ СУДУ ЄС

Стульгінський Владислав Сергійович

студент 5 курсу факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Традиційно, громадянство розглядається як усталений політико-правовий зв'язок між особою та державою, що виражається в сукупності взаємних прав, обов'язків і відповідальності [1, 13]. Відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу, кожна особа, яка є громадянином держави-члена, одночасно є громадянином Європейського Союзу[2]. Саме інститут громадянства став основою для наділення громадян Союзу політичними, громадянськими, соціальними та економічними правами. Деякі з цих прав безпосередньо передбачені у ДФЄС, інші проголошуються у актах вторинного права, які приймаються на основі статті 25 ДФЄС. Однак, необхідно зазначити, що Європейський Союз – це не суверенне утворення, а тому зв'язок між ним та особами, які визнаються його громадянами, не може бути ідентичним за змістом зв'язку між державою та її громадянами [3, 85]. Саме тому доволі велике значення має практика Суду Європейського Союзу, яка постійно конкретизує та доповнює систему прав громадян ЄС.

Під час дослідження такої правової категорії як «громадянство ЄС» більшість науковців цікавляться саме не її економічною складовою, а найперше правами людини та політико-правовим зв'язком осіб із Союзом у цілому. Саме тому пропонуємо розглянути економічний зміст громадянства ЄС.

При такому підході більше за все потребує уваги свобода переміщення осіб як одна із свобод внутрішнього ринку ЄС. Суд ЄС у своїй новітній практиці намагається надати громадянству ЄС нові імпульси розвитку. По-перше, було підтверджено пряму дію статей 20 та 21 (1) ДФЄС про громадянство ЄС, що дозволило громадянам держав-членів, які не відносяться до економічно активного населення, не тільки законно проживати на території приймаючої держави-члена, але і користуватися соціальними пільгами. Підставою для таких висновків стали рішення Європейського суду з прав людини щодо інтерпретації статті 8 ЄКПЛ.

Першим значним кроком у практиці суду ЄС стало рішення у справі C-85/96 MartinezSala (1998), у якому судді, спираючись на статті 20 та 21(1) ДФЄС разом зі статтею 18 (заборона дискримінації за громадянством), розширили захисну сферу дії свободи переміщення працюючих осіб на кожного громадянина ЄС у двох аспектах: простого факту законного проживання громадянина однієї держави-члена на території іншої достатньо для застосування права ЄС; переваги, які надавалися раніше лише працюючим особам у сенсі статті 45 ДФЄС, віднині повинні надаватися також іншим категоріям осіб[4].

Аналогічно також були вирішені справи C-184/99 Grzelczyk (2001) та C-138/02 Collins (2004), у яких Суд ЄС зазначив, що мігранти, громадяни ЄС, які не відносять до економічно активного населення (у цьому випадку студенти (справа Grzelczyk) та безробітні (справа Collins)), наділяються правом законно проживати у приймаючій державі ЄС та правом на соціальний захист разом із місцевими мешканцями відповідно до статей 18 та 21 ДФЄС [5].

У справі C-413/99 Baumbast (2002) СУД ЄС підтвердив пряму дію статті 21(1) ДФЄС, яка надає громадянам Союзу право законно проживати на території іншої держави-члена навіть тоді, коли вони вже не вважаються працюючими мігрантами відповідно до значення статті 45 ДФЄС. Крім цього, це рішення також цікаве тим, що Суд підтвердив, що право ЄС гарантує можливість батькам дитини залишатися з нею у приймаючій державі для її виховання незалежно від того, розлучені такі батьки чи ні або один з батьків – громадянин держави-члена ЄС, який є джерелом похідних прав членів його родини, покинув відповідну приймаючу державу. Громадянство матері або батька, які залишилися виховувати дитину, при цьому не має жодного значення [6].

У справі C-200/02 Zhu&Chen (2004) китайська пара, яка проживала та працювала у Великій Британії, поїхала до Ірландії з метою народження дитини на території цієї держави задля отримання громадянства Ірландії та громадянства ЄС відповідно. Навмисність таких дій була очевидною, оскільки завдяки цьому і мати дитини хотіла отримати посвідку на постійне проживання, у видачі якої їй відмовив англійський суд. Однак, Суд ЄС відмітив, що держава-член не має права з'ясувати причини надання іншою державою-членом свого національного громадянства та обмежувати права, які є похідними від громадянства ЄС, у цьому випадку – право проживати у будь-якій державі ЄС. Суд визнав право матері проживати разом із донькою у Великій Британії задля її виховання та догляду за нею, а також

можливість матері використовувати переваги соціально-економічних програм держави перебування [7].

Таким чином, положення ДФЄСТА прецедентного права ЄС знаходяться у системному зв'язку та утворюють економічний зміст інституту громадянства ЄС. Він трактується за допомогою свободи переміщення як однієї із свобод внутрішнього ринку ЄС, та надає унікальні соціально-економічні можливості особам, які мають громадянство ЄС. Таке тлумачення громадянства ЄС укріплює соціально-економічний простір ЄС та створює передумови задля досягнення цілей Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством // Проблеми законності. – 2010. – №107. – С. 13–22.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями// Верховна рада України. – 2010. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06
3. Яковюк І. В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2005. – №9. – С. 82–88.
4. Judgement of the court in case C-85/96 MartinezSala [Electronic resource] // European Court of Justice. – 12.05.1998. – Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:61996CJ0085>
5. Judgement of the court in case C-138/02 Collins [Electronic resource] // European Court of Justice. – 23.03.2004. – Mode of access: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=49010&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3706944>
6. Judgement of the court in case C-413/99 Baumbast[Electronic resource] // European Court of Justice. – 17.09.2002. – Mode of access: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=47668&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3706995>
7. Judgement of the court in case C-200/02 Zhu&Chen[Electronic resource] // European Court of Justice. – 19.10.2004. – Mode of access: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=49231&page>

Науковий керівник: *Бойчук Д.С., к.ю.н., асистент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Актуальні проблеми розвитку приватного права

ЩОДО ТРИВАЛОСТІ СТРАХОВОГО СТАЖУ

Дробот Жанна Анатоліївна,

*к. ю. н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

В пенсійному забезпеченні України є правові категорії, які на сьогодні є достатньо актуальними. Однією з таких категорій є страховий стаж, який відіграє важливу роль в житті громадян України.

Вивченню питань щодо поняття, тривалості, видів страхового стажу в юридичній літературі приділено достатньо уваги. Особливу увагу цим поняттям приділено такими дослідниками як Андріїв В.В., Болотіна Н.Б., Пилипенко П.Д., Сивак С.С., Сирота І.М., Шумило М.М. та іншими.

В Україні перше законодавче визначення страхового стажу було запроваджене у Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Страховий стаж - це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством. Особливості обчислення страхового стажу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються законом [1, ч. 1 ст. 9].

Водночас слід зазначити, що М.М. Шумило віддає першість закріплення терміну «страховий стаж» Концепції соціального забезпечення населення України, схваленій постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 р. [2, 11], але в цьому важливому документі мова йшла про страхові внески, розміри яких встановлюються у відсотках до заробітної плати [3].

Хоча Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування ввели термін «страховий стаж», але в юридичній літературі застосовувався термін «трудоий стаж». Не дивлячись на те, що дослідниками пропонувалось замінити поняття трудового стажу страховим, все ж до прийняття Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» використовувався тільки термін «трудоий стаж». Згідно з положенням вищезазначеного Закону трудовий стаж як умова пенсійного забезпечення застосовується тільки до дня набрання чинності цим Законом [4, ч. 4 ст. 24].

На нашу думку, стосовно понять «трудоий стаж» та «страховий стаж», то стаж роботи до 1 липня 2000 року, коли була введена система персоніфікованого обліку, слід називати трудовим стажем, а з 1 липня 2000 року – страховим стажем, який є одним із різновидів трудового стажу. Цей висновок підтверджується положенням законодавства, відповідно до якого страховий стаж обчислюється за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а за періоди до запровадження системи персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб - у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше[1, ч. 3 ст. 9].

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страховий стаж - період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із Законом і за який сплачено страхові внески [4, ст. 1].

Перша редакція Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачала наявність страхового стажу для призначення пенсії за віком тривалістю 5 років, децю пізніше – 15 років. Але Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» збільшена тривалість страхового стажу. Так, стаття 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає, що особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років по 31 грудня 2017 року. Починаючи з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу:

- з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2018 року - не менше 25 років;
- з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року - не менше 26 років;
- з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року - не менше 27 років;
- з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року - не менше 28 років;

з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року - не менше 29 років;
з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року - не менше 30 років;
з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року - не менше 31 року;
з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року - не менше 32 років;
з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року - не менше 33 років;
з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року - не менше 34 років;
починаючи з 1 січня 2028 року - не менше 35 років[5, ст. 26].

Тобто, ми бачимо поступове збільшення тривалості страхового стажу для призначення пенсії за віком до 35 років з 1 січня 2028 року.

Зрозуміло, що введення пенсійного страхування в Україні не може обійтися тільки підняттям пенсійного віку для жінок до 60 років. Наявні кошти Пенсійного фонду України не дають змогу виплачувати пенсії всім пенсіонерам в повному обсязі, і тому Пенсійний фонд бере кредити в комерційних банках, або використовує частину коштів з Державного бюджету. Так, як відмічає М.М. Шумило, у 2010 р. з Державного бюджету на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України виділено майже 34,4 млрд. грн. У 2011 р. уряду вдалося зменшити дефіцит бюджету останнього і очікується, що він складе 17,8 млрд. грн. або 8,7 % від загальних видатків бюджету цього Фонду. Прогнозований у 2011 р. дефіцит його бюджету (17,8 млрд. грн.) покривається за рахунок коштів Державного бюджету України [2, 9]. І в подальшому дефіцит бюджету Пенсійного фонду України продовжує зростати.

Така ситуація з бюджетом Пенсійного фонду України пов'язана з багатьма чинниками. По-перше, у ХХ столітті солідарна система (сьогодні – це 1 рівень загальнообов'язкового державного пенсійного страхування) працювала непогано. Народжуваність була доволі високою. Число працюючих набагато перевищувало кількість пенсіонерів. Особливо сприятлива ситуація склалась в кінці 60-х- на початку 70-х років. Після Другої світової війни народжуваність досягла високих показників, виник демографічний бум, або як говорять у Європі, «бебі-бум». «Бебі-бумери» почали трудову діяльність у кінці 60-х років ХХ ст. Здорове багаточисельне покоління могло без проблем прокормити довоєнне покоління, яке винесло на собі усі випробування самої руйнівної війни та голодоморів.

По-друге, водночас солідарна пенсійна система зіграла злий жарт з тими, хто так її любив. Поступово люди зрозуміли що народжувати дітей більше немає сенсу, так як їхнє фінансове благополуччя залежить не від дітей, а від уряду. Годі у 60-х – 80-х роках були закладені основи нинішньої демографічної кризи. Надмірне залучення жінок до

супільного виробництва та бізнесу призвело до беспрецедентного зниження народжуваності. Демографічні проблеми гостро проявили себе у 90-х роках, коли приріст працездатного населення почав знижуватися.

В-третьих, кількість пенсіонерів росте і буде зростати випереджаючими темпами. Вже до 2020 року з'являться мільйони «бєбі-бумєрів» старші сімдесяти років, які не мають грошей, але потребують найсерйознішого медичного догляду.

В-четвертих, дуже серйозне випробування проходить солідарна система в найближчі роки – на пенсію виходять люди самого багаточисельного післявоєнного покоління. А це означає, що на одного працюючого доводиться приблизно 1,5 – 2 пенсіонера.

В-п'ятих, виїзд на заробітки за кордон мільйонів молодих людей, які не в змозі прокормити свої сім'ї. Більше того, за кордон виїжджають цілими сім'ями.

Усе це призводить до того, що наповнюваність бюджету Пенсійного фонду знаходиться під загрозою і тому останній змушений брати кредити та позички для виплати пенсій. Тому держава шукає різні напрямки вирішення питання щодо забезпечення пенсіонерів необхідними коштами і одним з таких напрямків є збільшення пенсійного віку та тривалості страхового стажу.

На думку В.В. Андріїв, підвищення законодавчих вимог до кількості років страхового стажу знецінили вплив страхового стажу на пенсійне забезпечення громадян у порівнянні з раніше чинним законодавством. Відсоток за перевищення страхового стажу понад 20 років у жінок і 25 років у чоловіків, що було до проведення пенсійної реформи, впливав на розмір пенсійного забезпечення громадян. А з 1 жовтня 2011 року такий вплив значно зменшився у зв'язку зі збільшенням вимог до кількості років страхового стажу жінкам до 30 років і чоловікам до 35 років, тобто розмір пенсії максимально зменшився на 10 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [6, 175].

Збільшення тривалості страхового стажу для призначення пенсії за віком в подальшому може призвести і призведе до того, що багато громадян України, особливо тих, які проживають в сільській місцевості і невеличких районних центрах, залишаться без пенсійного забезпечення. Адаже в цих місцевостях відсутня можливість офіційно працевлаштуватися і сплачувати страхові внески до Пенсійного фонду України. Водночас багато людей просто не знають про перспективи залишитися без пенсії, так як більшість з них живуть ще за радянськими

мірками соціального забезпечення, коли кожна людина, яка досягає пенсійного віку, має право на пенсію якщо не трудову, так соціальну.

Щодо соціальної пенсії, то вона призначалася та виплачувалася тим громадянам, які не мали права на трудову пенсію (тобто тим особам, які не мали необхідного стажу роботи для призначення пенсії) відповідно до положень статей 20, 93, 94 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [7, ст. 93].

Водночас слід нагадати тим, хто про це забув або не знав, що соціальна пенсія існувала до 1 січня 2004 року, тобто до набрання чинності Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Якщо у особи відсутній страховий стаж з будь-якої причини, навіть якщо вона не працювала за станом здоров'я чи іншими об'єктивними обставинами, то вона не буде мати права на пенсію. Стаття 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» чітко визначає кількість років стажу, який має бути на день звернення за пенсією. Зокрема, у 2019 році тривалість страхового стажу має бути 26 років, а у 2020 році – 27 років, і так з кожним роком тривалість зростає на 1 рік. У 2028 році тривалість страхового стажу має становити 35 років.

Поступове збільшення тривалості страхового стажу для призначення пенсії за віком веде і до збільшення тривалості страхового стажу і для пенсії у зв'язку з втратою годувальника, тому що право на пенсію непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника є похідним від права на пенсію самого годувальника. Це означає, що якщо сам годувальник мав необхідний страховий стаж, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, то його утриманці будуть мати право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника; а якщо стажу менше, ніж це передбачено ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», - непрацездатний член сім'ї померлого годувальника не має права на пенсію.

З цього висновку постають логічні запитання: що робити особі, яка досягла пенсійного віку, і не має необхідного стажу роботи, а значить і права на пенсію за віком? Що робити непрацездатному члену сім'ї померлого годувальника, який не має права на пенсію? Невже держава Україна, проголосивши себе соціальною державою, залишить своїх громадян без пенсійного забезпечення? Відповіді на ці питання знаходимо у Законі України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

Стаття 2 вищезазначеного Закону передбачає, що громадяни України, які є дітьми померлого годувальника або досягли віку, встановленого статтею 1 цього Закону, і не мають права на пенсію, або є особами з інвалідністю і не мають права на пенсію по інвалідності або державну допомогу у зв'язку з інвалідністю та постійно проживають на території України, мають право на державну соціальну допомогу у випадках та на умовах, передбачених вищезазначеним Законом та іншими законами України.

Умовами призначення допомоги є: 1) особа є такою, яка не має права на пенсію; 2) досягнення відповідного віку; 3) є одинокою особою.

Особою, яка не має права на пенсію, є:

1) дитина померлого годувальника (у тому числі народжена до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника), який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи;

2) особа, яка досягла 65 років та не має права на пенсію відповідно до закону. До досягнення зазначеного віку до осіб, які не мають права на пенсію, належать жінки 1960 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

58 років - які народилися до 30 вересня 1953 року включно;

58 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1953 року по 31 березня 1954 року;

59 років - які народилися з 1 квітня 1954 року по 30 вересня 1954 року;

59 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1954 року по 31 березня 1955 року;

60 років - які народилися з 1 квітня 1955 року по 30 вересня 1955 року;

60 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1955 року по 31 березня 1956 року;

61 рік - які народилися з 1 квітня 1956 року по 30 вересня 1956 року;

61 рік 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;

62 роки - які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;

62 роки 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;

63 роки - які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;

63 роки 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;

64 роки - які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;

64 роки 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;

65 років - які народилися з 1 квітня 1960 року по 31 грудня 1960 року.

3) одинока особа - особа, яка не має працездатних родичів, зобов'язаних за законом її утримувати [8, ст. 1].

Це означає, що право на державну соціальну допомогу буде мати особа, яка досягла віку 65 років. Але в цьому питанні є ще одне підпитання – який розмір такої допомоги? Відповідь доволі проста. Особам, які досягли вищезазначеного віку, розмір допомоги складає 30 відсотків розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [8, ст. 6], тобто 30 відсотків мінімальної пенсії за віком.

Таким чином, ми бачимо наскільки тривалість страхового стажу впливає на наявність або відсутність права на пенсійне забезпечення і конкретне матеріальне забезпечення громадян України, а, отже, має важливе юридичне значення для кожної людини.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР: редакція від 20.01.2018 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>

2. Право на пенсію та його реалізація за сучасним законодавством України: Довідник / Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, Я. В. Сімугіна [та ін.]. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 208 с.

3. Концепція соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 р. № 3758-ХІІ URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12>

4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-ІV: редакція від 01.01.2019 р. URL.:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII: редакція від 19.12.2018 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>

6. В. В. Андрійв. Роль та значення страхового стажу в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування // Соціальне право України : науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т, Укр. асоц. фахівців труд. права. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. - № 1 (1). – 289 с.

7. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-ХІІ: редакція від 25.07.2018 р. URL.:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>

8. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-ІV: редакція від 25.07.2018 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СТОРІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ПРИ ЙОГО РОЗІРВАННІ ЗА СТ.38 КЗПП УКРАЇНИ

Коваленко Олена Олександрівна,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових
дисциплін, господарського та трудового права, Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

Сучасний етап існування трудового права України характеризується тим, що відносини, які охоплюються його предметом, не мають належного правового підґрунтя для регулювання. Адже і досі, вони регулюються Кодексом законів про працю України 1971 р., який, не зважаючи на внесені до нього зміни і доповнення, не відповідає сучасним умовам розбудови суспільства та держави. Необхідність прийняття Трудового кодексу України обумовлена «змінами системи суспільних відносин, що відбуваються в Україні, ці зміни безпосередньо пов'язані з працею. Виникла величезна низка проблем різної визначеності, що повинні вирішуватись засобами трудового права» [1]. Зокрема це стосується проблем правових можливостей сторін трудового договору при його розірванні за ст.38 КЗпП України. Їх вирішення залежить від розуміння сутності та правової природи останніх. Але, на даний час, на жаль, у науці та практиці увага, головним чином, зосереджується на виробленні правових механізмів застосування правових норм, що містять загальнообов'язкові правила поведінки, при тому що теоретичне підґрунтя питань залишається не дослідженим. Напрацювати практику без розуміння теорії є неможливим. Тому є нагальна потреба акцентувати увагу саме на означених теоретичних питаннях, усвідомлення сутності яких і надасть змогу напрацювати ефективні та дієві механізми реалізації норм права у сфері розірвання трудового договору за ініціативою працівника. Сучасний стан та перспективи вирішення означеного питання можна охарактеризувати наступним чином:

1. Пріоритетом існування і функціонування України як сучасної демократичної, соціальної та правової країни є людина, її права, свободи та їх гарантії. Останні визначають зміст і спрямованість діяльності української держави, яка відповідає за неї перед людиною. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави [2,ст.3]. Саме ці положення, закріплені у ст.3

Конституції України, є наскрізним стрижнем не тільки Основного закону нашої держави, але й усіх нормативно-правових актів, які впорядковують суспільні відносини в Україні. Особливо наочно це простежується у нормах, які регулюють трудові відносини.

І це не дивно – так і повинно бути, адже трудове право, норми якого і регулюють відносини із застосування праці, створювалося на фундаментальних, принципових засадах визнання людини найвищої соціальною цінністю, а її здатності до праці – унікальною, реалізація якої, дозволяє існувати та розвиватися усій людській цивілізації.

2. Право на працю – як уособлення юридично визнаної можливості людини перетворювати власну природу та оточуючу дійсність на користь суспільства, визнається Конституцією України [2, ст.43] та розкривається стосовно трудових відносин у КЗпП України [3, ст.2]. Вчені-трудовики в цілому схвально поставилися до закріплення цього права на вищому юридичному рівні[4;5;6], однак нерідко виказували претензії щодо його забезпечення [4;5]. Так чи інакше, але на даний момент у чинному КЗпП України міститься ст.5-1, яка має назву «Гарантії забезпечення права на працю», і, яка містить у якості своєї складової правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи.

3. Важливо відмітити, що встановлення у законодавстві такої гарантії забезпечення права на працю є логічним продовженням уособлення свободи волі носія здатності до праці. Не можна не погодитися з думкою М.М.Пурея, що свобода працівника при реалізації права на працю гарантується його свободою перед укладенням, в період укладення договору, протягом терміну дії договору, безпосередньо при його припиненні [7, с.127].

На етапі припинення безстрокового трудового договору за власною ініціативою працівника свобода його волі існує у межах правового простору, який визначається нормами трудового законодавства і ґрунтується, головним чином, на ст. 38КЗпП України. Адже саме ця стаття чинного КЗпП України встановлює підставу і порядок розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, з ініціативи працівника.

4. Важливо відмітити, що у трудовому законодавстві підстава і порядок розірвання трудового договору крім того, що, зрозуміло, є взаємопов'язаними, видається, ще є й у однаковій мірі значущими для охорони та захисту права на працю категоріями, які, так би мовити, «освітлені» охоронною функцією трудового права. Якщо підстава

припинення (розірвання) трудового договору формулює те, чим право переконливо обґрунтовує цей факт, то порядок деталізує реалізацію цього права. Такий розподіл охороняє права сторін трудового договору від порушення і забезпечує їх належну реалізацію.

5. Підставою за ст.38 КЗпП виступає виключно власне бажання працівника на припинення трудового договору, яке не залежить будь від кого і формулюється вільно. І саме воно є відправною точкою, яка дозволяє визначити вектор побудови ланцюга волевиявлення у припиненні безстрокового трудового договору за власним бажанням працівника.

Працівник, реалізуючи право на працю, передбачене ст.43 Конституції, виявляє свою волю на зупинення можливості заробляти собі на життя працюю у даного роботодавця, а роботодавець повинен з цим погодитися. Саме такий висновок слідує із ст.43 Конституції України та ст.38 КЗпП України.

6. Зазначені норми фактично встановлюють правові можливості сторін трудового договору при його розірванні за власною ініціативою працівника, а саме: міру зобов'язальної поведінки роботодавця щодо бажання працівника; та окреслюють їх межі. При цьому, ні ст.38 КЗпП, ні будь-яка інша не містять приписів, які б визнавали думки, бажання роботодавця чи можливі варіанти поведінки з приводу розірвання трудового договору юридично значущими. Таким чином, це дозволяє зробити висновок, що право на працю на цьому етапі за своєю сутністю є суб'єктивним, бо норма права визначає суб'єкта, якому право надано та суб'єкта, який реалізацію цього права зобов'язаний задовольнити.

7. Важливо також акцентувати увагу і на тому, що дефініція ст.38 КЗпП України не передбачає ніяких додаткових елементів щодо уточнення умов, які обґрунтовують бажання працівника розірвати трудовий договір – у даному випадку, який можна назвати загальним правилом, це не має значення. Значення вони мають лише як виключення - тоді, як зазначено у ч.1 ст.38 КЗпП України, коли «заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу» [3, ст.38].

Саме у цьому випадку законодавство дозволяє працівнику вимагати розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк без відпрацювання строку попередження. При чому, це може бути будь-яка поважна причина – ч. 1 ст. 38 не встановлює їх вичерпного переліку. Видається, поважною слід вважати у випадку розірвання трудового договору за ініціативою працівника причину, яка унеможливило його

подальшу роботу у даного роботодавця у зв'язку із змінами, які відбулися у житті працівника. І саме наявність такої причини є вирішальною для виникнення вимоги працівника на розірвання трудового договору за своєю ініціативою без відпрацювання двотижневого строку попередження. Така вимога є додатковою можливістю (додатковим правом) для працівника, а її виконання є додатковим обов'язком для роботодавця.

Але законодавство задає вектор напряму побудови можливих причин, передбачаючи деякі випадки, як от: переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною-інвалідом; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або інвалідом першої групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом [3, ст. 38, ч.1].

Тобто, можна зробити висновок, що у зазначених випадках розірвання трудового договору, простір правових можливостей працівника збільшується, а роботодавця – зменшується.

8. У розірванні трудового договору за ініціативою працівника на перше місце поставлено волевиявлення працівника, яке є природним втіленням права на працю, свободи праці, свободи трудового договору. Неабияку роль у цьому випадку відіграє і інтерес.

9. Взагалі, інтерес є тією рушійною силою, яка обумовлює будь-які дії людини, направлені на задоволення власних потреб. Інтерес у трудовому праві передбачає вільну можливість активних дій, направлених на задоволення власних потреб людини у праці. Ці потреби, зокрема, можуть задовольнятися шляхом реалізації права на працю, у тому числі і на етапі розірвання трудового договору.

10. Ч. 1 ст. 38 КЗпП України встановлює, що працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу, власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник [3, ст. 38]. Дана норма є однією з граней втілення принципу свободи праці, на якому побудовано, визначене ст. 43 Конституції, право на працю. Безперечно, у кожній соціальній та правовій державі право на працю повинно

визначатися через вільну можливість. При чому ця можливість стосується не тільки вільного вибору роду діяльності – тобто праці, а взагалі вибору громадянина працювати йому чи ні, у якого роботодавця йому працювати і який час. Адже володіння людиною такою унікальною здатністю як здатність до праці, яка, як вже неодноразово відмічалось, є невід’ємною частинкою людини, (а, отже, яка разом з іншими аспектами людської природи складає те, що визначено ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю) природно обумовлює і вільну можливість застосування цієї здатності. Тобто можливість, яка виключає застосування будь-якого примусу ззовні, і є глибоко усвідомленим переконанням людини. Тому, звісно, вирішуючи застосувати свою здатність до праці, шляхом укладення трудового договору на невизначений строк, людина не позбавляється можливості у будь-який момент, знов-таки, використати своє природне право на працю і розірвати цей договір.

11. Але, слід зазначити, в даному випадку справа стосується вже не тільки інтересів носія здатності до праці, а й інтересів, як мінімум власника засобів виробництва – роботодавця, а як максимум – інтересів суспільства і держави. Тобто трудовий договір, як форма реалізації права на працю виступає точкою перетинання інтересів трьох суб’єктів: працівника, роботодавця і суспільства (держави). А саме: по-перше, виконуючи роботу, визначену трудовим договором, працівник реалізує власні інтереси: заробляє собі на життя. По-друге, беручи на роботу певного працівника, роботодавець здійснює свою роботу і досягає реалізації власних інтересів – забезпечує належний процес виробництва і праці і отримує прибуток. По-третє, суспільство і держава, в результаті плідного виробничого процесу отримують кошти, у тому числі і для непрацездатних осіб, отримують матеріальну основу без якої не можливо існувати та розвиватися. Таким чином, зазначений логічний ланцюг неминуче приводить до висновку: коли мова йде про інтереси двох та більше суб’єктів, то свободу не можна розглядати тільки з позицій природи, коли людина може діяти відповідно тільки-но до власних бажань. У даному випадку природна свобода трансформується у свободу громадянську, яка неминуче веде до пошуку точки перетинання інтересів усіх суб’єктів, чий інтереси реалізуються у цих правовідносинах. Цей процес яскраво характеризує вислів відомого німецького романиста Б. Ауербаха: робити те, що нам подобається – це природна свобода, без шкоди іншим - це громадянська свобода [8].

Вказана цитата допомагає зрозуміти позицію законодавця, який встановив у ст. 38 КЗпП правило реалізації вільного волевиявлення працівника на розірвання трудового договору через виконання певної умови – письмове попередження працівником роботодавця про розірвання за два тижні. Ця умова є також точкою перетинання інтересів працівника, роботодавця і держави. Адже, встановлюючи цей строк попередження, законодавець поєднав інтереси кожного з цих суб'єктів і надав їм змогу використати цей строк відповідно до власної мети.

12. Працівник, попереджуючи завчасно роботодавця про своє звільнення, має змогу укріпитися у своєму рішенні. За ці два тижні він може підшукати собі нову роботу, завершити свої справи, зібратися з думками, тощо. Більш того – він може навіть передумати залишати роботу. Адже ч. 2 ст. 38 КЗпП встановлює правило: якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору. Одним словом, працівник, навіть після написання заяви про звільнення, має право ще раз зважити своє рішення і зробити кінцевий вибір.

Для роботодавця ці два тижні попередження теж дають змогу сконцентрувати свої зусилля на вирішенні важливого питання: знайти заміну працівнику, що звільняється.

13. Які ж інтереси суспільства і держави зачіпає строк попередження? На перший погляд, може здаватися, що ніяких. Але це не так. Відповідь на це питання слід шукати у глибинах сутності трудового договору і трудових відносин, у їх значущості та цінності. Суспільство і держава зацікавлені у стабільних партнерських трудових відносинах не менше ніж сторони трудового договору. Адже лише саме за таких умов держава зможе своєчасно отримувати податки і прибуток, і, як наслідок, перерозподіляти ці доходи між працездатними і непрацездатними членами суспільства.

Таким чином, існує чітка залежність соціального миру від стану трудових відносин: якщо сторони трудового договору будуть реалізовувати власні інтереси без шкоди одна одній, - суспільство і держава, в певній мірі, будуть застережені від соціальних потрясінь. Отже, такий стан речей надасть перспективну можливість для сталого

стабільного розвитку країни та для реалізації конструктивного соціального діалогу в ній.

14. Як зазначено ч.2 ст.38 КЗпП України: «якщо працівник після строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору» [3, ст.38].

Взагалі-то, встановлення обов'язкового строку попередження у приписі ст.38 КЗпП України, є окремим втіленням такого омріяного науковцями-трудоваками балансу інтересів сторін трудового договору. Цей строк дозволяє підшукати роботодавцю нового працівника, а працівнику, який написав заяву про звільнення за власним бажанням – вирішити у кінцевому рахунку – чи дійсно йому слід залишити роботу чи передумати.

15. У даному випадку право працівника відкликати свою заяву про звільнення до закінчення строку попередження є також втіленням свободи волі, яке логічно вбудовується у загальний ланцюг реалізації права на працю як вільної можливості працівника вирішувати працювати йому чи ні. Цей строк, видається, є тим етапом, на якому свобода волі працівника проявляється у подвійному ступеню, адже саме на цьому етапі працівник повинен ще раз обміркувати свої дії, звернутися до власних прагнень для того, щоб зробити свідомий вибір. Тому не можна погодитися з позицією Л.Ю. Бугрова, що право працівника відкликати свою заяву про звільнення до закінчення строку попередження є рудиментом соціального утримання громадян; що необдуманість дій працівника щодо можливості звільнення відчутно зачіпає законні інтереси інших суб'єктів, тому із соціальних позицій справедливо, щоб працівник зобов'язаний був відповідати за невваженість свого рішення [9, с.133]. Вважаю, закріплення цього права повністю відповідає демократичним засадам сучасного суспільства, а отже, воно повинно існувати в законодавстві і надалі.

16. Можливість відкликання працівником заяви про звільнення ставить ще одне важливе питання, яке потребує відповіді: відносно категорії «іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору». Г.С.Гончарова, В.В.Жернаков, С.М.Прилипко зазначають, що це можуть бути працівник, запрошений у порядку переведення з іншого підприємства,

вагітна жінка, жінка, яка самостійно виховує дитину у віці до 14 років тощо [10, с.97].

Дозволю собі не погодитися з таким тлумаченням поважних науковців – на мій погляд воно є занадто широким, адже трудове законодавство у ч.5 ст.24 КЗпП України прямо визначає категорію працівників, якій не може бути відмовлено в укладенні трудового договору. Нею вважається особа, яку запрошено на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації. І все. Форма припису ч.5 ст.24 КЗпП не вказує на можливість застосування варіацій.

Треба зазначити, що навіть з практичної точки зору, таке широке трактування категорії працівників, якій не може бути відмовлено в укладенні трудового договору є недоречним. Закон не може так суттєво обмежити волю працівника, який написав заяву про звільнення щодо можливості обміркування своїх бажань і дозволити такій кількості осіб претендувати на цю роботу у якості реалізації їх юридичної гарантії. Це суперечить природі встановлення такої можливості відповідно до норм ст.43 Конституції та ст.38 КЗпП і суттєво обмежує обом, задіяним у цій ситуації особам, простір реалізації юридичних гарантій права на працю з боку, доводячи їх до протистояння, зіштовхуючи одну з одною, фактично зводячи їх нанівець.

17. Так, дійсно, і вагітна жінка, і жінка, яка самостійно виховує дитину у віці до 14 років користуються спеціальними юридичними гарантіями у сфері реалізації права на працю. Але ці юридичні гарантії для цих осіб мають чітко окреслену сферу. Насамперед, ст.184 КЗпП України, яка передбачає гарантії при прийнятті на роботу і заборону звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей і, яка так і називається, чітко окреслює сферу дії цих гарантій, встановлюючи мотиви, за якими не може бути відмовлено у прийнятті на роботу: мотиви пов'язані з вагітністю або наявністю дітей, а не взагалі, визнаючи їх особами яким не може бути відмовлено в укладенні трудового договору [3, ч.1 ст.184]. Отже це означає, що ці категорії користуються юридичними гарантіями від відмови у прийнятті на роботу тільки і саме за цими мотивами і ні в якому іншому випадку. Тому ці гарантії не можуть застосовуватися відносно ч.2 ст.38 КЗпП України, а, відповідно, ці особи, не можуть вважатися працівниками, яким відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

І ще одне. Треба акцентувати увагу на тому, що законодавець, видається, не випадково використовує термін «працівник, якому

відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору». Як відомо, коли застосовується поняття «працівник» - то, відповідно до чинного законодавства, мова йде про особу, яка працює за трудовим договором [11, ст.1]. Тому, використовуючи саме такий припис, законодавець системно підійшов к врегулюванню питання – адже саме особа, яка за погодженням між роботодавцями запрошена у порядку переведення і може вважатися працівником, на відміну від усіх інших – яких можна назвати особами, які бажають стати працівниками.

18. Таким чином, на підставі викладеного, слід зробити наступні висновки. Становлення та розвиток України як демократичної, соціальної та правової держави з ринковою економікою обумовило появу раніше невідомих проблем, які потребують вивчення і наукового обґрунтування. Зокрема, мова йде про пошук оптимального балансу співвідношення ринкових перетворень та соціальної складової напряму діяльності української держави. Насамперед, це стосується правової регламентації відносин у сфері праці, адже саме в цих відносинах знаходить своє втілення прояв людської природи як творця усіх духовних та матеріальних благ цивілізації.

Спроби розробити та прийняти Трудовий кодекс України поки не дійшли своєї кінцевої мети і тому науковий пошук розв'язання проблем у сфері трудового права є актуальним та нагальним завданням сучасної науки.

Список використаних джерел:

1. Пояснювальна записка до проекту Трудового кодексу України від 20.05.2015 р. / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page5>
4. Процевський О.І. Новий зміст права на працю – основа реформування законодавства про працю України. *Зб. наук. пр. ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Економіка і право*. Харків. ХДАДТУ. 1999. № 2. С. 140-149.
5. Процевський О. І. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України. *Право України*. 1999. №6. С. 101-105.
6. Пурей М.М. Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки. автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Нац. ун-т внутр.справ. Харків, 2003. 20 с.
7. Пурей М.М. Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки. дис. ... канд. юрид. наук/ Нац. ун-т внутр.справ. Харків, 2003. 176 с.

8. Бертольд Ауербах / Вікіцитати. URL: <http://uk.wikiquote.org/wiki/>.
9. Бугров Л.Ю. Проблемы свободы труда в трудовом праве России. Пермь: изд-во Пермского университета, 1992. 236 с.
10. Г.С.Гончарова, В.В.Жернаков, С.Н.Прилипко. Трудовое право Украины в вопросах и ответах: Учебное пособие.Изд.4-е/ Под ред.В.В.Жернакова. – Х.: «Одиссей», 2005. – 592 с.
11. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СТАНОВЛЕННЯ
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

II-а Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції

Збірник тез доповідей
23 травня 2019 року

Комп'ютерний набір та макетування Г.А. Волошкевич
Обкладинка О.Ю. Вовчок

Підписано до друку 28.05.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. арк. 13,9.
Вид № 2-19. Тираж 20 прим.

Видавець Вовчок О. Ю.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців.
Серія ДК № 650 від 30.10.2001 р.
Україна, 18006, м. Черкаси, вул. Гоголя, 509, к. 21.
Тел.: 067-77-67-247. E-mail: bookbrama@ukr.net